

Науково-методичний щоквартальний журнал

**Засновник – комунальний заклад
«Кіровоградський обласний інститут
післядипломної педагогічної освіти
імені Василя Сухомлинського»**

Головний редактор Сергій БУРТОВИЙ,
кандидат педагогічних наук
(PedagogicalBulletin@gmail.com)

Редакційна колегія

Голова редакційної колегії

Віталій ДМИТРУК – кандидат філологічних наук, доцент

Заступник головного редактора

Антоніна КЕНДЮХОВА – кандидат педагогічних наук, доцент

Відповідальний секретар

Світлана ЄФІМЕНКО – кандидат педагогічних наук

Члени редакційної колегії

Ольга БЛЯКОВСЬКА – доктор педагогічних наук, професор

Лариса ГОЛОДЮК – доктор педагогічних наук, професор

Андрій ДРОБІН – кандидат педагогічних наук

Олександр ЖОСАН – кандидат педагогічних наук

Юрій МИТРОФАНЕНКО – доктор історичних наук

Тетяна МІЄР – доктор педагогічних наук, професор

Ірина НЕБЕЛЕНЧУК – кандидат педагогічних наук

Ганна СКРИПКА – кандидат педагогічних наук

Наталія ТАРАПАКА – кандидат педагогічних наук, доцент

Жанна ФЕДІРКО – кандидат педагогічних наук

Юлія ФЕДОРОВА – кандидат педагогічних наук

Коректори

Тетяна ШАБАЛІНА – завідувач лабораторії інформаційно-методичного забезпечення освітнього процесу КЗ «КОШПО імені Василя Сухомлинського»

Ольга СИНЕНКО – методист лабораторії інформаційно-методичного забезпечення освітнього процесу КЗ «КОШПО імені Василя Сухомлинського»

Дизайн та верстка

Світлана ПЛАХУТА – методист лабораторії інформаційно-методичного забезпечення освітнього процесу КЗ «КОШПО імені Василя Сухомлинського»

ДО ВІДОМА АВТОРІВ

Редакція журналу приймає матеріали від авторів, авторів у співавторстві, колективів авторів в електронному варіанті у форматі Microsoft Word (шрифт: Times New Roman; розмір: 14 пунктів; інтервал: 1,5; поля: ліве – 2 см, праве – 1,5 см, верхнє і нижнє – 2 см), з обов'язковим їх роздрукуванням на одному боці аркуша формату А4, у двох екземплярах, з підписом автора на одному із них. Оптимальний обсяг матеріалу – до 12 сторінок. Текст набирається без переносів, на всю ширину сторінки. Сторінки не нумеруються. Якщо необхідно, використовуються парні лапки («»). При наборі тексту слід розрізняти символи дефісу (-) і тире (–). Посилання на джерела оформляти згідно з чинними вимогами ДСТУ.

Ілюстративний матеріал (фото, малюнки) потрібно подавати окремими файлами у форматі TIFF, JPEG.

Автори наукових статей на початку подають УДК, анотацію (2-3 речення), ключові слова українською та англійською мовами.

У матеріалі необхідно вказати повне прізвище, ім'я, по батькові автора, наукове звання, посаду, адресу.

За мовностилістичний рівень написання тексту, точність викладених фактів, цитат, власних імен, посилань на літературні джерела та інші відомості відповідають автори публікацій.

Думка редакції може не збігатися з думкою авторів. Редакція зберігає за собою право на редагування і скорочення матеріалів.

Статті не рецензуються і не повертаються.

Адреса редакції:

КЗ «Кіровоградський обласний інститут післядипломної педагогічної освіти
імені Василя Сухомлинського»,
вул. Велика Перспективна, 39/63,
м. Кропивницький, 25006

Рекомендовано до друку вченою радою
КЗ «Кіровоградський обласний інститут післядипломної педагогічної освіти
імені Василя Сухомлинського»
(протокол від 10 грудня 2024 року № 6)

У НОМЕРІ

ФІЛОСОФІЯ СУЧАСНОЇ ОСВІТИ ТА УПРАВЛІННЯ ОСВІТНЬОЮ ПОЛІТИКОЮ

Анатолій ТУРЧАК

Організаційно-педагогічне забезпечення фізичного виховання учнів за американською системою навчання4

Вікторія ПАВЛЮХ

Інструменти психологічної підтримки педагогічних працівників та учнів в умовах воєнного стану.....11

Сергій ЗАЄЦЬ

Сучасні підходи до проведення корекційно-розвиткових занять для дітей з інтелектуальними порушеннями в умовах спеціального закладу освіти.....18

Людмила МОРОЗ

Методичні аспекти правильної артикуляції та постановки звуку «Р» у дітей старшого дошкільного та молодшого шкільного віку.....24

ІСТОРІЯ ПЕДАГОГІКИ, СУЧАСНА ПЕДАГОГІКА: ТЕОРІЯ, МЕТОДИКА І ПРАКТИКА

Юрій МИТРОФАНЕНКО, Наталія ЧЕРТКОВА

Етапи та парадигми трансформації української суспільствознавчої галузі 1991 – 2024 рр.....32

Ірина НЕБЕЛЕНЧУК

Методичні аспекти лірики кохання поета-земляка Василя Мошуренка.....41

Олена ВІКТОРІНА

Назви на позначення зеленого кольору та його відтінків, мотивованих назвами рослин та їхніх частин, у сучасній українській мові.....46

Андрій ДОМАРАНСЬКИЙ

Просторовий аспект раннього періоду (1840-1871 рр.) життя і творчості Марка Кропивницького.....54

Оксана МОТОРНА

Використання інноваційних технологій на уроках хімії як один із способів розвитку предметних компетентностей учнів.....63

МОДЕРНІЗАЦІЯ ЗМІСТУ ДОШКІЛЬНОЇ ТА ПОЧАТКОВОЇ ОСВІТИ

Наталія ТАРАПАКА

Національно-патріотичне виховання дітей дошкільного та молодшого шкільного віку: виклики сьогодення69

Наталія ТІХОНОВА, Світлана ДМИТРИЄВА

Формування творчої особистості молодшого школяра прийомами ТРВЗ.....75

Світлана СКУРЕНКО

Шляхи формування творчих здібностей дітей дошкільного віку засобами мистецтва.....82

ІНФОРМАТИЗАЦІЯ ОСВІТИ ТА ТЕХНОЛОГІЇ ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ

Тетяна ФУРСИКОВА

Представлення знань у системах штучного інтелекту.....85

Світлана ЄФІМЕНКО, Андрій ДРОБІН

Інформаційно-комунікаційні та цифрові технології у професійній діяльності педагога.....91

Наталія ГАГАРИНА, Світлана ЗАЙЦЕВА

Наповнення цифрового простору в закладі дошкільної освіти: STREAM-ігри з «Веселими друзями».....99

Тетяна ПАШАНОВА

Цифрова трансформація освітнього простору початкової школи: діяльнісний підхід.....105

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ.....110

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПЕДАГОГІЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ФІЗИЧНОГО ВИХОВАННЯ УЧНІВ ЗА АМЕРИКАНСЬКОЮ СИСТЕМОЮ НАВЧАННЯ

Анотація. У статті розкрито організаційно-педагогічне забезпечення фізичного виховання учнів арабських країн за американською системою освіти. Особлива увага приділяється інноваційним дидактичним технологіям та матеріально-технічному оснащенню навчально-виховного процесу.

Ключові слова: інтерактивні технології навчання, інноваційні освітні методики, американська система освіти, фізичне виховання, учні.

Abstract. The article describes the organizational and pedagogical provision of physical education of students in Arab countries according to the American education system. Special attention is paid to innovative didactic technologies and material and technical equipment of the educational process.

Keywords: interactive learning technologies, innovative educational methods, American education system, physical education, students.

Вступ. Одним із важливих напрямів організаційно-педагогічного забезпечення навчально-виховного процесу в американській системі освіти є фізичне виховання учнів, якому приділяється значна увага. Використовуючи досить розвинуту й оснащену матеріально-технічну інфраструктуру, школярі проявляють високий рівень зацікавленості фізичною культурою й спортом, беруть активну участь у змаганнях, тематичних конференціях, симпозіумах, вебінарах та інших заходах різних рівнів, від загальношкільних до міжнародних. Усіх учнів середньої і старшої школи називають студентами. Навчаючись у старшій школі, кожний студент повинен щороку вивчати не менше 8 предметів, але і не перевищувати 10. Рейтингова система зарахування студентів є постійно діючою, тому складені наприкінці навчального року іспити стають підставою для зарахування на наступний курс. Якщо порівняти особливості навчання в старшій школі Америки та в країнах Сходу за американською системою, то виявляється, що здійснюється освітній процес за одними й тими ж програмами та навчальними планами. Ще однією відмінністю є те, що в навчальних закладах американські

студенти старшої школи мають можливість закінчити освітній процес не в 12, а в 13 класі, або на 13 курсі. Цей додатковий курс вводиться для того, щоб обдаровані та талановиті студенти могли закінчити навчальні проекти, які вони розробляли за час навчання в старшій школі. Якщо проект виявляється якісним і вимагає подальшого розвитку, то його презентація у вищому закладі освіти дозволяє на пільгових умовах зарахувати студента не на перший, а на другий курс.

Так, Гарвард щороку набирає від одного до п'яти таких студентів, надаючи їм стипендії для продовження досліджень та безкоштовне навчання [2].

Постановка та обґрунтування актуальності проблеми. Фізичне виховання учнівської молоді в арабських країнах за американською системою навчання має суттєве організаційно-педагогічне забезпечення і матеріально-технічне оснащення. Важливо вивчити всі аспекти застосування інноваційних технологій навчання в країнах арабського світу з метою їх творчого перенесення в українську систему освіти шкільної молоді. При цьому передові інтерактивні освітні методики й технології,

що застосовуються у фізичному вихованні учнів і студентів країн Сходу, заслуговують на їх детальне дослідження українською порівняльною педагогікою з наступним творчим використанням такого передового інноваційного педагогічного досвіду в національній системі освіти.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Концептуальні підходи, смислові ідеї і методологічні положення порівняльної педагогіки розкриті такими науковцями: К.Бібі, Д.Вілсон, В.Вульфсон, С.Гончаренко, Н.Грундтвіг, М.Карной, К.Корсак, В.Кремень, Н.Ларченко, Б.Левін, О.Локшина, О.Огієнко, М.Петерс, О.Савченко, А.Сбруєва, О.Сухомлинська, Ї.Ченг та ін. Українські вчені й практики особливу увагу звертають на побудову єдиної системи організаційно-педагогічного забезпечення інтенсивного розвитку школярів: А.Андрющенко, І.Бех, І.Зязюн, В.Кремень, В.Кузь, Л.Масол, О.Рудницька та ін. Сучасні погляди на проблему фізичного розвитку учнів і всієї системи фізичного виховання школярів проаналізовано у психолого-педагогічних дослідженнях Ю.Васькова, Е.Вільчковського, Л.Волкова, Н.Денисенко, М.Зубалія, О.Кононко, О.Кириченко, О.Курок, Г.Ляшенка, Л.Сущенко, Б.Шияна та ін. Інтеграція України до єдиного всесвітнього та європейського освітнього простору передбачає модернізацію системи шкільної освіти, аналізу теорії і практики навчання в зарубіжних країнах та його творчого використання. Дослідженню позитивів зарубіжного досвіду присвятили свої праці Н.Абашкіна, Н.Бідюк, В.Бутова, О.Ветров, О.Вощевська, А.Грітченко, Т.Десятова, Л.Калашник, Л.Ляшенко, Д.Малець, О.Овчарук, Н.Пазюра, Л.Пуховська, О.Шаповалова та ін.

Мета статті – вивчити передовий педагогічний досвід застосування інноваційних освітніх технологій і методик у навчанні фізичній культурі в арабських країнах та визначити шляхи його творчого використання в системі фізкультурно-спортивної освіти України.

Виклад основного матеріалу дослідження. Система міжнародної американської освіти зі становлення до сучасності пройшла складний шлях. Країни арабського світу переймали її передовий педагогічний досвід. Переважало релігійне навчання, але згодом до галузевих освітніх програм арабських країн додаються історія, географія, мистецтво. Започатковані школи англійською мовою. Відкриваються перші школи для дівчат. Галузь офіційно підпорядковується державі.

Завдяки становленню і розвитку перших вищих закладів освіти з'являються нові навчальні програми, спеціальності та галузеві стандарти. Освіта стає безкоштовною, здійснюється якісна кадрова підготовка. Крім державних, започатковані та набувають популярності приватні школи, зокрема, англомовні школи, навчання в яких здійснюється за британською, американською чи канадською програмами, а викладання проходить англійською, французькою, іспанською, індуською, філіппінською мовами. Такий підхід дає можливість іммігрантам та корінним громадянам отримати якісну освіту обраною мовою. Надаючи перевагу приватним школам з американською чи британською системою навчання, студенти насамперед вдосконалюють мовленнєві навички через занурення в англомовне середовище. Вільне володіння мовами передбачає престижне навчання та наступне першочергове, елітне, високооплачуване працевлаштування.

Американська міжнародна школа – приватна, здобувають в ній освіту діти віком від 4 до 18 років, повністю орієнтована на навчальні плани США, але з урахуванням місцевих культурних традицій. Сьогодні корпорація, як освітня світова структура, нараховує близько півтори тисячі приватних шкіл на всіх континентах. У перспективі – відкриття подібної школи в Україні (Київ). Характерною особливістю американської системи шкіл є висока матеріально-технічна забезпеченість педагогічного процесу. Наглядові ради разом з батьками, спонсорами і меценатами освіти та культури прискіпливо

слідкують за розвитком інфраструктури навчального закладу. Зокрема, кожний навчальний клас, кабінет чи академічна аудиторія оснащені останніми інформаційно-технічними новинками, сучасними здобутками науково-технічного прогресу, інформаційно-комунікативними технологіями для якісного забезпечення навчально-виховного процесу закладу. Тобто, інноваційна педагогіка шкіл за американською освітньою структурою характеризується інтерактивними новітніми системами, технологіями, девайсами, платформами, інвентарем і обладнанням, які дають абсолютний успіх у навчанні здобувачам освіти всіх рівнів й створюють випускникам переважні умови вступу до закладів вищої освіти всього світу. В цьому цінність, авторитет і статус американської міжнародної школи.

Початкова школа завжди відокремлена від основної і старшої. Фінансово-господарська діяльність здійснюється адміністраціями закладів згідно з річним, затвердженим наглядними радами, кошторисом, проте структурні підрозділи мають змогу обґрунтовувати додаткові витрати для організації якісного навчально-виховного процесу. Керівникам різних рівнів надаються повноваження за рахунок позабюджетних благодійних внесків фізичних і юридичних осіб розширювати освітні можливості навчальних закладів чи окремих підрозділів, з абсолютною довірою щодо використання фінансових потоків.

Окремо варто виділити організацію фізичного виховання старших школярів – урочної, позаурочної, класної й позакласної та позашкільної фізкультурно-оздоровчої і спортивно-масової роботи. Відповідно до контингенту студентів, спортивні споруди й майданчики розташовані за віковим розподілом: стадіони для футболу, бейсболу, американського футболу, регбі; майданчики з розміткою для тенісу, бадмінтону, баскетболу, волейболу, гандболу, тенісу та інших спортивних і рухливих ігор; стрілецькі тири, яхт-клуби, універсальні комплексні чи спеціалізовані зали для хокею із шайбою

або м'ячом, басейни для плавання – окремо: для навчання плаванню у молодшій школі та старшій школі – для проведення уроків фізичної культури, тренувань з плавання, стрибків у воду, водного поло, змагань з рятування на воді тощо; легкоатлетичні стадіони та спеціалізовані комплексні стадіони для навчально-тренувальних занять і змагань з усіх видів легкої атлетики: бігу (від чотирьох до восьми бігових доріжок із сучасним довговічним спеціальним напівгумовим покриттям), секторами для стрибків у висоту та у висоту із жердиною; стрибків у довжину з розбігу і потрійним; штовхання ядра; метань молота, списа, диска – ізольовані локації; деякі школи мають бази для водних видів спорту, туристичні, пейнтболу, пожежно-прикладних, скандинавської чи аристократичної ходи, стадіони, велотреки, скеледроми, мото-, автодроми, іподроми, аеродроми місцеві, зони і локації для занять у відділеннях, секціях, клубах, асоціаціях з видів спорту за інтересами.

Читальні зали й бібліотеки мають свою специфіку і розміщуються локалізовано, оснащені за вимогами академічних установ. Враховуючи роздільне навчання за гендерною ознакою, релігійною та віковою, у загальноосвітніх закладах існують навчальна, музична, фізкультурно-спортивна, медична, ігрова, бібліотечна, технічна локації та зони відпочинку, харчування, коворкінгу, розваг, квестів, хабів тощо. Мова навчання – англійська, але разом з тим корінні студенти мають можливість вивчати французьку, іспанську чи інші мови як іноземні. Релігійне навчання є переважно в арабських класах, разом із арабською мовою. Не зважаючи на досить демократичну мовну політику, передбачається вивчення арабської на останньому навчальному курсі як обов'язкового факультативу для всіх [2].

Особлива увага приділяється інноваційним освітнім технологіям, де якість освіти – це навчальні успіхи студентів: рівень знань, умінь і навичок, здобутих протягом всього періоду навчання та виховання: моральне, розумове, трудове, фізичне, естетичне,

екологічне, статеве, правове, економічне. Гуманістична спрямованість таких освітніх інноваційних процесів в арабських країнах: свобода навчання, вільний вибір закладу загальної середньої освіти та закладу вищої освіти й подальше навчання протягом всього життя й самоосвіта.

Інтерактивні освітні технології за американською системою навчання – це така організація навчально-виховного процесу, де неможливо, щоб хтось не брав участь: кожний студент має конкретне завдання, за виконання якого повинен звітувати публічно або від його виконання залежить успіх і якість виконання групою (класом) завдання. Враховуються закони інноваційних педагогічних процесів - незворотних змін; фінальної реалізації; дії стереотипів; циклічного повторення або зворотності. Важливими структурними компонентами дидактичної організації освітньої діяльності у школах за американською системою навчання є специфічні принципи: інформаційної, матеріально-технічної підтримки, кадрової забезпеченості змін, прогнозування зворотності чи незворотності змін, стійкості та прискорення освітніх процесів, активності, довіри у спілкуванні, відкритого зворотного зв'язку, експериментування, рівності позицій тощо.

Структура й динаміка втілення нововведень: старт або зародження смислової ідеї чи концепції – винахід – реалізація – розповсюдження – спад або фініш. Сучасні новації за американською системою освіти поділяються на техніко-технологічні, соціально-економічні, організаційно-управлінські, комплексні. Постійна активна взаємодія всіх учасників процесу передбачає співнавчання та взаємонавчання – колективне, групове або у співпраці: моделювання різноманітних життєвих ситуацій, спільне вирішення проблем на основі аналізу та знання фактів, явищ чи умов, рольові ігри. Включаються фронтальні технології, технології колективно-групового навчання, ситуативної взаємодії, навчання в дискусії (діалог і полілог), мозковий штурм, візьми

мікрофон, коло ідей, робота в малих групах, займи позицію, прес-метод, акваріум, подорож, рольові ігри тощо. Студенти мають робити набагато більше, ніж просто слухати і фіксувати готові думки вчителя. Вони можуть продукувати думки самостійно, визначати й обговорювати проблеми, знаходити шляхи їх розв'язання, спостерігати й планувати, мати змогу застосовувати нові знання та навички на практиці, створювати зворотні зв'язки. Концептуальна ідея навчання: студент повинен відчувати належність до певної групи дітей; його поведінка зумовлена особистими якостями; клас є організацією, діяльність якої будується на розумінні кожним своїх завдань і обмежень; класний колектив забезпечує емоційну підтримку кожного; колективна діяльність підвищує ефективність оволодіння навчальним матеріалом; робота у класі активізує потребу в освіті.

Метою діяльності топ-менеджерів міжнародних американських освітніх закладів є створення комфортних умов навчання, побудова продуктивного освітнього процесу, відчуття школярами своєї успішності у навчанні й інтелектуальної досконалості.

Завдання сучасних інтерактивних освітніх технологій у школах за американською системою навчання: розширення пізнавальних можливостей учнів у здобутті, аналізі та застосуванні інформації; надання можливості перенесення отриманих умінь і навичок та способів діяльності на різні предмети й позашкільне життя; формування глибокої внутрішньої мотивації.

Ознаки роботи за американською системою навчання у арабських країнах: розширення пізнавальних можливостей студентів, високий рівень засвоєння знань, контроль за успішністю, учитель виступає в ролі організатора й консультанта, між ними – співпраця, забезпечується розвиток наступних умінь, критично аналізується інформація, дозволяється аргументувати й висловлювати власні погляди, описувати та аналізувати й зіставляти явища суспільного розвитку, давати власну оцінку і формувати належні судження, досягати компромісу та консенсусу під час

дискусій, толерантно вирішувати конфлікти.

Сучасні передові освітні технології, такі як віртуальна (VR) та доповнена реальність (AR), почали активно впроваджуватися в навчальний процес американської системи бакалаврату та магістрату. Вони дозволяють створювати інтерактивні навчальні середовища, де студенти можуть взаємодіяти з віртуальними об'єктами та неформальними ситуаціями. Використання елементів гри в навчанні стало популярним трендом. Гейміфікація підвищує мотивацію студентів, робить педагогічний процес цікавим та захоплюючим. Інтерактивні дошки дозволяють вчителю й студентам взаємодіяти з навчальним матеріалом у режимі реального часу. Віртуальні лабораторії дають симуляції та створюють віртуальні середовища, де студенти можуть проводити експерименти й дослідження, що сприяє їхній грантовій та проєктній діяльності. Під час дистанційного навчання при коронавірусній інфекції підключалася методика, де студенти вивчали новий матеріал вдома за допомогою відеоуроків та інших ресурсів, тобто у фліп-класах займалися практичними завданнями та обговореннями. Як сукупність методів, засобів і прийомів навчання, інтерактивні освітні технології включають планування, організацію та проведення педагогічного процесу, стимулюють активну участь студентів у творчій діяльності, забезпечують зворотній зв'язок і обговорення дидактичного матеріалу. Інноваційні педагогічні технології – це шляхи підвищення мотивації, включаючи ігрові, змагальні методи, цікаві завдання з використанням сучасних інформаційно-технологічних засобів тощо. Такий освітній процес спрямований на розвиток критичного мислення через проблемно-орієнтоване, модульне, кооперативне, пошуково-грантове, проєктне навчання та інші концептуальні інтерактивні інноваційні підходи [1].

Окремою сторінкою фізичного виховання у школах за американською системою навчання є «функціональна музика»: мобілізуюча (мажорна) музика в організації навчально-виховного процесу; структурно-сюжетні

мелодії у фізичній культурі й спорті; фонові мелодійні сюжети в організації та проведенні уроків фізичної культури й навчально-тренувальних занять; заспокійливі мелодії в кінці дидактичного процесу.

Функціональна музика використовується з конкретною метою або за визначеними функціями, для створення мажорного настрою, стимуляції або релаксації учнів. Відрізняється від традиційної музики, призначеної для естетичного насолоди, тим, що її цільове використання — вплив на поведінку або функціональний стан дитини у визначеному напрямку.

Мобілізуюча музика використовується для підвищення динаміки, активності та енергійності студентів під час навчання або виховних заходів. Вона може сприяти вищій концентрації уваги, покращенню настрою та мотивації. А саме – ритмічна та динамічна музика може допомогти школярам сконцентруватися на завданнях та зберегти увагу протягом тривалого часу. Вибір мелодій з активним темпом та виразним ритмом може підвищити загальний рівень енергетики у класі. Музика, яка асоціюється з позитивними емоціями, може мотивувати студентів до активної участі в освітньому процесі. Це гучні, фанфарні, бадьорі, мажорні мелодії стройового чи спортивного характеру, які частіше всього звучать на початку уроку фізичного виховання (в арабських країнах так називають уроки фізичної культури). Вони допомагають у шикунанні, налаштуванні на майбутню організаційну діяльність, спортивну боротьбу чи активну й відповідальну роботу. Проте в арабських країнах мажорні мелодії – специфічні, що склалися історично в процесі становлення й культурного розвитку. Можливо, вони зовсім не характерні для створення настрою збудження, мобілізації чи боротьби у слов'янських народів.

Структурно-сюжетні мелодії є важливою складовою фізичної культури і спорту країн арабського світу. Вони чітко відповідають структурі уроку фізичного виховання чи позаурочного або позакласного заняття, допомагають організувати рухову

діяльність, задаючи ритм та темп виконання вправ. Зокрема, використання музики з чітким ритмом та структурою, сприяє координації рухів під час виконання танцювальних вправ. При цьому студенти приватних шкіл за американською системою навчання, як хлопці, так і дівчата, обирають спортивні чи східні танці або високо ритмічні сучасні. Мелодії з високим темпом допомагають задавати ритм вправам, підтримують високу інтенсивність тренувань. Вони особливо характерні для уроків занять з високою руховою щільністю, де використовуються ритміка, хореографія, аеробіка, шейпінг, каланетика, фітнес, динамічний степ, акробатика, спортивна і художня гімнастика, легкоатлетичні вправи, елементи спортивних ігор, крос-фіту, фітболу, тенісу, плавання, кросової, спеціальної прикладної підготовки тощо. Під час проведення змагань або спортивних заходів музика може використовуватися для створення відповідного настрою та мотивації учасників.

Фонові мелодії використовуються для створення позитивного емоційного настрою, естетичного фону під час уроків та навчально-тренувальних занять. Такі сюжети сприяють налагодженню робочої атмосфери, емоційному окрасу педагогічного процесу, розслабленню, зниженню стресу та покращенню загального самопочуття вчителя й учнів. Зокрема, приємний ритм, спокійні мелодійні сюжети створюють естетичну навчальну атмосферу, що підвищує тонус м'язів учасників і забезпечує концентрацію на фізичних вправах. Легка й спокійна музика знімає стрес та знижує психологічну напругу на заняттях. Підвищується мотивація урочної та позаурочної діяльності з фізичної культури та оздоровчої, спортивно-масової й навчально-тренувальної роботи.

Заспокійливий музичний супровід має особливе значення в кінці уроку, тренувального заняття з виду спорту, фізкультурно-оздоровчого чи спортивно-масового заходу для релаксації учнів, розслаблення та підготовки їх до переходу до інших видів діяльності. Вони можуть сприяти зниженню

рівня стресу, покращенню емоційного стану та відновленню сил. Заспокійливі мелодії в кінці дидактичного процесу передбачають поновлення дихання, релаксацію, відновлення психологічного й емоційного стану учнів, забезпечення сталого функціонального стану дитячого організму, готують фізіологічну основу до переходу від активного стану до більш помірною, врівноваженого. Важливим компонентом заспокійливої музики є підготовка учнів до наступних занять або помірною переходу до діяльності, яка вимагає уваги, концентрації інтелектуальних зусиль на подальшій навчально-виховній роботі.

У дозвілєвій діяльності в американській міжнародній школі застосовують медіаконтент, включаючи відео, музику, аудіокниги та подкасти, соціальні мережі й ігрові платформи (Steam, PlayStation Network, Xbox Live), фітнес-додатки, платформи для стрімінгу (YouTube, Twitch, Facebook Live), додатки для обміну повідомленнями в соціальних мережах (WhatsApp, Telegram, Facebook), онлайн-платформи (YouTube, Spotify, Audible) для відпочинку, навчання, перегляду, прослуховування, трансляції та обговорення різноманітного контенту, контактів з ровесниками, друзями, дискусій, змагань дистанційно, розвитку тактичного й стратегічного мислення, креативності, інтенсифікації, оперативної реакції та роботи в команді, реєстрації, автоматизації збору даних, управління подіями, координації дій, занурення у віртуальне середовище, заняття фізичною культурою дистанційно, зв'язку з усім світом.

Залучення аудиторії, покращення організації, персоналізація даних, інтенсивність роботи, інтерактивність та зацікавленість, аналіз і вдосконалення – все це дає штучний інтелект, як інструмент діяльності вчителя й студентів в американській системі навчання. Він створить тестові завдання з правильними відповідями; чеклісти на задану тему; презентації – згенерує текст для слайдів за джерелом інформації; таблиці – створить за вказаною інформацією у відсотках і абсолютних цифрах; флеш-

карти – за обраною темою; мотивації – знайде цікаві аргументи та вмотивує вчити дану тему; запропонує ідеї проєктів – перелік ідей для роботи на будь-яку тему; знайде цікаві завдання- пропозиції на запропоновану тему; чати за змістом файлу – відповіді за контентом; чати за змістом відео – можливі відповіді за відео; чати із видатним діячем – створить симуляцію відповідей чи розмови з відомою особистістю; добірку матеріалів за темою – цікаву й корисну інформацію за запитом; запропонує зображення – створить добірку найбільш відповідних матеріалів за запитом; згенерує зображення у стилі штучного інтелекту; озвучить вказаний текст; запропонує навчальні інтерактивні ігри – розмальовки, пазли, інноваційні історії тощо.

Висновки та перспективи подальших розвідок напрямку. Організаційно-педагогічні засади проведення фізичного виховання учнівської молоді в арабських країнах за американською системою навчання є багато в чому взірцем для наслідування у світовій, європейській та українській освітній практиці. Доцільним є вивчення такого передового педагогічного досвіду та його творче запозичення, узагальнення, перенесення й використання у освітньому процесі закладів загальної середньої освіти України. Заслуговують на увагу організаційно-педагогічні умови забезпечення освітнього процесу: мотивація школярів до навчання відповідно до гендерної політики, створення відповідного виховного середовища завдяки

системі організаційно-педагогічних, навчально-виховних, фізкультурно-оздоровчих і спортивно-масових заходів; належне матеріально-технічне забезпечення освітнього процесу і, зокрема, фізичного виховання школярів; застосування інтерактивних інноваційних технологій навчання протягом всього періоду навчання учнів і студентів; створення необхідних умов, форм, методів, прийомів і засобів залучення в освітній процес основ штучного інтелекту при плануванні й проведенні урочної, позаурочної, позакласної та позашкільної роботи з фізичного виховання учнівської молоді.

Важливими напрямками подальших наукових досліджень проблеми є вивчення досвіду застосування інноваційних освітніх технологій при організації навчально-тренувальних занять з видів спорту та позашкільної фізкультурно-оздоровчої і спортивно-масової роботи за американською системою навчання.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Дичківська І. Інноваційні педагогічні технології: підручник. 3-тє вид., випр. Київ: Академвидав, 2015. 304 с.
2. Малець Д. О. Організаційно-педагогічне забезпечення фізичного розвитку учнів приватних шкіл Кувейту (на прикладі американської системи навчання) : дис. ... на здоб. наук. ступ. доктора філософії : 011. Кропивницький, 2024. 275 с.

ІНСТРУМЕНТИ ПСИХОЛОГІЧОЇ ПІДТРИМКИ ПЕДАГОГІЧНИХ ПРАЦІВНИКІВ ТА УЧНІВ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Анотація. У статті акцентовано увагу на інструментах психологічної підтримки педагогічних працівників та учнів в умовах воєнного стану.

Ключові слова: психологічна підтримка, інструменти психологічної підтримки, учасники освітнього процесу, відновлення, ресурси, самодопомога.

Abstract. The article focuses on the tools of psychological support of teaching staff and students in the conditions of martial law.

Keywords: psychological support, tools of psychological support, participants in the educational process, recovery, resources, self-help.

Вступ. Повномасштабне вторгнення в Україну стало викликом для всіх українців, зокрема й для вчительської спільноти. Війна – це стрес не тільки для дорослих, які орієнтуються і розуміють, що відбувається, а й для дітей, специфічність реакцій яких обумовлена несформованістю психіки, недостатнім вольовим контролем емоційних реакцій тощо. Постійні перестороги, тривоги, небезпеки, руйнування звичайного ритму життя викликають тривожність, незадоволеність, дисонанс емоційних проявів, нерозуміння ситуації, дискомфорт.

У нинішніх реаліях, коли освітній процес тривалий час відбувається в умовах війни, з супутніми їй загрозами, небезпеками й стресовими подіями, частими перебуваннями в укриттях, педагогічним працівникам закладів освіти доводиться швидко реагувати на ситуації, трансформувати свою діяльність, зосередивши значну увагу на повсякденній психоемоційній підтримці учасників освітнього процесу. У цьому контексті важлива роль належить психологічній службі закладів освіти [5].

Питання психологічного супроводу учасників освітнього процесу представлено у значній кількості досліджень різних аспектів професійної діяльності практичного

психолога (І. Булах, Л. Долинська, П. Лушин, В. Панок, Н. Пов'якель, Т. Титаренко, Н. Чепелева, Т. Яценко та ін.). Проблематиці психологічної підтримки та супроводу учасників освітнього процесу в умовах війни присвячені дослідження Г. Бевза, О. Вознесенської, І. Губеладзе, Л. Найдьонової, В. Панка, Є. Пуховського, Д. Романовської, М. Слюсаревського, В. Федька, Я. Цехмістер, М. Шерман та ін.

У зазначених дослідженнях фокусується увага на окремих інструментах та техніках психологічної підтримки учасників освітнього процесу, але недостатньо розкрито питання щодо інструментів психологічної підтримки педагогів та здобувачів освіти в умовах воєнного стану.

Мета статті: акцентувати увагу на застосуванні інструментів психологічної підтримки педагогічних працівників та учнів в умовах війни.

Актуальність проблематики визначення інструментів психологічної підтримки обумовлена довготривалим воєнним станом, що провокує загострення стресових реакцій в учасників освітнього процесу.

Виклад основного матеріалу. В умовах війни, коли порушується звичайний ритм і простір життя, лунають постійні повітряні

тривоги, поширюються фейки, загострюються переживання за близьких людей, заклад освіти залишається не тільки простором здобуття знань, а й фортецею стресостійкості. Перебуваючи у довготривалому стані війни, роль педагога набуває певних особливостей, оскільки постійно виникає необхідність надавати психологічну підтримку всім учасникам освітнього процесу.

Відтак, якість освіти зараз визначає передусім створення комфортного, психологічно безпечного освітнього середовища. В умовах війни дуже важливою професійною компетентністю педагога є здатність підтримати учнів, забезпечити від розчарувань, підсилити відчуття контролю над власним емоційним станом. Нинішні учні потребують педагога насамперед психологічно стійкого, який би міг стати для них особистістю, яка допоможе відновити мотивацію до знань, стати опорою, коли бракує власних сил, та сприятиме розвитку стресостійкості кожної дитини заради збереження психічного здоров'я в умовах впливу надскладних стресогенних чинників.

Завдання створення безпечного освітнього середовища як системи психолого-педагогічних умов, впливів і можливостей є дуже важливими для сучасної освіти. Задоволення потреби в безпеці, стабільності, визначеності, прогнозованості та довірі до оточення – підґрунтя для стресостійкості. У зазначеному аспекті істотно зростає роль психологічної служби у системі освіти, яка має забезпечувати своєчасне й систематичне надання психологічної та соціально-педагогічної підтримки всім учасникам освітнього процесу та швидко реагувати на виклики суспільства.

Психологічна підтримка під час війни відіграє значну роль у збереженні психічного здоров'я, допомозі у подоланні травм та забезпеченні емоційної стійкості для тих, хто потрапив у складні та трагічні обставини. Особливо ця підтримка потрібна внутрішньо переміщеним особам (педагогам, здобувачам, які потрапили в нові умови й адаптуються до змін, батькам).

Пріоритетні напрями роботи психологічної служби визначені у листі ДНУ ІМЗО від 08.08.2024 р. №21/08-1233 «Про методичні рекомендації «Пріоритетні напрями роботи психологічної служби в системі освіти України у 2024/2025 навчальному році». Визначено пріоритетні напрями роботи психологічної служби, яка відіграє ключову роль у забезпеченні психологічного здоров'я та емоційного благополуччя учасників освітнього процесу [5, с.2]:

- психологічний супровід учасників освітнього процесу в умовах воєнного стану;
- профілактика булінгу, кібербулінгу та інших форм насильства в освітньому середовищі;
- розвиток соціальних навичок учнів: формування комунікативних компетенцій, навичок співпраці, лідерства;
- психологічна підтримка дітей з особливими освітніми потребами;
- професійний розвиток психологів і соціальних педагогів.

Відповідно до Положення про психологічну службу в системі освіти України основними видами діяльності психологічної служби є: [7] діагностика, профілактика, корекція, навчальна діяльність, консультування, просвіта, зв'язки з громадськістю. Планування роботи психологічної служби за зазначеними напрямками відбувається відповідно до потреб, запитів учасників освітнього процесу з урахуванням особливостей воєнного стану. Таким чином, практичний психолог може надавати як адресну підтримку, так і організувати певні види роботи з педагогічним колективом, здобувачами освіти та батьками, що спрямовані на оволодіння інструментами психологічної підтримки учасників освітнього процесу.

На сьогодні не існує єдиного трактування терміну «психологічна підтримка», але ми поділяємо погляди науковців, що під інструментами психологічної підтримки розуміють методики, детальні вказівки, техніки, вправи, різноманітні ресурси, що дозволяють розвивати самосвідомість, керувати своїми емоціями та покращувати

своє психічне здоров'я та добробут [3; 12].

Застосування інструментів психологічної підтримки спрямовано насамперед на організацію комунікації з учасниками освітнього процесу, що перебувають під дією стресогенних факторів. При виборі інструментів психологічної підтримки необхідно дотримуватись певних правил:

- психологічну підтримку може надавати педагогічний працівник, який знаходиться у стані емоційної рівноваги та стабільності;

- педагогічний працівник повинен володіти техніками організації продуктивної комунікації;

- педагогічний працівник повинен знати та володіти різноманітними інструментами психологічної підтримки;

- принциповим є дотримання принципу «Не нашкодь!»;

- якщо педагогічні працівники відчують, що їм бракує ресурсів для надання підтримки, необхідно залучити практичного психолога або кваліфікованого фахівця [12].

Вибір інструментів психологічної підтримки залежить від проявів симптоматики пережитої стресової ситуації. Практичні психологи закладів освіти володіють потужним арсеналом застосування інструментів психологічної підтримки, тому взаємодіє з педагогічним колективом у різних формах – проведення просвітницької роботи, організація тренінгів, круглих столів, підбору різноманітних матеріалів для роботи з дітьми різного віку, навчання технікам, прийомам стабілізації психічних станів тощо. Одне з найголовніших завдань – озброїти педагогів, учнів та батьків інструментами психологічної підтримки.

Важливе значення має психологічна підтримка та стабілізація психічних станів учнів на уроках, особливо після тривалого перебування в укритті. У наукових дослідженнях наголошується, що запровадження психологічних хвилинок має на меті зміщення акцентів на емоційні стани дитини (зняття емоційного напруження, відновлення психоемоційного комфорту), переключення та налаштування на навчання [10].

Різнманітні інструменти психологічної підтримки для всіх учасників освітнього процесу (посібники, відеоматеріали, програми, розробки фахівців з описом методик та технік тощо) розміщено на сторінці Міністерства освіти і науки України [10].

О.Вознесенська акцентує увагу на інструментах психологічної підтримки засобами арттерапії: через посередництво образів, транслюється сприйняття світу та ставлення до нього. Використання невербальної мови мистецтва дає можливість контактувати з глибинними аспектами духовного життя, з внутрішньою реальністю, що складається з цінностей, почуттів, сприйняття навколишнього світу, життєвого досвіду, професійної ідентифікації [2].

Опрацьовуючи різноманітні джерела інформації, пропонуємо вам стислий опис сучасних інструментів психологічної підтримки учасників освітнього процесу в стресових ситуаціях [2;3;4;8;12]:

Скаффолдинг (scaffolding з англ.) – будівельне риштування, опора. Це процес, при якому учень вирішує завдання за підтримки вчителя або досвідченої людини. При цьому завдання настільки складне, що самостійно учень точно не впорається. Стратегія скаффолдингу дозволяє опанувати алгоритми контролювання емоційних станів, виконання вправ, технік самодопомоги в стресовій ситуації, винайдення ресурсів.

Вперше стратегію сформулювали у 1976 році американські психологи Джером Брунер, Девід Вуд та Гейл Росс у колективній роботі під назвою «Роль тьюторингу у вирішенні завдань». Визначили наступний алгоритм підтримки: привернути увагу; обмежити свободу дій; утримувати увагу (не відволікатися на сторонні предмети); наголошувати на важливих деталях; не допускати фрустрації; демонструвати рішення [7, с.337].

У рамках скаффолдингу виокремлюють наступні інструменти психологічної підтримки: *вербальна* – може бути не лише прямою (заохочення) «Ти так швидко

сьогодні впорався з виконанням завдання», а й непрямую, не адресною: «Це не так складно, як здається»; *невербальна* – підтримка через міміку (рухи м'язів обличчя, наприклад, підморгування, вираз здивування та показ позитивних емоцій), жести (схвалення, підбадьорювання), вказівки, рухи тіла (доброзичливість); *фізична підтримка*, цей інструмент ще називають «рука в руці» (специфіка полягає у тому, що для підтримки необхідний фізичний контакт: взяти за руку, торкнутись долонькою, обійняти тощо); *моделювання* – демонстрація виконання завдання, акцентуючи увагу на цілісній моделі (наприклад, це модель визначення системи здорового харчування); *візуалізація* полягає у застосуванні візуальних стимулів – картинок, піктограм, символів, письмових підказок, що сприяють ефективному засвоєнню поетапності виконання певних вправ, технік для стабілізації емоційних станів.; *інструкція* – створення логічної послідовності виконання завдань, технологічної картки тощо. Наприклад, алгоритм дій при сигналі «Повітряна тривога».

Основна мета застосування описаних інструментів підтримки – активізація когнітивної сфери особистості для орієнтування у просторі та перехід до іншої ситуації.

Фідбек (з англ. «feedback» відгук, зворотній зв'язок, відгомін) – це реакція на вчинки, поведінку учнів з метою вдосконалення їхньої діяльності у майбутньому. Основний принцип: «Ми не виховуємо, а будемо стосунки з дитиною». Фідбек являє собою *конструктивний діалог*, який забезпечує стабільність змін у поведінковій та емоційно-особистісній сферах дитини. Для застосування такого інструменту психологічної підтримки обов'язково потрібна практика. Методика проведення включає п'ять кроків [4, с.21].

Крок 1. Опишіть ситуацію, що склалася, використовуючи виключно факти. «Світлана, сьогодні ти була відсутня на історії. У класному журналі вже є багато пропусків з цього предмету».

Крок 2. Конкретизуйте наслідки, причиною яких стали вчинки дитини. «Сьогодні ми готувалися до тесту, обговорювали критерії до оцінювання робіт, і тому тобі може бути складніше виконати завдання».

Крок 3. Поділіться власними почуттями, опишіть емоції інших людей, які причетні до ситуації. «І я, і твої батьки знаємо, як тобі подобаються тести, тому нам дуже прикро, що ти не мала можливості покращити свої уміння».

Крок 4. Зробіть припущення щодо почуттів і потреб дитини, її задоволеності результатом своїх вчинків. Тут важливо дати учню (ці) достатньо часу та підтримки для того, щоб висловитися. «Можливо, у тебе були серйозні причини не бути присутньою на цьому й попередніх уроках? Як ти ставишся до такої ситуації?»

Крок 5. Разом обговоріть можливі способи вирішення ситуації, що склалася. Дайте можливість дитині самостійно дійти до очікуваного результату розмови через запитання, що спонукають до роздумів. «Давай поміркуємо над тим, як вирішити це питання. З чого б ти хотіла почати?».

Важливо визначити період для обдумування ситуації між четвертим і п'ятим кроком, цей процес може бути тривалим у визначенні варіантів розв'язання ситуації. Відповідно зворотній зв'язок може бути позитивним (орієнтованим на співпрацю у вирішенні проблеми), або негативним (відмова від співпраці, повна байдужість).

Емоційний діалог – це особливий вид взаємодії дорослої людини з дитиною, під час якої дитина проявляє свої почуття, переживання та емоції, а дорослий реагує відповідно до переживань, викликаних словами чи поведінкою дитини. Емоційний діалог відбувається за правилом: «Говорити так, щоб тебе слухали, слухати так, щоб з тобою говорили». Алгоритм проведення емоційного діалогу:

1. Створювати середовище безпеки та довіри, щоб до діалогу спонукала потреба дитини (не примус).

2. Під час розмови застосовувати стратегії активного та емпатичного слухання: підтримувати зоровий контакт; реагувати на сказане жестами, мімікою, киванням головою; використовувати заохочувальні фрази: «так», «зрозуміло» тощо; не задавати запитань, називати емоції дитини, відокремлюючи почуття, реакції, дії (ти сердишся та з силою кидаєш іграшку); реагувати на паузи як на природну потребу дитини у часі й тиші, щоб зібратися з думками, підібрати слова (приймати мовчання).

3. Вибудовувати взаємодію на основі спостереження та аналізу власних почуттів та реакцій, викликаних розмовою.

4. Спонукаючи дитину до вираження сильних емоцій чи задоволення бажань, потреб через гру, за допомогою уяви чи фантазії (от було б добре...).

Шеринг (з англ. «to share» – ділитися) – це організоване обговорення у групі результатів роботи, актуальних проблем, складних питань, подій та набутого досвіду. Основне завдання шерингу: створення сприятливих умов, за яких кожен може усвідомити та проаналізувати власні емоції, переживання, стани, які виникають під час певної активності, а також сформулювати алгоритми поведінки, прогноз на майбутнє. Процес шерингу може спрямовуватися вчителем відповідно до певного питання або бути спонтанним без обмежень темою обговорення.

Умови проведення шерингу:

- Визначте *тему* (питання) обговорення.

- Організуйте *роботу групи*, бажано у колі. Надайте перевагу безпечним і затишним місцям.

- Запропонуйте учасникам визначити та обговорити *правила* взаємоповаги для роботи у групі.

- Наголосіть на тому, що участь у шерингу є *добровільною*. Акцентуйте увагу учасників на тому, що слід говорити про *свої відчуття й емоції*.

- Запропонуйте учасникам *поділитися власними почуттями, емоціями, переживаннями, думками*.

- Підтримуйте подальше обговорення за допомогою *відкритих запитань*.

- Подбайте про те, щоб усі учасники могли рівноцінно взяти участь в обговоренні. Визначте заздалегідь, скільки часу може говорити кожен з учасників.

- Користуйтеся правилом «мікрофон» – учасники говорять по черзі, передаючи один одному «мікрофон» (іграшка, ручка тощо).

- Завершіть коло шерингу, подякувавши учасникам за відкритість та готовність ділитися.

Шеринг допомагає переживати складні почуття, події, сприяє встановленню та зміцненню довіри та згуртованості групи; розвиває впевненість, а також створює можливості для розкриття ресурсів стійкості. *Важливо розуміти*, що відмінність шерингу від інших форм роботи (приміром, тренінгу, уроку) у тому, що педагог не намагається оцінити сказане учнем, підвести дітей до запланованого результату. Результатом шерингу є сам процес обговорення, який допомагає впоратися зі складними емоціями, відчутти підтримку, визначити схожість проблем, емоцій, переживань, думок у різних учасників.

Дебрифінг (з англ. «debriefing» – опитування, розслідування) являє собою групове обговорення пережитої екстремальної ситуації, що сприяє розумінню причин, які викликають стрес, і усвідомленню дій, необхідних для усунення цих причин. Дебрифінг належить до заходів екстреної психологічної допомоги. Його автором є американський психолог Джефрі Мітчел. Екстрена психологічна допомога характерна тим, що проводиться з людьми в гострому стресовому стані – одразу після стресової події або не пізніше ніж через декілька годин після неї.

Процедура дебрифінгу дозволяє учасникам в умовах безпеки та конфіденційності відредувати враження, реакції та почуття, пов'язані з подією. Головна мета – мобілізувати внутрішні ресурси учасників, допомогти їм

підготуватися до переживання тих симптомів або реакцій, які можуть виникнути згодом. Не допускається присутність сторонніх осіб, що не мають безпосереднього відношення до події. Дебрифінг дуже чітко структурований і включає в себе сім послідовних фаз: 1) вступна фаза; 2) опис фактів; 3) опис думок; 4) опис переживань; 5) опис симптомів; 6) фаза просвітницька; 7) завершальна фаза.

Дієвим напрямом психологічної підтримки є психологічна *самодопомога* – процес покращення свого ментального здоров'я та добробуту шляхом саморефлексії, турботи про себе та визначенням стратегій самовдосконалення. Пропонуємо стислий опис психологічних інструментів самопомоги, які можуть стабілізувати психічні стани.

Медитація допомагає зосередитися на поточному моменті та розвинути більше усвідомлення своїх думок, почуттів і фізичних відчуттів.

Когнітивно-поведінкова терапія зосереджує на виявленні та зміні негативних моделей мислення та поведінки на позитивні.

Ведення щоденника допомагає отримати ясність, опрацювати емоції та виявляти стереотипи у своєму мисленні.

Дихальні вправи можуть допомогти впоратися зі стресом і тривогою, заспокоїти нервову систему та сповільнити серцевий ритм.

Практика вдячності допомагає переключити увагу на позитивні аспекти вашого життя та збільшити відчуття щастя.

Соціальна підтримка. Спілкування та створення міцної мережі підтримки допомагає почуватися більш стійким перед життєвими викликами.

Позитивний внутрішній діалог. Заміна негативних внутрішніх діалогів позитивними твердженнями може допомогти вам розвинути більш оптимістичний настрій та фокусування на позитивних аспектах життя.

Тайм-менеджмент. Ефективне керування часом допомагає зменшити стрес і підвищити продуктивність.

Фізична активність може допомогти підняти настрій, зменшити стрес і занепокоєння, а також покращити загальний стан здоров'я та самопочуття.

Аналіз наукових досліджень дозволив констатувати, що в умовах тривалого воєнного стану важливо, щоб педагог закладу освіти був стресостійким та знаходив ресурси для відновлення.

Вправи на відновлення ресурсу представляють собою інструменти, які дають змогу людині ефективно справлятися зі стресом, адаптуючись до ситуації, що склалася та знаходити варіанти відновлення. Канали ресурсів для відновлення були вивчені та узагальнені у ході дослідження шляхів подолання кризових ситуацій ізраїльським психологом Мулі Лаадом (Mooli Lahad); розроблена модель BASIC Ph, що визначає 6 стратегій відновлення ресурсу: B (belief and values) – віра й переконання, A (affect and emotions) – емоції; S (sociability) – соціальність; I (imagination and creativity) – уява, C (cognition and thought) – когнітивні стратегії; Ph (physiological activity) – фізична активність.

У кожної особистості формується індивідуальне поєднання ресурсних каналів, що визначає стратегії для подолання стресової ситуації. Пріоритетність зазначених елементів може змінюватися на різних етапах життя й залежати від контексту ситуацій та подій.

Таким чином, в умовах воєнного стану, тривалого емоційного напруження важливого значення набуває своєчасна психологічна підтримка учасників освітнього простору. Завдання працівників психологічної служби допомогти педагогам, батькам та учням опанувати інструменти психологічної підтримки для швидкого реагування на проблеми здобувачів освіти. Ми акцентували увагу на різноманітних інструментах психологічної підтримки, які можуть застосовувати як працівники психологічної служби, так і педагогічні працівники закладу освіти для контролювання емоційної сфери, стабілізації психічних станів та відновлення.

Висновки. Війна виснажує нас фізично та психічно, а наша психіка здатна адаптуватися під будь-які складнощі, головне — зберегти фізичне та психічне здоров'я, віднайти ресурси для відновлення. Саме тому дуже важливою є робота працівників психологічної служби, які покликані допомогти учасникам освітнього процесу опрацювати ефективні реакції на стресові події, напрацювати механізми стресостійкості, навчити технікам, які допоможуть стабілізуватися.

Під інструментами психологічної підтримки розуміють методики, детальні вказівки, техніки, вправи, різноманітні ресурси, що дозволяють розвивати самосвідомість, керувати своїми емоціями та покращувати своє психічне здоров'я та добробут. Вибір інструментів психологічної підтримки залежить від проявів симптоматики пережитої стресової ситуації. Вчасно надана психологічна підтримка дозволяє швидше відновитись після кризової події та зменшує вірогідність виникнення серйозних психологічних проблем у учасників освітнього процесу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Богданов С., Залеська О., Федорець О., Ключко К., Флярковська О. Професійне зростання та емоційна підтримка педагога: метод. посіб. Київ: Пульсари. 2021. 48 с.

2. Вознесенська О., Сидоркіна М. Арттерапія у подоланні психічної травми : практ. посіб. 2-ге вид., випр. та доповн. Київ: Золоті ворота. 2016. URL: <https://bit.ly/38PrzVp>

3. Губеладзе І. Психологічна підтримка учнів під час війни. Вебінар для українських вчителів [Відео]. 2022. www.youtube.com/watch?v=_ryLxTVzeHM

4. Коли світ на межі змін: стратегії адаптації: метод. посіб. URL file:///C:/Users/User/Downloads/713.pdf

5. Листі ДНУ ІМЗО №21/08-1233 від 08.08.2024 «Про методичні рекомендації «Пріоритетні напрями роботи психологічної служби в системі освіти України у 2024/2025 навчальному році». URL: <https://imzo.gov.ua/2024/09/09/lyst-imzo-vid-08-08-2024-21-08-1233-pro-metodychni-rekomendatsii-priorytetn>

6. Найдьонова Л. Психологічний імунітет: 8 ключів, щоб відновити сили. Освіторія. 2022. URL: <https://cutt.ly/sHrI4Sh>

7. Павлюх В.В. Скаффолдинг як стратегія підтримки учнів з особливими освітніми потребами в умовах інклюзії. *Наук.-метод. вісник. КЗ «КОІППО імені Василя Сухомлинського», 2022. № 58. С.335-341.*

8. Положення про психологічну службу в системі освіти України URL: <https://mon.gov.ua/npa/pro-zatverdzhennya-polozhennya-pro-psihologichnu-sluzhbu-u-sistemi-osviti-ukrayini>

9. Психологічна допомога дитині у психотравмуючій ситуації. Метод. посібник. / Уклад. : Г.Б.Растроста. Суми. НВВ КЗ СОІППО. 2018. 64 с.

10. Психологічна підтримка дітей. URL: <https://mon.gov.ua/osvita-2/pozashkilna-osvita/psihologichna-sluzhba/psihologichna-pidtrimka-ditey>

11. Психологічні хвилинки на уроках. URL: <https://nus.org.ua/news/mon-poradylo-vchytelyam-na-urokah-provodyty-psyhologichni-hvylynky/>

12. Стаємо сильнішими разом : методичний порадник з використання ресурсів ОДГ/ОПЛ у роботі з дитячими спільнотами задля сприяння інтеграції дітей, які опинилися в умовах війни / укладачі: М. Гриньова, Д.Карпенко, О. Солнцева. Київ. 2023. 165 с.

СУЧАСНІ ПІДХОДИ ДО ПРОВЕДЕННЯ КОРЕКЦІЙНО-РОЗВИТКОВИХ ЗАНЯТЬ ДЛЯ ДІТЕЙ З ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИМИ ПОРУШЕННЯМИ В УМОВАХ СПЕЦІАЛЬНОГО ЗАКЛАДУ ОСВІТИ

Анотація. У статті здійснено огляд сучасних підходів до проведення корекційно-розвиткових занять для дітей з інтелектуальними порушеннями в умовах спеціального закладу освіти в контексті формування життєвої компетентності.

Ключові слова: діти з інтелектуальними порушеннями, корекційно-розвиткове заняття, життєва компетентність, соціально-побутове орієнтування.

Abstract. The article reviews modern approaches to conducting corrective and developmental classes for children with intellectual disabilities in the conditions of a special educational institution in the context of the formation of life competence.

Keywords: children with intellectual disabilities, corrective and developmental classes, life competence, social and everyday orientation.

Вступ. На сучасному етапі реформування освіти відбулися суттєві зміни в суспільстві щодо ставлення до дітей з особливими освітніми потребами. Практична спрямованість навчання та інтеграція в соціум є ключовими аспектами сучасної політики в парадигмі освітньої реформи. Пріоритетними для таких дітей є формування соціальних вмінь і навичок, розвиток комунікації та навичок самообслуговування.

важливого чинника соціалізації дітей з інтелектуальними порушеннями присвячені дослідження О. Гаврилова, Н. Макарчук, Г. Мерсіянової, С. Миронової, В. Синьова, О. Хохліної, О. Чеботарьової, Д. Шульженко та ін. Аналіз результатів даних досліджень свідчить, що порушення інтелектуального, комунікативного, сенсорного, мовленнєвого, особистісного розвитку дітей є причиною їхньої соціальної дезадаптації,

Постановка та обґрунтування актуальності проблеми. Особливістю організації освітнього процесу для дітей з інтелектуальними порушеннями в умовах спеціального закладу освіти є нерозривний взаємозв'язок навчання, виховання, розвитку, корекції і реабілітації. В умовах реалізації концепції Нової української школи, яка ґрунтується на компетентнісному, особистісно-орієнтованому та діяльнісному підходах, потребують оновлення форм і методів організації освітнього процесу, визначення ефективних корекційно-розвивальних технологій для роботи з дітьми з інтелектуальними порушеннями [2].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням корекційно-розвиткової роботи як

дезорієнтації у навколишньому середовищі, невмінням організувати комунікацію, залежності від інших людей. Тому організація корекційно-розвиткового простору має важливе значення в соціалізації дітей, формуванні життєвої компетентності.

Проблематиці організації корекційно-розвиткової роботи в умовах освітнього простору присвячено велику кількість досліджень, але недостатньо висвітлено питання застосування сучасних підходів до корекційно-розвиткової роботи з дітьми з інтелектуальними порушеннями. Актуальність даної проблеми полягає в оновленні підходів до здійснення корекційно-розвиткової роботи в контексті формування

життєвої компетентності, зокрема і в умовах війни, коли необхідно швидко реагувати на події, адаптуватися до змін тощо.

Мета статті — здійснити огляд сучасних підходів до проведення корекційно-розвиткових занять для дітей з інтелектуальними порушеннями в умовах спеціального закладу освіти в контексті формування життєвої компетентності.

Виклад основного матеріалу. У сучасних умовах реформування освіти корекційно-розвиткова складова – невід’ємна частина освітнього процесу спеціального закладу освіти. Реалізація змісту корекційно-розвивального навчання учнів відбувається на основі Державного стандарту, у якому окреслено зміст освітніх галузей та корекційно-розвиткових напрямів розвитку. Корекційно-розвитковий вплив на психофізичний розвиток учнів відбувається на уроках з різних предметів, де через предметно-практичний зміст діти діють у системі розгорнутих та зовні фіксованих вимог [5]. Це дає змогу переходити від наочно-практичних дій через зовнішнє проговорювання до дій у внутрішньому плані, розвивати інтелектуальну діяльність і діяльність у цілому.

Організація корекційно спрямованого навчання у вузькому її розумінні передбачає підготовку та створення умов, необхідних не лише для роботи над засвоєнням учнями програмного матеріалу, а й для подолання в них недоліків розвитку відповідно до попередньо поставленої спеціальної мети заняття і предмета корекції (вад мовлення чи навчально-практичної діяльності, когнітивної сфери, особистісного розвитку тощо).

У Законі України «Про освіту» зазначається, що «корекційно-розвиткова робота – це комплекс заходів із системного психолого-педагогічного супроводження дітей з особливими освітніми потребами у процесі навчання, що спрямований на корекцію порушень шляхом розвитку пізнавальної діяльності, емоційно-вольової сфери, мовлення та особистості дитини» [1].

Метою корекційно-розвиткової роботи є:

- всебічний та гармонійний розвиток дітей;
- розвиток зорового, слухового сприймання, мовлення, корекція пізнавальної діяльності, фізичний розвиток;
- розвиток навичок саморегуляції та саморозвитку дітей шляхом взаємодії з навколишнім середовищем;
- формування компенсаторних способів діяльності як важливої передумови підготовки дітей з особливими освітніми потребами до навчання;
- створення передумов для соціальної реабілітації та інтеграції в соціум, розвиток самостійності та життєво важливих компетенцій дітей.

Корекційно-розвиткові технології навчання дітей з порушеннями інтелекту є багатоаспектними, варіативними та використовуються у роботі педагогів з урахуванням індивідуальних потреб та можливостей дитини.

Розвиток дітей з інтелектуальними порушеннями має певні особливості. *Порушення інтелектуального розвитку* – це стійке, явно виражене зниження пізнавальної діяльності, яке характеризується невідповідністю психічного розвитку віковій нормі та має стійкий характер і не підлягає лікуванню, але потребує постійної безперервної корекційної роботи [6, с.203].

У вітчизняній спеціальній психології порушення інтелектуального розвитку визначають лише за наявності одночасно трьох ознак [9]:

- 1) провідним дефектом є порушення пізнавальної діяльності;
- 2) порушення є стійким, тобто незворотнім;
- 3) в основі порушення є органічне ураження кори головного мозку дифузного характеру.

Таким чином, враховуючи особливості розвитку дітей з інтелектуальними порушеннями, сучасна система освіти дітей з особливими освітніми потребами об’єднує структуру традиційної системи організації навчання і виховання та зміст корекційно-

навчального процесу, у якому пріоритет надається компетенціям, діяльнісному підходу, що сприяють ефективній інтеграції цих дітей у суспільство. Серед освітніх компетенцій для дітей з інтелектуальними порушеннями важливі життєві компетенції, сформованість яких забезпечує уміння та навички орієнтування в практичній життєдіяльності й варіативність вирішення проблемних ситуацій. У сучасному освітньому просторі не існує єдиного трактування поняття «життєва компетентність». Ми поділяємо думку щодо визначення поняття: «Життєва компетентність – це знання, вміння, життєвий досвід особистості, її життєтворчі здатності, необхідні для розв’язання життєвих завдань і продуктивного здійснення життя як індивідуального життєвого проєкту» [7].

Основою формування життєвої компетентності є сформованість соціально-побутових навичок. Формування соціально-побутових навичок у дитини з інтелектуальними порушеннями не відбувається самостійно, а потребує спеціально організованої педагогічної роботи, що враховує наявні можливості учня та можливості самостійно вирішити проблеми. Метою навчання учнів з інтелектуальними порушеннями соціально-побутовим навичкам є формування життєво значущого мінімуму практичних умінь, який дозволить їм правильно орієнтуватися в навколишньому світі (в побуті, у взаєминах з людьми, дотриманні моральних норм тощо) і самостійно організувати свій побут.

Для дітей з інтелектуальними порушеннями у варіативній складовій передбачено широкий спектр корекційно-розвиткових програм з орієнтацією на потреби учнів, зокрема «Корекція розвитку», «Корекція мовлення», «Соціально-побутове орієнтування», «Ритміка» та ін. Але всі вони являють собою єдину систему корекційних різновекторних впливів на розвиток особистості учнів, корегування відносин з іншими людьми, вміння самостійно орієнтуватися і організувати власний життєвий простір» [3].

Для дітей з інтелектуальними порушеннями ці завдання розглядаються в системі корекційних занять з соціально-побутового орієнтування. Для ефективного проведення уроків з соціально-побутового орієнтування потрібно мати достатню кількість обладнання та матеріалів, що забезпечить виконання практичних робіт усіма учнями з урахуванням правил безпеки і санітарно-гігієнічних норм. Основне завдання — оволодіння основними соціально-побутовими навичками: способами догляду за одягом, приготування їжі, утримання житла, користування побутовими електроприладами, вміння раціонально витратити кошти тощо.

Погоджуємось з постулатами В. Бондаря, Г. Мерсіянової, що з метою більш міцного засвоєння учнями знань і досвіду різноманітної діяльності і поведінки, можливості їх використання в різних життєвих ситуаціях, істотного підвищення мотивації та інтересу до навчання, придбання нового досвіду діяльності та поведінки на заняттях, можна рекомендувати наступну схему на прикладі формування соціально-побутових навичок у дітей з інтелектуальними порушеннями [5]:

1 етап. Виявлення вже наявних у дітей знань, умінь і навичок з теми. Завдання — визначити основні акценти у плануванні навчальної діяльності, враховувати реальні потреби дітей в плані соціально-побутової освіти і уникати непотрібних зусиль і витрат часу на те, що дітям добре знайоме. На цьому етапі ми можемо провести бесіду з учнями, запропонувати вікторину чи поставити запитання для підвищення мотивації.

2 етап. Розширення наявних у дітей знань. На даному етапі для активізації уваги велике значення має формування пізнавальних інтересів в учнів до теми. Демонстрація сюжетних і предметних ілюстрацій, мультфільмів, використання ІКТ, спостереження, постановки проблеми — різноманітні форми, що дозволяють аналізувати та орієнтуватись у певному тематичному просторі.

3 етап. Діяльність учнів з опорою на набуті знання по темі і з отриманням необхідних практичних результатів. Основний акцент ставиться на високу активність з боку учнів. Активність дітей на заняттях забезпечується практичною діяльністю: обстеженням предметів, що вивчаються; користуванням предметами, іграшками, картинками; складанням схем, технологічних карток, розповіді з власного досвіду. Важливо, щоб учні взяли участь в спільній (ігровій) діяльності, де застосовуються різні дидактичні методи і прийоми:

- прийом порівняння об'єктів (наприклад, чистої і брудної білизни, одягу; прибраної та неприбраної кімнати та ін.);
- розглядання малюнків, що містять зображення, наприклад, чистого та брудного посуду, для оцінки за зовнішніми ознаками, чи на своєму місці предмети;
- оцінка поведінки на зображеннях і в реальних ситуаціях (наприклад, у транспорті, в магазині);
- метод аналогій з акцентом на власну особистість (а як би я це зробив?).

4 етап. Уточнення і систематизація отриманих знань, умінь і навичок. Ефективним буде застосування тестових технологій. С.Мироною запропоновано варіант аналізу картинки, де розміщено різноманітний одяг [4]. Систематизації отриманих знань будуть сприяти запитання: «Який одяг ти одягнеш взимку? Який одяг ти вибереш для господарських робіт» і т.д.

5 етап. Формування соціально-побутової компетентності та навичок соціальної адаптації. Спостереження педагогів, вихователів та самих учнів за практичним застосуванням у побуті отриманих знань свідчить про вміння застосовувати отриману інформацію на практиці.

Таким чином, представлений варіант поетапної роботи дозволяє констатувати: у дітей з інтелектуальними порушеннями краще формуються соціально-побутові знання і вміння, що дозволяють збагатити життєвий досвід, ідентифікувати себе як

особистість, дотримуватись правил поведінки та організувати міжособистісну взаємодію.

Застосування сучасних підходів до проведення корекційно-розвиткових занять відкриває значні можливості для підвищення якості навчання, підвищує мотивацію до навчання. При врахуванні індивідуальних особливостей учнів значно розширюється побутовий та соціальний досвід дітей з інтелектуальними порушеннями, що сприятиме соціалізації та інтеграції в суспільство.

У дослідженнях науковців [4; 6; 7] акцентується увага на застосуванні таких корекційно-розвивальних технологій для дітей з інтелектуальними порушеннями:

- *ігрові технології* (рольові, сюжетні ігри) спрямовані на розвиток пізнавальних інтересів, рухової активності, опанування власних емоцій, формування активної взаємодії, опанування прийомів комунікації та застосування допоміжних засобів для пояснення власної думки, дотриманні правил, самостійності у розв'язанні ситуації. Моделювання реальних ситуацій з життя, розподіл ролей та програвання ситуації, вступ у відносини та комунікація сприяє варіативності поведінки, розвитку гнучкості поведінки в побутових ситуаціях;

- *інтерактивні техніки* спрямовані на розвиток мислення, формування власної думки, вміння здійснити аналіз ситуації з різних аспектів, віднаходити інформацію та застосовувати набуті вміння у практичній діяльності (робота в групах, парах, обговорення ситуації, стратегії «Знаю-хочу дізнатися- дізнався», стратегії прогнозування (передбачення) тощо. На особливу увагу заслуговують квести в аспекті інтеграції інформації з різних сфер навколишнього світу та формування мотивації на кінцевий результат; флешмоби в аспекті вдосконалення навичок комунікації та прояву власної позиції до певних подій та ін.;

- *інформаційно-комунікаційні технології* сприяють розширенню інформації про

навколишній світ, здобуттю нових знань, пошуку потрібної інформації, виробленню алгоритму дій та відпрацювання в практичній роботі. Особливу увагу дітей привертають різновиди програм із застосуванням штучного інтелекту: складання казок, ребусів, друку розмальовок персонажів улюблених мультфільмів, творів;

- *проектні технології* передбачають динамічний підхід до процесу навчання, створення цілісної моделі розуміння певних процесів навколишнього світу, пошук шляхів розв'язання, систему розрахунків тощо;

- *арттерапевтичні техніки* сприяють стабілізації психоемоційної сфери, розвитку уяви, реалізації власних можливостей. В арсеналі спеціальних шкіл є ресурсні, сенсорні кімнати, де можна застосовувати пісочну терапію, ізотехніки, казкотерапію, музикотерапію, кольоротерапію тощо;

- *здоров'язбережувальні технології* орієнтовані на набуття необхідних знань щодо збереження й зміцнення власного здоров'я; аналізу шкідливих чинників, що руйнують здоров'я, та позитивних, що сприяють дотриманню здорового способу життя, оволодіння теоретичними основами життєвих навичок, що сприяють фізичному, соціальному, психічному і духовному здоров'ю.

Застосування сучасних технологій сприяє швидкому засвоєнню нової інформації, закріпленню в різний спосіб отриманих знань, реалізації на практиці умінь і навичок, згуртованості та прояву активності та ініціативи.

Отже, використання різноманітного потенціалу сучасних корекційно-розвивальних технологій у навчанні школярів з інтелектуальними порушеннями на основі врахування індивідуальних особливостей та психофізичних можливостей учнів суттєво впливає на інтенсифікацію та підвищення якості освітнього процесу, підготовці здобувачів до самостійної життєдіяльності в інформатизованому суспільстві, орієнтації в соціальному просторі.

У результаті аналізу опрацьованих джерел [4; 7] щодо застосування сучасних технологій у корекційно-розвитковій роботі, застосування описаних технологій доцільно враховувати при вивченні різних предметів освітніх галузей, приміром, на уроках трудового навчання, зі швейної справи, квітництва, сільськогосподарської праці та ін.

Поділяємо думку науковців [4; 5; 7], що застосування сучасних технологій у навчанні та корекційно-розвитковій роботі розкриває можливості усунення бар'єрів опанування програм з предметів освітніх галузей інваріантної складової. Корекційно-розвиткова робота як один із елементів цілісного освітнього процесу в спеціальному закладі освіти є вагомим фактором, що спрямований на кінцевий результат.

Також діти із задоволенням продовжують удосконалювати навички під час виконання трудових доручень, наприклад, по догляду за рослинами, прибирання території, чергування по школі та ін.

Таким чином, враховуючи особливості розвитку дітей з інтелектуальними порушеннями, сучасна система освіти дітей з особливими освітніми потребами об'єднує структуру традиційної системи організації навчання і виховання та зміст корекційно-навчального процесу, у якому пріоритет надається компетенціям, діяльнісному підходу, що сприяють ефективній інтеграції цих дітей у суспільство. Серед освітніх компетенцій для дітей з інтелектуальними порушеннями важливі життєві компетенції, сформованість яких забезпечує уміння та навички орієнтування в практичній життєдіяльності.

Перспективою подальших досліджень окреслимо застосування проєктних технологій в корекційно-розвитковій роботі з учнями з інтелектуальними порушеннями в умовах спеціального закладу освіти.

Висновки та перспективи подальших розвідок напряму. Корекційно-розвиткова спрямованість є основою освітнього процесу в умовах спеціального закладу освіти.

Корекційно-розвиткові технології навчання дітей з інтелектуальними порушеннями є багатоаспектними, варіативними та застосовуються у роботі педагогів з урахуванням індивідуальних потреб дитини. Вони спрямовані на розвиток рухової, емоційно-вольової сфери, пізнавальної, мовленнєвої та комунікативної діяльності, особистісного розвитку дитини в цілому.

Реалізація змісту корекційно-розвивального навчання учнів відбувається на основі Державного стандарту, у якому окреслено зміст освітніх галузей та корекційно-розвиткових напрямів роботи з дітьми з інтелектуальними порушеннями.

Застосування сучасних підходів до проведення корекційно-розвиткових занять відкриває значні можливості для підвищення якості навчання, закріплення в різний спосіб отриманих знань, реалізації на практиці умінь і навичок, згуртованості і прояву активності, сприяє формуванню життєвої компетенції у дітей з інтелектуальними порушеннями.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Про освіту : Закон України від 05.09.2017 № 2145-VIII (редакція станом на 24.06.2020). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text> (дата звернення 24.09.2024).
2. Концепція Нової української школи. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/nova-ukrainskashkola-compressed.pdf>
3. Корекційні програми. URL: <https://mon.gov.ua/ua/osvita/zagalnaserednya-osvita/navchannya-ditej-u-specialnih-zakladah-osviti/osvitaditej-z-osoblivimi-potrebami/navchalni-programi/korekcijni-programi>
4. Миронова С.П., Буйняк М.Г., Гаяш О.В. Методика проведення корекційно-розвиткових занять з дітьми з порушеннями пізнавальної діяльності: навчальний посібник. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2022. 172 с.
5. Миронова С.П. Корекційна психопедагогіка. Олігофренопедагогіка: підручник. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2015. 312 с.
6. Спеціальна педагогіка: понятійно-термінологічний словник / за ред. академіка В.І. Бондаря. Луганськ: Альма-матер, 2003. 436 с.
7. Хохліна О.П. Психолого-педагогічні основи корекційної спрямованості трудового навчання учнів з вадами розумового розвитку. К.: Педагогічна думка, 2000. 288 с.
8. Ярмола Н.А. Планування корекційно-розвиткових занять за програмою «Соціально-побутове орієнтування». URL: <https://naurok.com.ua/planuvannya-korekciyno-rozvivajnih-zanyat-za-programoyusocialno-pobutove-orientuvannya-3-klas-dlya-ditej-z-intelektualni-miporushennyami-254919.html>
9. Шульженко Д. І. Корекція самоконтролю поведінки при аутистичних порушеннях у дітей. *Корекційна педагогіка: вісник Української асоціації корекційних педагогів*, 2009. № 1. С. 16–19.

МЕТОДИЧНІ АСПЕКТИ ПРАВИЛЬНОЇ АРТИКУЛЯЦІЇ ТА ПОСТАНОВКИ ЗВУКУ [r] У ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ТА МОЛОДШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ

Анотація. У статті акцентовано увагу на методичних аспектах правильної артикуляції та постановки звуку [r] у дітей старшого дошкільного та молодшого шкільного віку. Акцентовано увагу на етапах логопедичного супроводу та підборі вправ з урахуванням індивідуальних особливостей розвитку та побудови артикуляційного апарату.

Ключові слова: діти з порушеннями мовленнєвого розвитку, ротацізм, етапи логопедичного супроводу, артикуляція, постановка звуку [r].

Abstract. The article focuses on methodical aspects of correct articulation and production of the [r] sound in children of senior preschool and junior school age. Attention is focused on the stages of speech therapy support and the selection of exercises taking into account the individual characteristics of the development and construction of the articulatory apparatus.

Keywords: children with disorders of speech development, rotacism, stages of speech therapy support, articulation, production of the [r] sound.

Вступ. Важливим етапом у житті дитини є перехід від старшого дошкільного віку до молодшого шкільного віку. Цей період характеризується появою нової ситуації розвитку, удосконаленням особистих якостей, розвитком когнітивної сфери, комунікації, що значно впливає на психофізіологічну картину навчання у початковій школі.

Постановка та обґрунтування актуальності проблеми. Порушення

мовленнєвого розвитку – одне з найпоширеніших і складних відхилень, що впливає на загальний психічний розвиток. Правильне мовлення є однією з важливих передумов подальшого повноцінного розвитку дитини, процесу її соціальної адаптації, а тому виявлення та подолання мовленнєвих порушень є першочерговими завданнями як педагогів, так і батьків.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання логопедичної корекції вимови та постановки звуків посідає значне місце у дослідженнях науковців, зокрема Л. Виготського, О. Лурії, А. Реан, О. Хомської. На сучасному етапі розвитку української корекційної педагогіки методика навчання

дітей правильної звуковимови представлена у дослідженнях А. Колупаєвої, Ю. Пінук, С. Миронової, Ю. Рібцун, Є. Соботович, В. Тарасун, В. Тищенко, М. Шеремет та ін.

Актуальність проблематики обумовлена збільшенням кількості дітей з мовленнєвими порушеннями, що суттєво впливають на формування психічних функцій, особистісного розвитку, зокрема, виникненні специфічних особливостей

емоційно-вольової сфери, зниженні самооцінки, невпевненості та нерішучості, які можуть стати на заваді успішного навчання в початкових класах. У контексті концепції «Нова українська школа» [3] перехід дитини від старшого дошкільного віку до початкової освіти здійснюється відповідно до принципів наступності та системності. Проблема загострюється у зв'язку з переходом початкової школи на новий Державний стандарт та активним впровадженням інклюзивного навчання.

Метою статті є висвітлення методичних аспектів правильної артикуляції та постановки звуку [r] у дітей старшого дошкільного та молодшого шкільного віку.

Викладення основного матеріалу. Повноцінний розвиток мовлення є важливою умовою гармонійного розвитку особистості. У наукових дослідженнях [1; 4; 7] фокусується увага на наступних чинниках важливості мовленнєвого розвитку в контексті реалізації державного Стандарту початкової освіти [2]:

- форматування мовленнєвих навичок допомагає розвитку словникового запасу й засвоєнню нових слів, оскільки правильна вимова є дуже важливим етапом підготовки дитини до письма й читання;

- легка та чітка вимова звуків дає розуміння інформації оточуючими та дозволяє налагоджувати взаємодію з соціумом, адже соціальна адаптація має великий вплив на формування дитини;

- правильна вимова допомагає встановити позитивні стосунки з людьми, а особливо однолітками, адже це забезпечить дитину від насмішок та допоможе підвищити самооцінку, бо, коли дитина має певні порушення мовлення, вона може почуватися невпевнено та ізольовано;

- розвиток мовлення взаємопов'язаний з розвитком когнітивної сфери. Розвинути пам'ять, увагу, мислення, уяву допомагає чітка артикуляція, тому що розуміння мовлення тісно зв'язане з вимовою звуків, а також логічним висловленням думок;

- вчасна корекція та профілактика мовленнєвих розладів дозволяє уникнути проблем у майбутньому, зокрема дислалії або заїкання. Завдяки коригуванню та розвитку правильного мовлення, діти краще орієнтуються в навколишньому просторі та опановують навчальні програми, зокрема з читання та письма, що сприяє підвищенню успішності та впевненості у власних можливостях.

Отже, мовленнєва діяльність є складнофункціональним двостороннім процесом, у якому взаємопов'язані і взаємообумовлені два компоненти. З одного боку, лінгвістичний компонент мовленнєвої діяльності спрямований на засвоєння мови, комунікативний – на її використання в

межах комунікації. З іншого – породження (кодування, або програмування) мовленнєвої діяльності трансформує внутрішнє мовлення у зовнішнє (говоріння та писання), а декодування передбачає сприйняття та розуміння мовленнєвих висловлювань (слухання та читання).

Правильна вимова звуків є важливим аспектом мовленнєвого, соціального, когнітивного розвитку та адаптації у просторі освітнього закладу, тому фахівцям необхідно вчасно звертати увагу та сфокусуватись на допомозі дитині у формуванні мовленнєвих навичок.

Розвиток артикуляційного апарату починається з самого народження, але перебуває на рефлекторному рівні. До півтора року з'являється можливість чергувати позиції (змичка – щілина). Дитина здатна вимовляти губно-губні звуки П, Б, М, задньоязичні Г, К, Х, губно-зубні В, Ф. До кінця другого року життя артикуляційний апарат дитини готовий до простих рухів.

Після трьох років дитина може піднімати кінчик язика вгору і напружувати спинку язика, це дозволяє з'являтися свистячим і шиплячим звукам.

До 4 – 4,5 років у мові дитини з'являється сонорний вібрант – звук [р]. Це звук пізнього онтогенезу, для нього необхідно чітке виділення кінчика язика. До п'яти років з'являється можливість вібрації кінчика язика.

До 4-5 років в нормі всі ці недосконалості проходять самі собою, дитина освоює вимову всіх звуків і правильне використання їх у словах.

Але нерідко буває й так, що порушення вимови не виправляються природно до цього віку. У цьому випадку важливо вчасно розпочати систематичні заняття з логопедом, оскільки з кожним роком на корекцію доведеться докласти все більше зусиль та часу. Чотири-п'ятирічний вік дитини є сензитивним в аспекті корекційних впливів, має незаперечну перевагу перед семирічним у вирішенні проблем вимови. За статистикою досліджень від 5% до 10% дітей шкільного віку мають проблеми з вимовою звуку [р].

Дослідники [1;4;5] визначають різні чинники, що впливають на порушення мовленнєвого розвитку. Умовно їх можна об'єднати у три групи:

фізіологічні – недостатньо розвинений нервово-м'язовий апарат. Мозок повільно й нечітко диференціює рухи артикуляційного апарату, слабо розвинені органи, що сприймають і відтворюють звуки мовлення;

психологічні – недостатньо розвинені фонематичний слух (дитина не розрізняє подібні звуки), слухова пам'ять (дитина не утримує у пам'яті норму звучання звуків), нестійка слухова увага (один і той самий звук дитина відтворює щоразу інакше);

соціальні – постійна присутність у близькому оточенні людей, які мають порушення мовлення та педагогічна занедбаність.

Однією з найпоширених мовленнєвих труднощів є вимова звуку [р]. У підручнику з логопедії пропонується наступне трактування поняття: «Ротацізм – порушення вимови звуків [р - р'], їх відсутність або спотворена вимова» [6, с.135]:

- *Горлова вимова* – звук [р] виступає у вигляді горлового дрижачого звука. При такій вимові корінь язика наближується до нижнього краю м'якого піднебіння та утворює з ним щілину. При видиху струмінь повітря проходить скрізь цю щілину та викликає дрібну вібрацію м'якого піднебіння, в результаті чого виникає шум, який, приєднавшись до тону голосу, викликає специфічне дефектне звучання. Або вимова при якій вібує лише язичок. При цьому чуємо відчутний рокіт.

- *Бокова вимова* – при якій замість вібрації переднього краю язика вибухає змичка між його боковим краєм та кутніми зубами.

- *Щічна вимова* – при якій різке спотворення звуку [р] зумовлене тим, що струмінь видихуваного повітря проходить скрізь щілину, яка утворюється між боковим краєм язика та верхніми кутніми зубами, приводячи у коливання щоку.

- *Одноударна вимова* – при якій передній край язика лиш один раз доторкується до

альвеол, вібрація відсутня. Спроби вимовити подовжений звук [р] не вдаються.

У наукових дослідженнях акцентовано увагу на поетапності роботи з правильною артикуляції та постановки звуків [1;6].

I етап – підготовчий. Починається з ігор та вправ, які направляють увагу дитини на звукову сторону мовлення, вчать її слухати, правильно впізнавати й розрізняти звуки в словах, розвивають слухову увагу. Якщо у дитини язик і губи малорухливі, слід проводити відповідні артикуляційні вправи. Для формування правильного мовленнєвого видиху проводиться дихальна гімнастика.

Перед початком занять з логопедом з постановки звуків (чи логопедичних занять в домашніх умовах), а також перед виконанням артикуляційної гімнастики обов'язково слід познайомити дитину з будовою мовленнєвих органів, які знаходяться в її ротику.

II етап – постановка звуку. Починається логопедична робота з повторення дитиною звуку за дорослим (цього часто виявляється достатньо). У разі невдачі дорослий перед дзеркалом показує положення губ, язика під час вимови певного звуку, детально все коментує та направляє дитину.

III етап – автоматизація звуку. Закріпити правильну вимову в складах допомагають різні логопедичні ігри на звуконаслідування. Коли дитина добре вимовляє звук ізольовано і в складах, можна переходити до логопедичних ігор, де він включений в слова, словосполучення, речення (спеціальні логопедичні доміно, лото), і нарешті до розучування віршів, логопедичних чистомовок та скоромовок, розповідання казок, опису сюжетних картинок.

IV етап – диференціація звуків. На даному етапі логопедичної роботи звуки, які часто змішують і плутають діти ([р]-[л] тощо), порівнюють за артикуляцією, звучанням, смисловою функцією. До диференціації приступають після постановки та автоматизації кожного зі звуків у самотійному мовленні. Найефективнішими формами корекційної роботи залишаються

логопедичні ігри та вправи, але на цьому етапі вони ускладнюються.

V етап – формування стійких комунікативних умінь і навичок. Основна мета цього етапу полягає у формуванні в дітей умінь і навичок правильного вживання звуків мовлення в різних ситуаціях спілкування.

Пінчук Ю.В., Циба Л.Л [4] логопедичну роботу з правильною артикуляції та корекції вимови звука [р] рекомендують проводити, враховуючи індивідуальні фізіологічні особливості побудови артикуляційного апарату дитини. Звернемо увагу на методичні аспекти правильною артикуляції та постановку звуку [р].

Оскільки звук [р] вважається одним з найскладніших у вимові, то постановка є нелегким процесом, який вимагає складної координації рухів язика та інших органів артикуляції. Звук [р] відрізняється від інших подібних за положенням мовленнєвих органів наступними характеристиками:

- вібрація при вимові за рахунок коливання кінчика язика;
- місце творення звука відбувається на горбиках за верхніми зубами;
- спосіб творення, при якому голосові зв'язки вібрують;
- акустичні властивості надають звуку шумовий резонанс;
- тривалість звука довша ніж в інших приголосних.

Перед початком роботи вчитель-логопед проводить діагностичну роботу для визначення проблеми та планування корекційних впливів. Логопед здійснює оцінку вимови, а також визначає ступінь та причини проблеми. Потім з урахуванням індивідуальних особливостей дитини складає індивідуальний план корекції звуку.

На початковому етапі за допомогою спеціальних артикуляційних вправ потрібно досягнути правильного положення язика (широкий язик піднятий вгору у формі «ківша»). Досягнувши правильного положення язика, отримати так званий фрикативний звук [р], який артикулюється при тому ж положенні

язика, але поки що без вібрації. Для цього дитині пропонується підняти широкий язик до верхніх альвеол і видихнути, включаючи голос, через щілину, що утворилася між кінчиком язика та верхніми альвеолами. Якщо дитина вірно виконала цю вправу, вона відчує деяке лоскотання кінчика язика та почує звук, що нагадує звукосполучення [дж] або [дз].

Наступний етап спрямований на відпрацювання вібрації язика. Якщо дитина правильно вимовляє верхні [ш-ж], отримати фрикативний [р] неважко. Достатньо запропонувати вимовити протяжно фонему [ж] при дещо відкритому роті без округлення губ та перемістити передній край язика трохи вперед, до ясен верхніх різців. Досягнувши цієї мети, слід закріпляти фрикативний [р] на матеріалі складів, слів, а потім фраз, речень. Важливо при цьому, щоб отриманий звук вимовлявся з достатнім напором видиху повітря, при мінімальній щілині між переднім краєм язика та яснами.

Для відпрацювання вібрації слід виходити з швидкого повторення на одному видиху звука [д], який артикулюється особливим способом – при дещо відкритому роті та при змиканні переднього краю язика не з різцями, а дещо глибше – з яснами верхніх різців або навіть з альвеолами. Спочатку вправа може складатися з дво- та трикратного рівномірного повторення звука, потім з тих же повторень, але з підсиленням останнього звуку і так з багаторазовим повторенням звука, як рівномірного, так і з ритмічним малюнком. Працювати повинен тільки язик при нерухомому положенні нижньої щелепи.

У складних випадках відпрацювання вібрації під час вимови фрикативного [р] під язик підкладають зонд з кулькою на кінці. Кулькастикається з нижньою поверхнею язика, після чого швидкими рухами зонда праворуч та ліворуч викликається механічне коливання язика, почергове змикання та розмикання його переднього краю з альвеолами. Замість зонда можна використати завчасно вимитий палець самої дитини або ватну паличку. Після того, як вібрація буде досягнута, необхідно шляхом

різноманітних вправ на матеріалі складів, слів та фраз, речень (віршиків) автоматизувати навичку правильної вимови звука.

Методичний аспект правильної артикуляції та постановки звуку [р] представлений різними вправами, що враховують фізіологічні особливості та поетапність постановки звуку. Для досягнення позитивного ефекту вправи потрібно виконувати перед дзеркалом та спостерігати за язиком та положенням губ. Обов'язково потрібно робити це регулярно, адже 5-15 хвилин на день даватимуть кращі й швидші результати. Якщо таких вправ не достатньо для отримання позитивних результатів, тоді варто звернутися до логопеда.

Для постановки й автоматизації звуку потрібно використовувати спеціалізовані методи, включаючи механічні та звукові вправи. Це допоможе дитині відчувати правильну артикуляцію, потім допомогти закріпити його у мовленні дитини від простих складів до слів, речень та зв'язного мовлення.

Учитель-логопед здійснює підбір спеціальних вправ та технік в залежності від індивідуальних потреб та віку. Для цього використовують картинки, ігри, завдання, які роблять процес навчання цікавим та ефективним. На ефективність логопедичної роботи з правильною артикуляцією та постановки звуку впливає співпраця з батьками. Логопед пропонує перелік вправ та розробляє рекомендації батькам для самостійного опрацювання вдома. Це допоможе дитині швидше впоратись з проблемою правильної артикуляції та вимови звуку [р]. Важливо не тиснути і не критикувати дитину, а навпаки хвалити за позитивну динаміку та зберігати спокійну невимушену атмосферу.

Вправи для постановки та правильної артикуляції звуку [р] можна об'єднати в блоки, кожен з яких має певне спрямування. У логопедичній практиці я застосовую наступні блоки вправ:

- для підготовки язика:

Вправа «Моторчик». Розслабте губи і швидко вимовляйте звук [д-д-д], відчуваючи вібрацію язика. Ця вправа допомагає підготувати язик до вимови [р].

Вправа «Підняття язика». Піднімайте язик до верхнього піднебіння, намагаючись дістатися до зубів. Це допомагає зміцнити м'язи язика.

- звукові вправи:

Поєднання звуків. Починайте з простіших звуків, таких як [тр] або [др], які легше вимовити, поступово переходячи до самостійного звуку [р].

Використання скоромовок. Практикуйте скоромовки, які містять звук [р], наприклад, «Ромашка росте на розі», «Карл у Клари вкрав корали», «Бурі бобри брід перебрели, забули бобри забрати торби», «Кричав Архип, Архип охрип, не треба Архипу кричати до хрипу» тощо.

- артикуляційні вправи:

Вправа «Маятник». Висуньте язик і рухайте його з боку в бік, як маятник. Ця вправа допомагає розвинути гнучкість язика.

Вправа «Грибок». Присмокчіть язик до верхнього піднебіння та утримуйте його в такому положенні декілька секунд.

Тренування вібрації. Покладіть язик на верхні зуби та намагайтеся створити вібрацію, вимовляючи [д-д-д], потім поступово переходьте до [р-р-р].

Вправи для розвитку артикуляційного апарату, які пов'язані з вимовою звуку [р]. Найефективніші та основні артикуляційні вправи для укріплення м'язів язика.

1. Язик висуваємо вперед. *Вправа «Голочка».*

- Висуваємо язик максимально вперед і утримуємо його 3-5 секунд (бажано перед дзеркалом).

- Ховаємо язик назад до рота.

- Повторюємо вправу приблизно 10 разів (можна загинати пальчики).

2. Язик рухаємо вправо-вліво. *Вправа «Годинник».*

- Висуваємо язик спочатку вправо і тримаємо 3 секунди.

- Пересуваємо язик вліво і також тримаємо 3 секунди.

- Вправу повторюємо приблизно 10 разів (можна відкладати за кожним разом одну з десяти іграшок).

3. Язиком облизуємо губи. *Вправа «Смачне варення»*. Облизуємо губи по колу в одному напрямку, а потім у зворотному напрямку. Вправу повторювати по 5 разів в кожний бік (можна відкладати соломку чи бублики).

4. *Вправа «Футбол»*. Кінчик язика впирається у внутрішню частину одної щоки 3 секунди, а потім так само — іншої щоки 3 секунди, можна пальчиками ловити «м'яч» на зовнішньому боці щоки. Повторити вправу до 10 разів.

5. *Вправа «Конячка»*. Притиснути язик до піднебіння і, присмоктавши, відірвати його, утворивши звук клацання (можна супроводжувати клацання рухами іграшки коника). Повторити 10 разів.

Вправи для розвитку гнучкості та рухливості язика.

Щоб зацікавити дитину, можна в торбинку покласти малюнок або предмет на кожну вправу. Приклади завдань:

- Язик малює (сонечко, м'ячик, тарілку і т. д. різні форми) (в торбинці олівець).
- Ніс або підборіддя – дотягнися язиком по черзі (в торбинці малюнок носа).
- Лопата або голочка – робимо язик то широким то вузьким (в торбинці лопаточка).
- Трубочка – скручуємо краї язика в трубочку й показуємо, висунувши з рота (шматочок коктейльної трубочки).
- Побілити стелю – язиком погладити піднебіння (щіточка в торбинці).

Кожна вправа виконується до 10 разів в залежності від втомлюваності дитини.

В методиці постановки правильної артикуляції важливого значення набуває практика *створення вібрації язика*. Крім підготовки мовленнєвого апарату до вимови звука [р] через артикуляційні вправи, потрібно ще навчитися виконувати вправи, які є підготовчими до створення вібрації. Вправи повинні бути цікавими, веселими, їх слід проводити в ігровій формі, щоб мотивувати дитину.

Гра «Моторчик». Потрібно вібрувати губами, ніби сама дитина і є автомобіль, який працює.

Гра «Мотоцикл зламався». Щоб завести мотоцикл, намагаємось вимовити [р] від звука [д], а саме [д-д-ррр].

Гра «Індик». Всі «белькочуть», імітуючи голос індика, рухаючи кінчик язика взад-вперед по альвеолам у швидкому темпі.

Гра «Дятлик сердиться». Починаємо з повторення звука [т-т-трррр].

Гра «Лев ричить». Вірш починає дорослий з питання до дітей. «Тигрєня малє ричить. Яку букву воно вчить?» Відповідь: [р-р-р-р-р] (язик вібрує висунутим з ротика).

У корекційній роботі виділяють методи та прийоми для тренування звука [р]. При необхідності корекції язика чи губ для вимови звука [р], необхідно попрацювати перед дзеркалом для контролю правильної позиції цих органів. Потім приступаємо до використання різноманітних методів постановки та тренування вимови звука [р]. Розглянемо найбільш ефективні [4]:

1. Наслідування звуку (машина, трактор, мотоцикл) – передбачає застосування різних предметів для створення вібрації кінчика язика. Це насамперед, логопедичні зонди та їх замітники, такі як вказівний палець, вушна паличка, довга соска наповнена ватою. Вібруємо цими предметами язичок при спробі вимовити звук [р] і правильному положенні кінчика язика (на альвеолах), використовуємо гру «Лев ричить».

2. Вимова звука «р» від вправи «Грибочок». Потім виконуємо вправу «Конячка», поступово затримуючи язик в присмоктаному до піднебіння положенні. Як тільки дитина зможе тримати присмоктаний язик не відриваючи, ми побачимо «ніжку гриба» у вигляді натягнутої вуздечки, приступаємо до наступного етапу «боротьби» видиху повітря з язичком, у результаті якого і створюється вібрація, і як результат – звук [р].

3. Від вібраційних звуків. Вимовляючи протяжно звук [ЖЖЖ...], відчуваємо вібрацію і по наростаючій силі в кінці додаємо звук [р].

4. Від вибухових звуків [Д] або [Т]. Під час тривалої вимови звука [ДДДД...] [або ТТТ...] за допомогою доступних нам предметів (дивись пункт 1) вібруємо

по кінчику язика, одночасно це викликає коливання язика і звук [p].

5. Вібрація допоміжними предметами. Беремо мотузку обома руками з двох сторін під язик і під час вимови звуків [ДДД...] швидко рухаємо вперед-назад незначними коливаннями викликаючи звук [p].

6. Вимова в положенні лежачи (на стільцях), коли голова звисає, вібуємо кінчик від [ДДДД...], [ТТТТ...]. Язык сам запрокидується вгору до піднебіння. Підходить особливо тим, кому важко його втримувати у верхньому положенні.

Наступний етап включає перехід від ізолюваного звука [p] в склади і слова.

- *Перехід звука [p] до голосного.* Якщо дитина вміє вимовляти ізолюваний звук [p], тоді продовжуємо вимовляємо його протяжно додаючи по черзі голосні. З'ясовуємо, з яким голосним легше утворюється склад, такий і беремо його за основу. Повторюємо кожен день, поки всі склади не утворять повноцінні пари.

- *Перехід звука [p] після приголосного [Ж, Д, Т].* Якщо дитина не вимовляє звук [p] ізолювано, а тільки від одного з вище названих, тоді до двох приголосних додаються голосні по черзі. За основу береться найбільш вдала комбінація для тренування вимови складів, наприклад, [дрррри].

- *Додаємо в кінці складу.* Іноді діти можуть додати звук [p] в кінці складу або слова. Перехід від складу до слова здійснюється додаванням до вже існуючого складу із звуком [p] [ри- або дри- тощо] ще одного складу, що утворює двоскладове слово і вимовляється легко не містячи в собі ще одного звука [p] або інших важких для дитини звуків [дру-зі, дра-ма тощо]. Тренуємо вимову, аж поки вимова слів не буде злита в єдине слово.

Вивчення віршиків. Поступово починаємо вивчати віршики.

Терпку редьку терка терла,
Терпка редька в горлі дерла.
Стерли редьку – мокрій терці
Треба висохти на жердці.

Я на руку рукавицю
Одягаю брату Грицю.
Він незграбний, ще маленький,
Хай не мерзне мій рідненький.

Моркву, перець і гарбуз
Посадив старий дідусь.
Пестив їх та поливав –
Гарний урожай зібрав.

Якщо у дитини мінімальні зрушення у постановці звуку [p], доцільно порадити батькам продовжувати роботу за універсальним комп'ютерним комплексом «Живий звук», розробленим НВП «ВАБОС». Універсальність комп'ютерного комплексу підкреслюють В. В. Засенко, А. А. Колупаєва, Б. С. Мороз, обумовлюється тим, що він забезпечує контроль за динамікою розвитку та корекцією порушення переважно мовленнєвого та слухового характеру.

Отже, правильна вимова звуків є важливим аспектом мовленнєвого, соціального, когнітивного розвитку та адаптації у просторі освітнього закладу, тому фахівцям необхідно вчасно звертати увагу та сфокусуватись на допомозі дитині у формативанні мовленнєвих навичок. Методичний аспект правильної артикуляції та постановки звуку [p] представлений підбором вправ, що враховують фізіологічні особливості та поетапність постановки звуку.

Висновки та перспективи подальших розвідок напрямку. Важливим напрямом компетентісно-орієнтованого навчання є формування мовленнєвої компетентності молодших школярів, яка полягає у здатності слухати, сприймати, відтворювати інформацію, читати й розуміти текст, висловлювати свої думки в усній та письмовій формах. У даному контексті значної уваги потребує мовленнєвий розвиток, особливо на етапі переходу від старшого дошкільного віку до початкової ланки.

Вчасно організована логопедична робота щодо корекції звуковимови та постановки

звуків, зокрема звуку [р], сприяє гармонійному розвитку особистості. Оскільки звук [р] вважається одним з найскладніших у вимові, то постановка є нелегким процесом, потребує врахування індивідуальних особливостей розвитку та будови артикуляційного апарату.

Методичний аспект правильної артикуляції та постановки звуку [р] представлено різними вправами, що враховують фізіологічні особливості та поетапність постановки вимови звуку.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Дислалія. Хрестоматія з логопедії. Історичні аспекти. Дислалія. Дизартрія. Ринологія : навч. посіб. / за заг. ред. М. Шеремет, І. Мартиненко Київ : КНТ, 2008. С. 149–154.

2. Державний стандарт початкової освіти. Про внесення змін до Державного стандарту початкової освіти: постанова Кабінету Міністрів України № 688 від 24.07.2019 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/688-2019-%D0%BF/paran5>

3. Концепція «Нова українська школа» URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/nova-ukrainskashkola-compressed.pdf>

4. Пінчук Ю.В., Циба Л.Л. Мовленнєві вправи для виховання у дітей правильної вимови звуків Р, Р', Л, Л'. Київ : КНТ, 2007. 116 с.

5. Соботович Є.Ф. Вибрані праці з логопедії. / укл. В.В.Тищенко, Є.Ю.Линдіна. Київ : «Видавничий дім Дмитра Бураго», 2015. 308 с.

6. Туренко Н. Види мовних порушень та сучасні погляди на їх корекцію. *Молодь і ринок*. 2017. № 11 (154). С. 102–106.

7. Шеремет М. Логопедія : підручник. Київ: Слово, 2015. 672 с.

ЕТАПИ ТА ПАРАДИГМИ ТРАНСФОРМАЦІЇ УКРАЇНСЬКОЇ СУСПІЛЬСТВОЗНАВЧОЇ ГАЛУЗІ 1991 – 2024 РР.

Анотація. У статті проаналізовано етапи та парадигми трансформації суспільствознавчої освітньої галузі в Україні (громадянської та історичної освітньої галузі). Визначено напрями та подальші перспективи дослідження окресленої проблематики.

Ключові слова: історія, громадянська освіта, громадянська та історична освітня галузь, підручникотворення, аксіологічна компетентність

Abstract: The article analyzes the stages and paradigms of the transformation of the social science educational field in Ukraine (civic and historical educational fields). The directions and further prospects of the research of the outlined problems are determined.

Keywords: history, civic education, civic and historical educational field, textbook creation, axiological competence

Вступ. Особливість громадянської та історичної освітньої галузі полягає в тому, що її реформування розпочалася чи не найраніше з усіх інших освітніх галузей. Роком «великого перелому» для суспільствознавчої освітньої галузі, таку назву вона мала до запровадження програми Нової української школи, став 1991 р. 16 липня 1990 р. Верховна Рада УРСР проголосила Декларацію про державний суверенітет України. 24 серпня 1991 р. депутати ухвалили Акт про незалежність України. 1 грудня 1991 р. під час Всеукраїнського референдуму за це рішення проголосували 90,32 % громадян України. Мешканці усіх двадцяти чотирьох областей, Автономної Республіки Крим, міст з особливим статусом: Київ та Севастополь підтримали це рішення більшістю голосів. Вже наступного дня розпочався процес міжнародного визнання України. Першими Україну привітали сусідні Польща та Канада – держави з чисельним та дієвим прошарком української діаспори, сформованої упродовж кількох

хвиль української еміграції. 6 грудня 1991 р. було прийнято Закон про створення Збройних Сил України. А 8 грудня 1991 р. після Біловезьких угод припинив своє існування СРСР. «Українське питання» було розв'язане шляхом створення суверенної української держави.

Постановка та обґрунтування актуальності проблеми. Відновлення української державності відразу позначилося на парадигмі змін викладання історії України переходом до принципу україноцентризму. Головним завданням цієї освітньої галузі було виховання громадянина-патріота відновленої української держави. Никифор Григорієв – міністр освіти в уряді УНР, правонаступницею якої стала Україна, писав про важливість громадянської та історичної освіти для соціальної та громадянської компетентностей: «Ніхто, напевне, не стане сперечатися

з тим, що навчання дітей рідної історії – це перший ступінь національного освідомлення, бо хоч скажімо, діти й знають рідну мову,

навіть граматику її та класичні зразки рідної літератури, та *все ж цього мало задля того, щоб поставити дитину на міцний науковий ґрунт національної свідомості, національного самовпевнення, без якого людина завше вагається й не знає, куди її пристати*» [10, с. 3].

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Советська українська історична дидактика не мала такого ґрунту. Довелося звертатися до істориків діаспори. Першою спробою викладання історії України за новими концепціями та науковими підходами 1993-1996 рр. була праця Ореста Субтельного: канадського історика, представника української діаспори «Україна. Історія», яку тоді читали та опрацьовували всі – від школярів до академіків [19, с. 14]. Пізніше українська історикinja Наталя Яковенко та історик Ярослав Грицак підготували дві книги «Нарисів з історії України» [6; 25]. Ці ґрунтовні дослідження знайомили читачів із найновішими теоріями й інтерпретаціями процесів українського націєтворення, розглядали його в міжнародному контексті, і, на нашу думку, мали значний вплив на зміну свідомості вчителів історії. Окрема увага в книзі приділяється пошуку теоретичних засад та дискусій навколо концепцій написання підручника з історії України. Читач дізнається, якими науковими підходами керувалися автори, коли обирали концепцію написання майбутнього підручника, про полеміку з групою Наталії Яковенко 2007 р. [19].

Виклад основного матеріалу дослідження. В умовах поширення та розвитку концепції Нової української школи, що передбачає суттєве та змістовне реформування системи української освіти та пошуку нових моделей викладання історії України, важливого значення набуває осягнення досвіду попередників, причетних до зміни парадигми викладання історії України у 90-і рр. ХХ ст. Ця тема впродовж тривалого часу не втрачає своєї актуальності серед фахових істориків [7]. Одним із прикладів фахового осмислення цих

процесів у науковому викладі є дослідження знаного історика Федора Турченка «Україна – повернення історії. Генеза сучасного підручника» [19]. Автор фахово простежив генезис української історичної освіти, важливою складовою якої є розвиток громадянських та соціальних компетентностей у контексті зміни підходів до викладання історії України на шляху до парадигми Нової української школи [14]. Під *громадянськими та соціальними компетентностями* ми розуміємо цінності проактивної патріотичної особистості, пов'язані з ідеями демократії справедливості, рівності, прав людини, добробуту та здорового способу життя, що передбачають спроможність діяти, як відповідальний громадянин України, держави, що прагне позбутися советсько-російського колоніального минулого і стати членом Європейського Союзу та Північноатлантичного військового альянсу.

Ф. Турченко – знаний в Україні та за її межами історик, автор значної кількості монографій та підручників з історії України, був активним учасником процесу оновлення парадигми української громадянської та історичної освітньої галузей [17 -21]. Він належить до істориків, які, незважаючи на значну кількість ґрунтовних досліджень, ніколи не був «кабінетним». Свої знання з історії минулого він завжди вмів застосовувати для відповідей на виклики сьогодення, що є вагомим та важливою рисою професії науковця та педагога. Його монографія «Україна – повернення історії...», що вийшла друком 2016 р., також вирізняється актуальністю змісту, часом появи та відповідає запитам громадян України, бо розповідає про віхи змін парадигми української історичної освіти на шляху до запровадження компетентнісного підходу та концепції Нової української школи. Ця наукова праця читається, як історичний детектив із захопливим сюжетом. Ніколи не уявляв, що книга з історії реформування української історичної освіти може містити стільки гострих епізодів щодо змін у

викладанні історії України в умовах гострої суперечки з прихильниками «єдиного курсу» з історії України (з позицій комуністичної історіографії), «регіонального підручника» (прихильники сепаратизму), «спільного підручника» (російський наратив стосовно вибору тем та підходів до викладання історії України).

Не могу оминуть и особистих вражень. Читаючи книгу, ніби помандрував часом, бо в школі до 1992 р. вивчав обкресну історію України. З підручником Ф. Турченка з історії України для 10-класу, познайомився в 1997 р. ще студентом 3-го курсу історичного факультету Кіровоградського (нині Центральноукраїнського) державного педагогічного університету імені В. Винниченка під час підготовки до занять та іспитів з теми «Українська революція 1917 – 1921 рр.» [21]. Рівень підручника, за браком літератури, дозволяв якісно підготуватися до занять, чим виручав студентів нашого покоління. Працюючи в школі, викладав історію України в 10 – 11 класах за цим підручником, з якого вперше дізнався про роман Юрія Горліс-Горського «Холодний Яр», що став темою майбутніх наукових досліджень.

Праця Ф. Турченка «Україна – повернення історії...» аналізує процес зміни наукових концепцій та парадигм під час пошуку теоретичних засад, якими керувалися розробники нового погляду викладання історії України від 1991 р. до запровадження компетентнісного підходу та концепції Нової української школи. Це був важливий час змін для історичної освіти, який став складовою частиною сучасного етапу державотворення. А підручник, як своєрідний «паспорт держави», був першою вдалою спробою декомунізації мислення стосовно нашого минулого та подолання явища, яке Л. Костенко влучно назвала «амнезією історичної пам'яті» [13].

Хронологічно дослідження Ф. Турченка охоплює декілька періодів: доба перебудови (1985 – 2000), коли визріла необхідність появи

змін у викладанні історії України та відбулися перші кроки стосовно реформування історичної освіти. Про це йдеться в розділі з інтелектуально провокативною назвою: «Україна без історії». Перші роки незалежності – ідея та спроба змін у програмах з історії України, переосмислення підходів до викладання історії в школі з позицій проактивного суб'єктного навчання, спроби запровадження елементів демократизму та дитиноцентризму в організації навчально-виховного процесу, потреба в появі фахового та якісного підручника з історії України. Про це йдеться в розділах «Історична освіта в Україні на початку незалежності» та «Історія країни, якої не було». Назва останнього розділу символічна. Саме такими словами частина вчителів історії розпочинали викладати своїм учням історію України...

Наступним етапом змін у парадигмі викладання та вивчення історії були 2000-2010 рр. У цей період автор статті працював вчителем історії та правознавства в Первозванівській школі Кропивницького району Кіровоградської області. Саме тоді були ухвалені суттєві зміни до програм із вивчення історії України, всесвітньої історії, основ правознавства, як варіативну складову програм було запроваджено предмети «Ми – громадяни України», «Людина і світ», «Громадянська освіта» [2]. Автор статті був одним із тих, хто пройшов навчання з методики викладання подібних курсів та популяризував їх серед освітян області. У 2000 р. було введено 12-ти бальну систему оцінювання: більш гнучку та демократичнішу, ніж попередня 5-ти бальна шкала. Було розроблено чіткі критерії оцінювання, серед яких були і вимоги оцінювати історичні персоналії та процеси з позицій демократизму та україноцентризму.

У 2004 р. в умовах Помаранчевої революції, головною метою якої було збереження демократії в Україні та її європейського курсу, за підтримки міжнародних і громадських організацій розпочався процес впровадження ЗНО (зовнішнього незалежного оцінювання),

що стало вагомим кроком у боротьбі з корупцією під час вступу абітурієнтів до вищих навчальних закладів. Одним із обов'язкових предметів за вибором стала історія України. Метою ЗНО було і залишається підвищення рівня освіти історичної освіти населення України, культурної компетентності, а також забезпечення реалізації конституційних прав громадян на рівний доступ до вищої освіти. Під культурною компетентністю ми розуміємо наявність стійкого інтересу до опанування культурних і мистецьких здобутків України та світу, шанобливого ставлення до культурних цінностей українців, представників корінних народів і національних меншин, інших держав та народів; здатність розуміти й цінувати творчі способи вираження та передачі ідей у різних культурах; прагнення до розвитку й вираження власних ідей, почуттів засобами культури та мистецтва [9].

Незважаючи на окремі проблеми та недоліки, що властиві будь-якій системі оцінювання, впровадження зовнішнього незалежного оцінювання підвищило якість середньої та вищої освіти в Україні, позитивно позначилося на розвитку історичної, громадянської, культурної компетентностей, отримані знання з історії України дозволили сформувати покоління патріотів України: бійців ЗСУ та волонтерів, що стали на захист України в 2014 р. під час війни росії проти України та продовжують захищати суверенітет та соборність держави до цього часу.

Третій період – доба 2010 – 2013 р., коли чинилися спроби замінити історію становлення української державності України проектом «Спільний підручник» (російсько-український), у якому школярам українських шкіл пропонувалося не стільки спільне, а виключно російське бачення минулого України. Передумовою цих процесів, що могли призвести до трагічних для нашої держави наслідків, було обрання президентом України російського агента Віктора Януковича та призначення міністром освіти та науки відомого українофоба Дмитра Табачника. Вони намагалися змінити програми з історії

України та ЗНО з історії України, виключивши звідти прізвища лідерів українського руху Степана Бандери та Романа Шухевича, насаджували російський та советський наратив через концепти «вітчизняних війн» 1812 та 1941 – 1945 рр., насправді війн за контроль окупантів над українською територією та її населенням. Мова про франко-російську війну 1812 р. та німецько-радянську війну 1941 – 1945 рр. Серед освітян та здобувачів освіти популяризувалися російська та советська символіка: червоні прапори, георгіївські стрічки, традиції «побєдобєсія» під час вшанування пам'яті учасників та жертв Другої світової війни.

Імпонує об'єктивність Ф. Турченка. Автор згадав не лише про власну роль та здобутки в процесі написання підручника з історії України, але й визначив ціле покоління істориків, які взяли за невдячну і не надто безпечну справу писати підручник для держави, яка й досі не має спільної історичної пам'яті [8]. Що вже казати про «лихие 90-ые»! Окрему подяку автор висловлює вчителям історії українських шкіл, які схвалили концепцію та зміст підручника для 10-11-х класів, чим позбавили противників українського бачення історії закрити їх доступ до українських шкіл [19]. Спільними зусиллями Ф. Турченку та його однодумцям вдалося прорвати інформаційну блокаду комуністичних штампів, ідеологем та міфологем і надати можливість мільйонам українців фахово розібратися в своєму минулому. З особливою теплотою він пише про Наталію Теплоухову, представника Міністерства освіти і науки України, яка зіграла значну роль у появі підручника з історії України та змінах у підходах до викладання історії в закладах середньої освіти.

На сторінках книжки Ф. Турченко відзначив роль (дніпровських) освітян: науковців та вчителів. Їхній внесок був доволі вагомим, тому зупинимось на ньому детальніше. В розділі «Історія країни, «якої не було», що охоплює 1992 – 1993 рр. – своєрідний підготовчий етап українського підручникотворення,

Ф. Турченко згадав про нараду щодо підготовки нових підручників з історії. У ній взяли участь заступники керівників обласних управлінь освіти Запорізької, Дніпропетровської, Донецької, Херсонської, Миколаївської областей [19, с. 26]. Автор книги згадує, що «усвідомлюючи, що нарада матиме політичний підтекст, запросив до роботи добре знайомих йому науковців, які отримали освіту в Харківському і Дніпропетровському університетах, спеціалізувалися на історії України, підтримували постійні зв'язки зі школою й були вільними від ностальгійних поглядів щодо комуністичного минулого» [19, с. 26]. Серед таких була Ганна Кирилівна Швидько – професор Дніпропетровського національного університету. За результатами наради Г.К. Швидько було рекомендовано для написання підручника з історії України для 8-го класу (охоплював період XVI – XVIII ст.) [33, с. 43]. Історик Олександр Удод пізніше згадував: «...обговорювали прискіпливо, абзац за абзацем, рядок за рядком» [22, с. 3]. Вагомою була і роль професора Юрія Мицика в круглому столі «Історія України ХХ ст. на сторінках шкільних підручників», який відбувся за участі народних депутатів лівого політичного спрямування, істориків, працівників Міністерства, авторів підручників, вчителів і методистів. Результатом цієї наради було збереження підручників та недопущення фальсифікації історії України на догоду Москві [19, с. 57].

Аналізуючи процеси створення підручників з історії України, Ф. Турченко відзначив, що «підручники з історії України вперше було написано на Південному Сході України, де для цього, здавалося, було найменше умов. До їх появи виявився причетним автор, а також учені історики Донецька, Дніпра та Запоріжжя, учителі історії загальноосвітніх шкіл цього регіону» [19, с. 24].

У цей період боротьби за історію став помітним поступ України в осягненні свого минулого. Чимало «білих плям» початку 90-х рр. вже давно стали складовою національної пам'яті України, а до пантеону українських

героїв та визначних свят потрапили події та особистості, які вперше були згадані на сторінках підручників з історії України групи Ф. Турченка. В книзі простежується опір українському баченню історії, який реалізовувався через проєкти «регіональний підручник», «спільний підручник», а в 2014 р. у формі відкритої агресії проти України та виявах войовничого сепаратизму, коли поруч з іншими символами України знищувалися підручники з історії України. Намагання змінити зміст та методика викладання історії під російські наративи та парадигму треба розглядати, як спробу інтелектуальної окупації України та асиміляції її населення. Аналіз цих процесів дозволяє зрозуміти, яким чином готувалося покоління рашизму, які їхали в Україну поширювати Новоросію та боротися з «фашизмом», не помічаючи становлення неосталінізму на теренах Росії, та українських колаборантів, що під впливом російського наративу під час викладання історії мали зустрічати окупантів із квітами. Зазначені процеси розпочалися зі сторінок російських підручників, де І. Сталін зображувався «як ефективний менеджер», а масові репресії виявилися «прагматичним інструментом вирішення народногосподарських завдань» (Про це Ф. Турченко писав ще в 2010 – 2011 рр.) [19; 23]. Окремий розділ «Операція «Спільний підручник» аналізує спроби нав'язати Україні міф про спільну історію через створення єдиного підручника для всіх країн СНД або посібника для вчителя [23]. Ф. Турченко, В. В'ятрович, Л. Залізняк та низка українських істориків викривали псевдонауковість та небезпеку такої позиції, яка суперечить історичним фактам та концепції українського державотворення, становить загрозу територіальній та духовній соборності України [3; 4; 5; 11]. Цим вони зробили якісне та вчасне інтелектуальне щеплення проти ураження вірусом небезпечних історичних міфів.

Наприклад, в умовах російсько-української війни 2015 р. у співавторстві з Г. Турченко побачила світ надзвичайно актуальна праця

«Проект «Новоросія»: ювілей на крові 1764 – 2014 рр.», в іншій редакції «Проект «Новоросія і новітня російсько-українська війна», яка стала відповіддю на російський та сепаратистський нарратив стосовно підходів до викладання історії України [17; 20]. Ці дослідження аргументовано спростовують всі міфи про історичні традиції Новоросії на теренах сучасної України і є гарним матеріалом для боротьби з історичними фейками та російським нарративом.

Процес українського підручникотворення є чудовим аргументом на користь ідеї української соборності. Навчальні посібники з історії України, якими користувалися учні Галичини та Закарпаття, писали на початку 90-х рр. ХХ ст. науковці з Півдня та Сходу України. Це стало своєрідним продовженням традиції написання українського підручника ще з початку ХХ ст., коли автором популярної книги з історії України був мешканець Півдня України Микола Аркас.

У 90-х рр. ХХ ст. українські історики спромоглися в надскладних умовах написати та захистити підручник з історії України, суттєво оновити програму та методологію викладання суспільствознавчих дисциплін. Але... Незважаючи на появу сучасних програм та підручників з історії України, значна частина вчителів продовжували викладати історію України, як «історію держави, якої не було» (про одну з таких Ф. Турченко згадує на сторінках книги) [19, с. 23]. На жаль, чимало таких «вчителів» і нині продовжують працювати в українських школах, що мало сумні наслідки для української державності навесні 2014 р.

По-друге, нове покоління авторів підручників, державних програм та програм з історії вивчення рідного краю мають врахувати дискусії початку 90-х рр. і запропонувати учням та вчителям продукт, який би підкреслював зв'язки (історичні, етнічні, культурні, економічні) минулого краю з історією держави. Це дозволило б сформувати міцний ґрунт духовної соборності, що є запорукою соборності територіальної. «Людина лише

тоді стає активним, не мертвим членом нації, коли досконало знає, хто вона й з якого вона роду, коли дійсно знає свій народ, знає його історичну долю, його колію в історичному житті», - підкреслював Н. Григорієв [10, с. 3].

На оновлених програмах, підручниках з історії України, створених у 90-і рр., методиках інтерактивного викладання навчальних дисциплін, було виховано покоління українців, які стали учасниками Помаранчевої революції, революції Гідності, серед них чимало волонтерів, вояків добровольчих батальйонів та Збройних Сил України, які боронять Україну на Півдні та Сході України. Це був дієвий вияв громадянської компетентності, який виявився у розумінні власної ідентичності, бажанні захищати національні та демократичні цінності, розумінні основних подій національної, демократичної та світової історії, спроможності діяти в умовах невизначеності та багатозадачності. *«Виразно й глибоко відчувати приналежність до певної нації спроможний лише той, хто змалку зрісся з нацією, хто змалку звик дивитися на рідну націю, як на щось міцне, вічне, закономірне, що з давніх-давен і при всяких умовах існувало, існує й буде існувати», – писав Н. Григорієв.*

Українська освіта, яка мала шанс перейти на засади компетентнісного підходу через запровадження 12-річної школи, сьогодні робить другу спробу. У Концепції розвитку освіти до 2025 року задекларовано не тільки «зелене світло» для компетентнісного підходу, а й зроблено важливий крок у напрямку до нього: заплановано розробити і запровадити впродовж 2015-2017 років національний курикулум з орієнтацією на найкращий європейський досвід. Ще одним позитивом має стати запровадження єдиних стандартів: індикаторів знань, умінь і навичок в галузі ІКТ для учнів та викладачів, що теж наблизить нас до розвитку ключових компетентностей учнів - інформаційної і підприємницької зокрема [12; 15; 16].

В умовах інформаційного, постіндустріального суспільства, появи

нового покоління візуалів із своєрідним кліповим мисленням українська історична освіта зазнала якісних змін, пов'язаних із викликами сьогодення: пандемією ковіду, що зумовив перехід до дистанційного та змішаного навчання, російсько-українською війною. Змінилися форми та методи навчання, а завдання та цілі історичної освіти залишилися сталими: виховання поколінь українських патріотів. Досвід попередніх поколінь було враховано їхніми учнями: освітянами та науковцями, які формувалися в умовах незалежної України. Одним із таких є Ігор Щупак. Ще працюючи на посаді вчителя історії та правознавства Первозванівської школи, використовував у роботі його підручники з всесвітньої історії, які були зручними для вчителів та цікавими й корисними для учнів. І. Я. Щупак і надалі залишається провідним автором підручників, які користуються успіхом у вчителів та учнів і витримують критику науковців [24]. Іншою причиною прискіпливої уваги до успішної роботи підручникотворення була швидка адаптація І. Я. Щупака та його авторського колективу до умов змішаного навчання. Третя причина – це популярність підручників І. Я. Щупака та його авторського колективу серед вчителів області. Саме його підручник для 5 класу «Вступ до історії України та громадянської освіти» обрали 90% освітян Кіровоградської області для викладання предметів громадянської та історичної освітньої галузі в умовах Нової української школи. На прикладі досвіду І. Щупака – науковця безпосередньо причетного до розвитку та реформування громадянської та історичної освітньої галузей, розглянемо процес якісних змін парадигми викладання та вивчення суспільствознавчих дисциплін в Україні. Досвід І. Щупака вивчався відповідно до плану роботи кафедри теорії і методики середньої освіти комунального закладу «Кіровоградський обласний інститут післядипломної педагогічної освіти імені Василя Сухомлинського» в 2022 – 2023 рр. І. Я. Щупак має чималий досвід

вчительської роботи: більше двадцяти років. По-друге, є кандидатом історичних наук, який спеціалізується на темі Голокосту та міжнаціональних відносин. По-третє, усвідомлює значення сучасних освітніх технологій та вміло їх використовує в процесах новітнього підручникотворення. По-четверте, чітко розуміє потреби вчителів та учнів, бо є організатором різноманітних учнівських конкурсів та семінарів (вебінарів) для вчителів освітньої галузі «громадянська та історична освіта». По-п'яте, на достатньому рівні володіє англійською мовою, тому має можливість швидко знайомитися із сучасними світовими підходами до підручникотворення. По-шосте, як керівник проєкту з підручникотворення вміло підібрав авторський колектив, який складається з учителів, методистів, науковців.

Упродовж 2021 – 2022 рр. І. Я. Щупак та його авторський колектив були залучені до навчання вчителів за програмою НУШ громадянської та історичної освітньої галузі. На меті було глибше вивчити досвід І. Я. Щупака під час подібної взаємодії та почути відгуки від освітян області про результати напрацювань Щупака та його команди. Ігор Якович погодився на співпрацю, залучивши до цього проєкту членкинь авторського колективу: Олену Бурлаку та Ірину Піскарьову. Підґрунтям подібного проєкту була тривала співпраця між комунальним закладом «Кіровоградський обласний інститут післядипломної педагогічної освіти імені Василя Сухомлинського» та Інститутом вивчення Голокосту «Ткума», який очолював І. Щупак.

Які ж висновки можна зробити з вивчення досвіду? Чому підручники авторського колективу під керівництвом І. Я. Щупака користуються популярністю в освітян? Причина перша полягає в тому, що вони не містять багато тексту. І. Щупак дотримується думки, що сучасне покоління учнів має «кліпове мислення», тобто не читає великих текстів. Мінімальний для сприйняття та розуміння історичних процесів обсяг інформації доповнюється багатим

та цікавим ілюстративним матеріалом: схемами; малюнками; якісними світлинами; використовуються хмарні технології та к'юар-коди. Критики підходів І. Щупака вважають, що тексту в його підручниках малувато, а прихильникам це до вподоби. А сам автор вважає, що тексту там таки забагато. Під час спільних семінарів Ігор Щупак, Олена Бурлака, Ірина Піскарьова детально пояснювали освітянам, як ефективно використовувати їхній підручник, що було надзвичайно корисним і для авторів підручників і для тих, хто ним користується. Автори відзначали конструктивну критику з боку користувачів підручників та обіцяли врахувати висловлені зауваження. Також І. Я. Щупак розробив системний підхід до сучасного творення підручників. Відповідно до умов та вимог змішаного навчання їхній підручник має паперову та електронну версії, методичні плани, розроблене календарно-тематичне планування, тобто набір розробок, які полегшують та покращують роботу з різними версіями підручників.

До вище викладеного варто додати значний досвід підручникотворення, вміння сприймати конструктивну критику, вишукане почуття гумору, розуміння потреб вчителів та здобувачів освіти різних вікових груп.

Висновки та перспективи подальших розвідок напрямку. Громадянська та історична освітня галузь пройшла декілька етапів реформування в період трансформації української освіти ХХ – ХХІ ст. На сучасному етапі ці завдання не змінилися, вони мають бути вдосконалені та модернізовані, бо мають важливе значення для України на сучасному етапі державотворення, коли розв'язання «українського питання» є як ніколи актуальним для всього світу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ЖЕРЕЛ

1. Андрощук О., Гирич І., Голованов С., Касьянов Г., Полянський П., Терно С., Щупак І. Підручник з історії проблеми толерантності. Чернівці: Букрек, 2012. 128 с.

2. Бакка Т., Ладиченко Т., Марголіна Л. Громадянська освіта: основи демократії: навч. посіб. Харків: Основа, 2009. 240 с.

3. Брехуненко В. Війна за свідомість. Російські міфи про Україну та її минуле. Київ, 2017. 280 с.

4. Брехуненко В. Україна й українці: ім'я як поле битви. Київ, 2020. 272 с.

5. Війна і міф. Друга світова війна. / за ред. О. Зінченка, В. В'ятровича, М. Майорова. Харків, 2016. 272 с.

6. Грицак Я. Нариси історії України: формування модерної української нації ХІХ–ХХ ст.: навч. посіб. Київ: Генеза, 1996. 360 с.

7. Грицак Я. Як викладати історію після 1991 року? Страсті за націоналізмом. Київ: Критика, 2011. С. 17 – 33.

8. Грицак Я. Подолати минуле: Глобальна історія України. Київ: Портал, 2021. 432 с.

9. Грицак Я. Що залишилося після Помаранчевої революції? Страсті за націоналізмом. Київ: Критика, 2011. С. 299 – 321.

10. Григор'єв-Наш (Никифор Григоріїв) Н. Про навчання дітей рідної історії. Київ: Веселка, 2007. 31 с.

11. Дашкевич Я. Чи має Україна свою історію? З приводу круглого столу «Історія України ХХ ст. на сторінках підручників». *Шлях перемоги*. 1997, 4-9 січня.

12. Державний стандарт базової середньої освіти. Постанова Кабінету Міністрів України № 898 від 30.09.2020. URL: https://osvita.ua/legislation/Ser_osv/76886/ (дата звернення 02.06.2023)

13. Костенко Л. Гуманітарна аура нації, або дефект головного дзеркала. Київ, 2005.

14. Нова українська школа: основи стандарту освіти. Львів, 2016. 64 с.

15. Огляд і розбір Держстандарту громадянської та історичної освітньої галузі. URL: <https://naurok.com.ua/post/oglyad-i-rozbir-derzhstandartu-gromadyansko-ta-istorichno-osvitno-galuzi> (дата звернення 19.05.2023).

16. Про деякі питання державних стандартів повної загальної середньої освіти. Постанова Кабінету Міністрів. № 898. 30 вересня 2020

року. URL :<https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-deyaki-pitannya-derzhavnih-standativ-rovnoyizagalnoyi-serednoyi-osviti-i300920-898> (дата звернення 02.06.2023)

17. Турченко Ф., Турченко Г. Проект «Новоросія»: 1764 –2014. Ювілей на крові. Запоріжжя, 2015. 158 с.

18. Турченко Ф. Українська революція 1917–1921 рр. (Погляд із Запоріжжя). Запоріжжя, 2018. 188 с.

19. Турченко Ф. Україна – повернення історії. Генеза сучасного підручника. Київ, 2016.

20. Турченко Ф., Турченко Г. Проект «Новоросія» і новітня російсько-українська війна. Запоріжжя, 2016.

21. Турченко Ф. «Новітня історія України 10 клас. Частина перша.1914-1939» 3-тє видання виправлене та доповнене. Київ: Генеза , 2003.352 с.

22. Удод О. Підручник з історії України – невід’ємний атрибут держави. *Історія України*. 2006, № 1, С. 3.

23. Україна й Росія розроблять спільні підручники для вчителів історії. URL: http://ukped.com/index.php?option=com_content&view=article&id...s..

24. Щупак І., Бурлака О., Піскарьова І., Посулько А. Вступ до історії України та громадянської освіти: навч. матер. для пілотних класів Нової української школи. Київ: Оріон, 2021. 136 с.

25. Яковенко Н. Нарис історії України з найдавніших часів до кінця XVIII ст. Київ: Генеза, 1997. 380 с.

МЕТОДИЧНІ АСПЕКТИ ЛІРИКИ КОХАННЯ ПОЕТА-ЗЕМЛЯКА ВАСИЛЯ МОШУРЕНКА

Анотація. У статті розглянуто окремі поезії Василя Мошуренка зі збірки «Без тебе – з тобою», з'ясовано мотиви інтимної поезії. Проаналізовано окремі вірші поета. Розглянуто мотив впливу кохання на емоційний стан ліричного героя. Показано значущість кохання у духовному становленні людини.

Ключові слова: сенс життя, моральний вибір, самоідентифікація, становлення особистості, всесвіт, духовність.

Abstract. The article examines individual poems of Vasyl Moshurenko from the collection «Without you – with you», and elucidates the motives of intimate poetry. Individual poems of the poet are analyzed. The motif of the influence of love on the emotional state of the lyrical hero is considered. The importance of love in the spiritual development of a person is shown.

Keywords: meaning of life, moral choice, self-identification, personality formation, universe, spirituality.

Вступ. Питання розгляду поетичних творів у шкільному вивченні залишається нині актуальним. Аналіз поезії потребує насамперед значної підготовки самого вчителя. У змісті віршів автор відтворює власні почуття, переживання, настрої. До того ж, поезія насичена образами-символами, містить кольорономінанти й елементи психологічного аналізу. Практично неможливо проаналізувати почуття, зміну настроїв і стану ліричного героя. Якщо розглядаємо сучасну поезію, то у ній відтворена реакція автора на сучасні виклики. Революція Гідності, російсько-українська війна 2014–2024 років знаходять відображення у творчості поетів.

Найбільш поширеними темами, які не втрачають значущості нині, є вічні теми – кохання, дружби, людських взаємин; філософські роздуми над сенсом життя – життєвий шлях, моральні якості, народження і смерть, моральний вибір, духовність, сенси добра і зла; навколишній світ, зв'язок із природою – екологічні проблеми конкретного краю, країни, людства, гармонійне співіснування людини з природою тощо; ідентифікація, самоідентифікація – вибір і пошук власного шляху, місця у світі.

Постановка й обґрунтування актуальності проблеми. З-поміж сучасних

поетів, творчість яких відрізняється глибинністю, самотністю, філософським наповненням і різноманітністю тем, є і наш земляк – Василь Петрович Мошуренко. Розглядаючи його поезію, можемо зазначити, що вона глибинна за сутністю, багатогранна за образністю, насичена різними символами. Варто зазначити, що у поезії В. Мошуренка мають місце різні символи природи, які поєднуються із фольклорними та міфічними, чи то

міфопоетичними символами. Його поезії притаманна емоційність, метафоричність, багатогранність (образів, тем, мотивів тощо).

Метою статті є дослідження окремих поезій В. Мошуренка, з'ясування мотивів поезії, аналітичне дослідження віршів. Відповідно до поставленої мети визначаємо завдання щодо розгляду поезій:

- ознайомити з творчістю Василя Мошуренка;
- дослідити окремі поезії інтимної лірики;
- з'ясувати мотиви поезій;
- здійснити системний аналіз поезій автора із застосуванням елементів компаративного аналізу.

Виклад основного матеріалу. Сучасний літературний процес характеризується тим,

що усе частіше з'являються нові імена. Однак, на переконання Л. Лаврись, «є такі поети, що знаходяться ніби поза часом. Серед них і Василь Мошуренко – людина талановита, неординарна і цікава. Його поетичні рядки – глибоко щирі і правдиві – народжуються від небайдужості, великої любові і болю» [3].

Василь Петрович Мошуренко – прозаїк-новеліст, поет, учитель-філолог, історик. Член Національної спілки письменників України (з 2015), громадський діяч. Народився у 1958 році у селі Розумівці Олександрівського району на Кіровоградщині. Після закінчення школи працював вожатим і вчителем географії в Розумівській школі. Закінчив філологічний факультет Кіровоградського державного педінституту, а згодом історичний факультет зазначеного інституту. Пропрацювавши ще один рік учителем історії, у 1984 році був призначений директором Великочечеліївської школи Новгородківського району Кіровоградської області. Із 2015 року – член Національної спілки письменників України. Автор збірок поезій і новел: «Думи» (2009), «Це так просто казати правду» (2009), «Відчай і віра» (2010), «Колочість ніжної душі» (2012), «Іду» (2012), «Тінь від веселки» (2012), «Шедеври» (2015), «Мати» (2015), «Коріння, або Я – Розумівка» (2016), «Фрагменти пам'яті або Дембель – в маю» (2019). Ім'я Василя Петровича Мошуренка внесено до Енциклопедії Сучасної України [2]. Як зазначено у статті «Сторінки пам'яті Василя Петровича Мошуренка «Я прийду... – до тебе...», «Василь Петрович однаково талановитий письменник і поет» [6]. Коло тем поезії В. Мошуренка різноманітне: Революція Гідності, АТО/ССО, любов – до матері, рідного краю, дружини та дітей, природи, людей, усього суцього. Як згадує письменник, «вірші, образки, замальовки та щось схоже на новели почав писати десь у сьомому класі. Щось друкували у районній газеті, в армійських виданнях, в газеті «Радянський студент»... Але перша серйозна публікація (1980 рік) побачила світ в «Кіровоградській правді». Сторінку до Дня Поезії готував Володимир Базилевський...

Серед студентської писанини відібрав мою вірша «Там, де мама живе...». Пізніше вже (у 2002 році) цей вірш став піснею з моєю мелодією і на Всеукраїнському фестивалі родинної творчості ми (я, дружина, син) стали лауреатами» [6].

З-поміж поетичних збірок, яка вийшла друком уже після смерті Василя Мошуренка у 2018 році, є поетична збірка «Без тебе – з тобою» (літературний редактор Ірина Небеленчук).

На відміну від попередніх збірок, у яких поет зображує становлення України та набуття нею державності, періоди боротьби за незалежність, мову, відтворює події Революції Гідності, збірка «Без тебе – з тобою» присвячена темі кохання. Тема кохання – вічна, багатогранна, невичерпна у творчості поетів різних періодів. У творчості поетів різних століть переважають мотиви поваги до коханої, її щастя з іншим, возвеличення коханої. Такі мотиви є основними і у творчості В. Мошуренка. Його поезії, що присвячені темі кохання, прості, легкі для сприймання, проте водночас у них показана сила та глибина почуттів. Говорячи про кохання, поет поєднує образи природи, різні звуки та кольори, відтворює власний досвід і філософські роздуми про значення кохання для кожної людини, її становлення та життєвий шлях.

Зупинимося на розгляді поетичних творів збірки, охарактеризуємо декотрі із них і розкриємо основні мотиви поезій, які так бентежать душу та викликають у ній найкращі порухи.

Збірку відкриває вірш «Кохання». Відразу звертає увагу форма вірша:

Захищу тебе від спеки –

х м а р и н к о ю ...

Упаду на спраглу душу –

д о щ и н к о ю ...

Заіскрюся в буйних травах –

р о с и н к о ю ...

Загорюся у намисті –

п е р л и н к о ю ...

«Кохання» [5, с. 3].

Сніжинка, смішинка, стежинка, сльозинка – поет застосовує зазначені слова, коли говорить про те, що хоче захистити кохану, зігріти її своїм теплом, порятувати від холоду, пригорнути до серця то довести до святого Храму. Найбільше бажання ліричного героя – бути завжди поряд із коханою, пригортати її до грудей. Тому він і висловлює своє потаємне бажання:

*Будь моєю...
лиши моєю
половинкою!!!!!!*
«Кохання» [5, с. 3].

Кохання, на переконання ліричного героя – це шлях до... *себе*, це можливість пізнати себе насамперед як чоловіка, який може турбуватися, піклуватися, підтримати та захистити. Кохана – це всесвіт, без неї не світили б так яскраво зорі, не цвів би так гарно терен на узліссі, не таким чистим здавалося б синє небо. Тому і просить герой кохану світити йому, «як сонце в небі» (вірш «Якби не Ти...»). Особливою деталлю у вірші є те, що автор, звертаючись до коханої, називає її з великої літери, а також застосовує займенники з великої літери: Ти, Тебе, до Тебе, Тобі.

Втрата кохання віддається у душі ліричного героя нестерпним болем: чи то розлука, а то і смерть. То страшна мука та випробування для ліричного героя. Щоб не робив ліричний герой, чим би не займався, у скроні стукає: «Забудь її! Забудь! Забудь!» Герой ніяк не може забути кохану. Це вище його сил та єства. Криком у душі відбиває «А як її – забудь?!» І нема тому ні ради, ні поради. Думки і сльози не можуть звільнити єство від втрати, а «медова з перцем» не вгамовує біль душі, лише «*нестримно котить свою муть...*».

Для ліричного героя мить щастя свята. Свої дії, думки, діяння, та все життя герой вивіряє за законами кохання, взаємності, щирості. Оскільки це важливі поняття, то найбільше прагнення героя стати кращим, хоча, читаючи вірші Василя Мошуренка, розуміємо, наскільки це чесна, добра, щира людина. Однак бажанням автора та й ліричного героя

є думки про те, щоб бути людяним, чесним насамперед у почуттях, вираженим у думках, не чинити щось з опалу, як то часто буває між коханими людьми, розсудливим і надавати перевагу хвилині роздумів, ніж емоційному сплеску невдоволення чи й образи. Ліричний герой розуміє, що такі образи можуть призвести до миті незворотності, зруйнувати усе його життя. Тому часто йде на компроміс не із совістю, оскільки те для нього святе. Герой уважає, що ліпше поступитися, не говорити, перебуваючи в емоційному хвилюванні, або тоді, коли емоції от-от мають вилитися зовні. Змовчати, а ще краще – піти, однак в жодному разі не вдаватися до з'ясування стосунків, а тим паче не опускатися до образ і ще гірше – приниження, – ось життєва аксіома ліричного героя, та й автора. Саме це, на його переконання, може зберегти стосунки, поновити їх і зробити ще міцнішими, оскільки, тільки пізнавши труднощі, біль, розлуку, починаєш цінувати важливіші речі у житті. Тому ліричний герой уважає, що саме від чоловіка залежить набагато більше: частіше виявляти знаки уваги у відношенні до коханої, голубити її, «шепотіти на вушко *звabливi слова*», дарувати квіти, оберігати від усіляких негараздів.

Моментом напруження для ліричного героя є той, що кохана «*може згубитись у вирi спокус*», мандрувати «*в чужому ефірі*». Тому і хвилюється, коли вона не телефонує, мовчить. Хвилювання переходить у страх від того, щоб не «*порвалась тоненька струна!*». Тому найбільшим бажанням ліричного героя є бачити та чути кохану кожної миті.

У зверненні до коханої знаходимо значну кількість пестливих слів: *хмаринка, перлинка, краплинка, жаринка*, навіть називає її *пташам, дівчинкою, маленькою*. Завдяки саме таким словам-зверненням до коханої бачимо характер чоловіка – сильного, сміливого, здатного брати на себе відповідальність, із бажання уберегти «свою маленьку» від усього навколишнього світу, де «*печаль мете снігом*», де кружляє «*пiр'ячко смутку*», де «*сипле безжально снігом*». Коли ліричний герої

згадує кохану, усе його єство наповнюється неймовірною радістю і все довкола *ясніє, голубіє, височіє*. У поезіях трапляються дієслова, проте вони їй не обтяжують. Автор вдало використовує дієслова. У такий спосіб ми бачимо динаміку, рух, дію ліричного героя, який готовий задля коханої і «*гори зрушити*». Тому від радості героя ніби усе радіє довкола:

*Хай лине мрія голуба
в моє вчорашнє небо –
де голубіли голуби...
де голубінь –
без... Тебе.*

«Відголубіли голуби» [7, с. 3].

Висновки та перспективи подальших розвідок. Дослідивши поезії В. Мошуренка, можемо констатувати, що поезії притаманні багатогранність, символізм, музичність, емоційність. Поезія характеризується щирістю, буквально дитинною, проникнена любов'ю до життя (кохання до жінки і любов до життя – невід'ємні поняття у творчості поета, адже жінка дарує миті насолоди та згодом дарує чоловікові дитину, піклується, турбується, готує, веде господарство, спонукає на кращі вчинки, допомагає утвердитися як чоловікові). В. Мошуренко не лише описує почуття кохання, а й розкриває його значущість для життя людини загалом, утверджує, що воно є невід'ємною частиною всього життя, показує його силу, яка відроджує людину, робить її кращою, багатогранною духовно, морально чистою. Поет утверджує кохання як джерело радості, натхнення, творчості, щастя. Зауважимо, що особистісне щастя поета поєднується із творчістю та є його невід'ємною частиною. Коли кохана дарує щастя поету, саме у той момент відчутним є щастя творити. Кохання для поета – це вершина, основа всього суцього на землі: міцної родини, взаємин, стосунків у будь-яких проявах (жінка-друг-берегиня-кохана-порадниця-муза тощо). Тому кохання та любов часто у поезії В. Мошуренка є нероздільними поняттями,

адже від любові до матері народжується любов до землі, природи, краю, Батьківщини. Та любов суцього. Вона живить усе єство поета та є джерелом радості, добра, щастя, наповнює силою кращих людських почувань, силою рідної землі. Така любов згодом переходить у кохання до жінки-дружини, що згодом перетікає на дівчинку-доньку, онуку, а далі – на всіх жінок як берегинь сімейного вогника, затишку, як надійного друга, який буде поряд і в радості, і в горі. Розглядаючи вірші про кохання В. Мошуренка, читачі краще можуть зрозуміти душу поета, його вразливість, поглибити уявлення про кохання, пізнати його справжню сутність, з'ясувати значущість у житті людини, а також насолодитися красою та милозвучністю рідної мови, адже поетична мова творів – ніжна, витончена, шляхетна, поважлива, із значною кількістю пестливих слів.

Як зазначено у статті «Сторінки пам'яті Василя Петровича Мошуренка «Я прийду... – до тебе...», він «*завжди таким і був – веселим, щирим, відкритим і доброзичливим до людей, міг бачити позитивне в людях, від душі радіти їхнім успіхам, умів підтримати навіть одним словом чи одним рухом, мудрою порадою, а то навіть і лагідною усмішкою чи теплим поглядом*» [7]. На переконання Ю. Гриценко, «*на цьому невеликому відрізку часу, який йому відвела Доля, Василь Мошуренко зумів віднайти такі слова, вкласти в них такі почуття, які пронизують читача наскрізь, дають відчуття справжності і достовірності*» [1].

Передчасна смерть обірвала задуми та плани В. Мошуренка. У його доробку декілька незавершених поетичних збірок, мріяв видати книжку спогадів про рідну Розумівку, про земляків. На переконання Р. Любарського, «*Василь, певно, залишиться останнім у моєму житті добрим другом (першим був Петро Кизименко), з яким можна було поділитися радісною новиною, давнім спогадом, сердечним болем, інтимною проблемою, свіжим віршем чи оповіданням*

та отримати пораду або зауваження. Він з невеликого числа тих, хто умів радіти і співчувати тихо, безгучних заяв та фальшивих емоцій, щиро і відверто» [4]. Як зазначає Л. Лаврись, «поезію Василя Мошуренка неможливо аналізувати і навіть незручно оцінювати. Її просто треба читати, дозволяючи своїм емоціям і почуттям (а іншими словами, душі) відгукнутись на поетичне слово автора [3].

Стаття не вичерпує можливої роботи над поезією Василя Мошуренка. У ході роботи можемо запропонувати порівняти поезію В. Мошуренка з поезією інших сучасних поетів, з'ясувати значення символічних образів, показати вплив життєвого досвіду на лірику кохання, дослідити мовні засоби у вираженні почуттів тощо. У процесі роботи над поезією можемо запропонувати декілька напрямів: зміна з віком поглядів поета на кохання, образи-символи для передачі почуття кохання в поезії В. Мошуренка, зв'язок життєвих шукань поета з його віршами про кохання, тема кохання в контексті інших тем – теми дружби, любові до рідної землі, пошуки сенсу життя, особисте становлення та шлях до духовності тощо.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Енциклопедія Сучасної України. Т. 21: «Мікро» – «Моя» / Гол. редкол.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк та ін.; НАН України, НТШ. Київ: Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2019. 712 с.
2. Гриценко Ю. В. Василь Мошуренко: живе слово. URL: <http://litforum.com.ua/index.php?r=12&a=7577>.
3. Лаврись Л. В. «Летить, мої думи, до рідної хати. Летить в те село, де мій рай, де мати...» (за творчістю Василя Мошуренка). URL: <https://naurok.com.ua/letit-mo-dumi-do-ridno-hati-letit-v-te-selo-de-miy-ray-de-mati-zatorchistyuvasilya-moshurenka-216353.html>.
4. Любарський Р. Слово про Василя Мошуренка. *Народне слово*. 2018. 21 червня. С. 8. URL: <http://poet.inf.ua/krasne-pismenstvo/slovo-pro-vasilya-moshurenka/>.
5. Мошуренко В. П. Без тебе – з тобою. Кропивницький : ПОЛІМЕД-Сервіс. 2018. 153 с.
6. Небеленчук І. За новелою Василя Мошуренка «О пів на першу». URL: <https://oin.in.ua/urok-za-noveloju-vasylya-moshurenka-o-piv-na-pershu/>.
7. Небеленчук І. О., Смішко І. І. «Сторінки пам'яті Василя Петровича Мошуренка «Я прийду... – до тебе...». URL: <https://oin.in.ua/storinky-pam-yati-vasylya-petrovycha-moshurenka/>.

НАЗВИ НА ПОЗНАЧЕННЯ ЗЕЛЕНОГО КОЛЬОРУ ТА ЙОГО ВІДТІНКІВ, МОТИВОВАНИХ НАЗВАМИ РОСЛИН ТА ЇХНІХ ЧАСТИН, У СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ

Анотація. У статті проаналізовано назви на позначення зеленого кольору та його відтінків, які утворилися від назв рослин та їхніх частин, у сучасній українській мові. Виявлено досить значну кількість – 52 одиниці, 19 і з них – лексеми; 52 – описові кольороназви. Вони утворилися від різних лексико-семантичних підгруп: назв овочів, фруктів, дерев, трав'янистих рослин тощо.

Ключові слова: зелений, кольороназва, описова кольороназва, колір, відтінок.

Abstract. The article analyzes the names for the green color and its shades, which were formed from the names of plants and their parts, in the modern Ukrainian language. A rather significant number was found – 52 units, 19 of which are lexemes; 52 – descriptive color names. They were formed from various lexical-semantic subgroups: names of vegetables, fruits, trees, herbaceous plants, etc.

Key words: green, color name, descriptive color name, color, shade.

Вступ. Кольороназви виражають сприйняття особою світу. Значна їх кількість у мові вказує, по-перше, на її багатство; по-друге, на чуттєвість, емоційність, ліризм у менталітеті народу. Ще М. Костомаров і М. Грушевський указували на превалювання цих рис в українців.

Постановка та обґрунтування актуальності проблеми. Кольороназви – одна з важливих лексико-тематичних груп, дослідження якої допомагає

розкрити менталітет українців, глибше дослідити його, краще зрозуміти. Утворення нових назв на позначення кольорів від рослин, які з'явилися в житті українців протягом останніх десятиліть, та виникнення вторинних, не зафіксованих у словниках, значень на позначення кольору та його відтінків, свідчить про те, що мова жива, активно розвивається.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. О. Іссерлін, Н. Бахіліна, Ю. Норманська, І. Садикова, В. Горобець, Л. Ткач, Р. Алімпієва у своїх працях дослідили історію кольороназв, процес формування окремих груп у різні історичні періоди розвитку мови, визначили співвіднесеність кольороназв із предметом-еталоном.

М. Чікало у дисертації проаналізувала групи назв кольорів писемної української мови XIV–XVIII ст.

Об'єкт дослідження – назви на позначення зеленого кольору та його відтінків, які мотивовані назвами рослин та їхніх частин, у сучасній українській мові.

Предмет дослідження – мотивація назв на позначення зеленого кольору та його відтінків, утворених від номінацій рослин та їхніх частин, у сучасній українській мові.

Мета. Виявити, які назви на позначення зеленого кольору та його відтінків, утворених від номінацій рослин та їхніх частин, є у сучасній українській мові. Проаналізувати шляхи поповнення цієї лексико-семантичного підгрупи.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Назви відтінків, мотивовані рослинами. У сучасній українській мові виявлено 19 лексем на позначення зеленого кольору і його відтінків, які мотивовані рослинами: *горбоховий, евкالیптовий, лаймовий, міртвовий, м'ятний, огірковий, олівковий, полиновий, тютюновий, салатний,*

салатовий, спіржевий, трав'яний, трав'яністий, фісташковий, шавлієвий, яблучний, ялицевий, ялівцевий.

Лексема *гороховий* зафіксована в тлумачному словнику з такими значеннями: 1. «прикм. до **горох 1**» // вигот. з гороху (у 2 знач.)»; 2. «який має колір гороху (у 2 знач.); сірувато-жовтий із зеленим відтінком» [6]. Вторинне значення слова утворилися тому, що колір гороху відрізняється від основного зеленого.

Укладачі тлумачного словника так пояснюють лексему *евкаліптовий*: «стос. до **евкаліпта**» [8]. Від назви цієї рослини утворився колір, тому що вона значно відрізняється від основного зеленого додаванням частки білого або сірого. В електронних джерелах назву використовують досить активно: *Воно поєднує в собі комфорт, функціональність та сучасний дизайн, а евкаліптовий колір надає йому особливої привабливості* [66].

Ще один колір на позначення відтінку зеленого – *лаймовий*. У тлумачному словнику лексема зафіксована з таким значенням: «прикм. до **лайм**, зробр. із лайма; з лаймом (у 2 знач.) // кольору шкірки плодів лайма» [35]. Вдалося знайти такий опис цього кольору: «відтінок між жовтим і зеленим, близький до салатого кольору. Перебуває на три чверті шляху між жовтим і зеленим (ближче до жовтого, ніж до зеленого), між шартрез і жовтим на колі кольорів» [36]. Слово починають досить активно використовувати в мовленні: *Це красуні, кому йдуть зелені кольори холодних відтінків – смарагдовий, нефритовий, фісташковий, лаймовий, салатний, вірдан...* [16]; *Популярні лимонний, фісташковий, оливковий, м'ятний або лаймовий* [49]; *Лаймовий* зелений часто використовується для надання енергії та динамічності [15].

Укладачі тлумачного словника так пояснюють лексему *міртовий*: 1. «прикм. до **мирт**, **мирта** // зробр. з гілок, листя, квітів мирта»; 2. «у знач. ім. **міртові**, вих, мн. Родина дерев, кущів і трав (перев. вічнозелених), багатих на ефірну олію, до якої входять мирт, фейхоа, евкаліпт,

гвоздичне дерево та ін.» [39]. Однак у мові розвинулося ще одне значення цього слова, не зафіксоване в словнику, «який має колір цієї рослини». У сучасних джерелах удалося знайти його з таким значенням: *Це глибокий, насичений зелений відтінок, що нагадує колір темно-зелених листків мирта* [62]. Цю назву кольору досить активно використовують в інтернет-публікаціях: *Бордо, миртовий, рожевий* [2, с. 224]; *У нас є унікальні кольори: барвінковий (світло-блакитний, колір квітів барвінку), жаристий (яскраво-червоний, колір жару), капуциновий (відтінок коричневого), миртовий (відтінок темно-зеленого)...* [53].

Слово *м'ятний* у сучасних лексикографічних працях розтлумачено так: «прикм. до **м'ята** // власт. м'яти, характерний для неї // вигот. з екстракту м'яти чи з його додаванням // настояний на м'яті // який добувають із м'яти» [41]. У мові розвинулося ще одне його значення «який має колір цієї рослини». В інтернет-джерелах зафіксовано таке його визначення: «*м'ятний колір* – це відтінок зеленого, який межує з блакитним. М'ятному можна дати визначення як холодного світло-зеленого, так і сильно розведеного блакитного кольору» [54]. Удалося знайти назву цього кольору й в інших публікаціях: *Багато хто задається питанням про різницю між фісташковим і м'ятним кольором, яка на перший погляд дійсно мала* [19]; *М'ятний колір увійшов в тренди кілька років тому* [17].

У тлумачному словнику подано таке значення слова *огірковий*: «прикм. до **огірок** // пригот. з огірків» [43]. Розвинулося ще одне, тому що цей овоч має, як правило, характерний яскравий відтінок. Однак воно ще не набуло поширення в українській мові, вдалося знайти приклад тільки в одному джерелі: *Пам'ятайте, що фісташковий, чи оливковий, чи огірковий, навіть хакі, це все є зелений* [44].

Лексема *оливковий* зафіксована в тлумачному словнику з такими значеннями: 1. «прикм. до **оливка 1**»; 2. «який добувають з плодів оливки (у 1 знач.)»; 3. «який має колір незрілого плоду оливки; світло-коричневий з жовтуватим або зеленуватим відтінком» [46];

салатний, салатовий – «який має або нагадує барву салату (у 1 знач.); світло-зелений» [55, с. 18]. Від назв обох рослин утворилися кольори, тому що вони значно відрізнялися від основного зеленого додаванням частки жовтого або коричневого в різних пропорціях.

Укладачі словника так тлумачать лексему *полиновий*: «прикм. до **полін, полінь**... // власт. полину, полиню; такий, як у полину, полиню...» [50]. Кольороназва виникла тому, що значно відрізняється від основного зеленого додаванням частки білого або сірого. Назва досить поширена: *Роса на траві мала вже полиновий колір перших приморозків* [4]; *Жінкам теплового типу рекомендується використовувати в одязі темно-бежевий відтінок, вугільно-сірий, полиновий, какао, світлі і темні шоколадні* [52].

Слово *спаржевий* зафіксоване в тлумачному словнику з такими значеннями: «прикм. до **спаржа** // пригот. із спаржі, з спаржею // уживається як складова частина ботанічних і зоологічних назв» [54, с. 489]. Вторинне значення «який має колір спаржі» розвинулося в ХХІ ст. Сучасні інтернет-джерела дають таке визначення його: *спаржевий колір* – «колір, який належить до різновидів зеленого і має відтінок спаржі» [13].

Слово *трав'яний* зафіксовано в лексикографічному джерелі з такими значеннями: 1. «прикм. до **трава**»; 2. «який заріс травною; порослий травною»; 3. «який водиться, живе у траві»; 4. «призначений для сівби трави» [56, с. 222]. Як бачимо, значення «який має колір трави» нема. Воно розвинулося в кінці ХХ- на початку ХХІ. Це цілком логічно, тому що трава здебільшого має насичено-зелений колір. Удалося виявити слово з цим значенням у сучасних публікаціях: *Запам'ятався також мікс синього та помаранчевого. Givenchy, Michael Kors, Mugler і Burberry в цьому році сміливо поєднують всі відтінки червоного (червоний мандарин, самба, обпалена цегла) з зеленим (ультрамарин, оливковий, хакі, трав'яний)* [72]; *Футболка з коротким рукавом, колір трав'яний* зелений...

[65]; *Трав'яний відтінок більш спокійний, хоча в ньому жовтого трішки більше, ніж синього* [14].

Прикметник *трав'янистий* так розтлумачено укладачами словника: 1. «порослий травною; з густою травною»; 2. «подібний до трави виглядом, будовою тощо»; 3. «те саме, що **трав'яний 1**» [55, с. 222]. Ця кольороназва синонімічна з попередньою, проте в мовленні трапляється значно рідше: *Жовто-зелена колірна гама: яблучний, гороховий, оливковий (жовто-зелений), фісташка (зеленкуватий), трав'янистий, колір резеди, хакі (коричнево-зелений), смарагдовий* [22]; *Дизайн із смарагдовими, аметистовими та трав'янистими акцентами, а також темно-зеленим покриттям на підлозі відрізняють затишок та комфорт* [30].

Укладачі тлумачного словника так пояснюють лексему *тютюновий*: 1. «прикм. до **тютюн 1**»; // пов'язаний з вирощуванням, обробкою, продажем тютюну»; 2. «який має колір тютюну; зелено-коричневий»; 3. *рідко* «який став жовтим від вживання тютюну (у 1 знач.)» [55, с. 336]. Вторинне значення на позначення кольору розвинулося тому, що цей колір значно відрізняється від чисто-зеленого значним додаванням коричневого.

Слово *фісташковий* у тлумачному словнику зафіксоване з такими значеннями: 1. «прикм. до **фісташка** // вигот. із фісташок // із фісташками»; 2. «який має колір ядра стиглої фісташки; блідо-зелений, зеленкуватий» [55, с. 601]. У сучасних інтернет-джерелах дещо уточнено опис цього кольору: «Колірна палітра варіюється від ніжно-зеленого до світло-зеленого з відтінком сірого» [19]. Отже, вторинне значення виникло тому, що цей колір відрізняється від основного зеленого додаванням сірого. Удалося виявити назву цього кольору й в інших публікаціях: *Фісташковий колір в інтер'єрі приміщення вважається універсальним* [64]; *Обирайте будь-які речі у фісташковому кольорі, й готуйтеся отримувати компліменти від колег та друзів* [73].

Укладачі тлумачного словника так пояснюють лексему **шавлієвий**: «прикм. до **шавлія**... // вигот. з шавлії» [57, с. 395]. У сучасних інтернет-джерелах так описують цей колір: «Шавлію вважають ніжним сіро-зеленим тоном, через те вона дуже добре поєднується з іншими кольорами» [71]. Цю кольороназву досить активно використовують у публікаціях: *А якщо ти готов(-а) до більших змін у вітальні, зверни увагу на крісла й дивани у шавлієвому кольорі* [69]; *Сукня-сорочка кольору хакі, оливкового або шавлієвого відтінку стане ідеальною базою для образу сафари* [45].

Слово **яблучний** у тлумачному словнику зафіксовано з таким значенням: «прикм. до **яблука** // вигот. з яблук, з яблуками» [56, с. 620]. У слова розвинулося друге значення «який має колір яблука», яке, однак, не дуже поширене, його вдалося знайти тільки в одному прикладі: *Костюм Elia колір яблучний* [33]. Рідковживаність лексеми з вторинним значенням можна пояснити тим, що яблука можуть бути різних, не тільки зеленого, кольорів. Проте описова назва **колір зеленого яблука** – підтвердження того, що номінація **яблучний** називає саме зелений.

Укладачі тлумачного словника так пояснюють лексеми **ялицевий**: «прикм. до **ялиця** // вигот. з ялівцю» [56, с. 643] та **ялівцевий**: «прикм. до **ялівець** і **яловець**» // вигот. з ялівцю» [56, с. 643]. У сучасній мові розвинулися вторинні значення, які позначають колір. Це виникло тому, що ці кольори специфічні: до зеленого кольору треба додати значну частину синього, щоб отримати їх. Поки що слова не набули значного поширення, вдалося виявити їх у декількох джерелах: **Ялицевий, оливковий** або **більш яскравий відтінок, як-от зелений лайм, цей колір буде добре виглядати як у відкритому взутті, так і в човниках** [21]; *Це може бути ялицевий відтінок, оливковий або більш яскравий, – взуття такого кольору завжди матиме ефектний вигляд* [70]; *Пастель Мінґуо, кольором зелений ялівцевий – це крейди найвищого виконання, що стосуються професійних художніх продуктів* [47].

Також виявлено 52 описові кольороназви,

які утворилися від номінацій рослин, їхніх частин.

Зокрема, від назв фруктів – 14: **авокадо, ківі, фісташки, лайма, яблука, зеленого яблука, зеленої груші, оливи, світлої оливи, темної оливи, оливки, світлої оливки, темної оливки, оливки в мартіні**. Приклади їх використання знайшли в інтернет-статтях: *Колір: молоко, беж, авокадо* [34]; *Ошатна жіноча сукня у трендовому кольорі – авокадо* [11]; *Жовто-зелена колірна гама: яблучний, гороховий, оливковий (жовто-зелений), фісташка (зеленкуватий), трав'янистий, колір резеди, хакі (коричнево-зелений), смарагдовий* [22]; *Сукня з віскози кольору фісташки* [58]; *Так, такі відтінки, як шартрез, лайм, ківі, закохана жаба, зелений колір Келлі, складуть основному кольору приємну пару...* [52]; *Кольори: блакитний, лайм, джінс* [9]; *Кардиган з тринитки на флісі колір яблуко XS* [20]; *Така свіжа та ніжна, виграшно комбінується з вердепомовим, лаймовим та салативим тонами, відтінками зеленого яблука...* [16]; *Назва кольору Зелена груша. Вага (г) 405* [63]; *Колір: олива* [10]; *Плащова тканина Канада колір світла олива* [48]; *Аксесуари колір реінджер грін (темна олива)* [1]; *Літня сукня – майка колір чорний, оливка, смарагд* [38]; *Тканина габардин світла оливка* [60]; *Гель-лак... (темна оливка, емаль), 8 мл* [74]; *«Оливки в мартіні»*. Оригінальний темно-оливковий з сірим підтоном [75].

Виявлено 12 назв, які мотивовані трав'янистими рослинами: **колір траві, зеленої траві, молодбі траві, м'яти, свіжої м'яти, темної м'яти, базиліка, гірчіці, резеді, полину, тютюну, шавлії**. Удалося виявити ці назви в друкованих та інтернет-виданнях: *Позначки: відтінки зеленого, зелена сосна, зелене море, колір спаржі, колір трави, колірне рішення, колірні палітри для декору, кольори для декору, пастельно-зелений, підбір кольору, яблучно-зелений* [26]; *Колір зеленої трави, відтінки жовтого, ахроматичні (білий, чорний, сірий), голубий* [2, с. 24]; *Тканина габардин (зелений, колір молоді трави)* [76]; *Однак, якщо ти любиш виділятися з натовпу*

і маєш сміливість експериментувати, вибери поєднання **м'яти** з червоним або помаранчевим [17]; Деякі плутають його зі **свіжою м'ятою**, яка істотно відрізняється від хакі – цей відтінок більш яскравий і пастельний, найкраще підходить для жіночних і витончених образів, наприклад, для весілля [23]; Габардинове полотно (**темна м'ята**) [59]; Позначки: відтінки зеленого, **колір базилика**, **колір зеленого чаю**... [24]; Багаті кольори – різноманітні відтінки синього, особливо темний аквамарин, насичений синій та синій кобальт, а також червоний, фіолетовий, смарагдово-зелений, **гірчиця** і пастель будуть абсолютними лідерами у сезоні осінь-зима 2013-2014 [2, с. 24]; Ляна сорочкова тканина **кольору полину**, 100% льон [39]; Літній костюм з брюками і жакетом **кольору тютюну**... [36]; **Колір резеди** (резеда – трав'яниста декоративна рослина з пахучими дрібними квітками) [2, с. 3]; Ніжний, м'який та натуральний **колір шавлії** особливо гарно виглядатиме на домашньому текстилі... [69].

8 одиниць мотивовано назвами дерев: **ялінки**, **молодії ялінки**, **евкаліпта**, **темного евкаліпта**, **кипаріса**, **мірта**, **зеленого ясена**, **зеленої сосни**. В інтернет-статтях їх використовують досить активно: Позначки: відтінки зеленого, відтінки темно-зеленого, **зелений колір**, **зелено-коричневий**, **зелено-коричневі тони**, **колір ялинки**... [25]; Позначки: відтінки зеленого, **колір авокадо**, **колір молодого зеленого**, **колір молодого ялинка**... [29]; Бутон квітки півонії, **кольору зеленої сосни**, зроблений з тканини [3]; Поплін однотонний, **колір темний евкаліпт** (№3303) [51]; Аметистова орхідея – відмінний варіант для тотал-луку, але якщо необхідно створити поєднання, то звертаємо увагу на м'яту, календулу, що висвітлює жовтий та **зелений ясен** [72]; Голубувато-зелена колірна гама: **колір льоду**, **колір морської води**, **колір морської хвилі**, **бірюзовий**, **павлиновий**, **мирт** (темний голубувато-зелений), **колір кипаріса**, **полиновий**, **синій з ліловим відтінком**, **зелено-голубуватий**, **голубувато-сірий із зеленим відливом** (**колір евкаліпта**), **блідо-зелений** [22].

6 одиниць мотивовано назвами овочів: **колір капусти**, **спаржі**, **салату**, **неоновому салату**, **яскравого салату**, **зеленого горошку**. Виявлено приклади їх використання в інтернет-статтях: Деякі відтінки отримали свою назву від тих предметів, на колір яких вони схожі: **зелений чай**, **колір капусти**, **пляшковий**, **грушевий**, **болотний** [14]; Позначки: відтінки зеленого, **зелена сосна**, **зелене море**, **колір спаржі**... [26]; Шовкова сукня вільного крою **кольору салат** [68]; Габардинова тканина (**неоновий салат**) [5]; Тканина габардин **яскравий салат** [61]; Зелений: **оливковий**, **хакі**, **темний колір моху** або **ялинкавої хвої**, **темний скляно-зелений**, **колір зеленого горошку** або **зеленого яблука** [2, с. 211].

5 одиниць мотивовані назвами частин рослин: **колір хвої**, **ялинкавої хвої**, **зеленої хвої**, **зеленого лістя**, **лаврового лістя**. Удалося виявити ці назви в інтернет-виданнях: *Ось лише кілька прикладів:... бежева сукня-туніка, пальта кольору хвої, коричневі велюрові ботфорти та сумка кольору лісового моху*... [16]; Зелений: **оливковий**, **хакі**, **темний колір моху** або **ялинкавої хвої**, **темний скляно-зелений**, **колір зеленого горошку** або **зеленого яблука** [2, с. 211]; *Набір ялинкавих куль 6 см, колір – зеленої хвої, 6 шт: глянець, гліттер, матовий – по 2шт (147-939)* [42]; Позначки: **болотяний**, відтінки **зеленого**, **зелений**, **колір авокадо**, **колір зеленого лістя**... [31]; Позначки: **болотяний**, відтінки **зеленого**, **колір лаврового лістя**... [28].

4 одиниці мотивовані назвами декоративних трав'янистих рослин: **албе**, **зеленого кактусу**, **зеленої папороті**, **зеленого бамбуку**. Приклади їх використання знайшли в інтернет-статтях: *Довга сукня з V-подібним вирізом кольору алое* [7]; *Шкіра ВРХ Крейзі зелений кактус 1,4-1,6* [67]; *Колірна палітра – з яким кольором поєднується зелена папороть* (12); Позначки: відтінки **зеленого**, відтінки **коричневого**, **зелений та коричневий**, **колір зелені**, **колір зеленого бамбука**... [27].

3 відтінки утворилися від назви моху: **колір моху**, **лісового моху**, **зеленого моху**. Виявлено приклади їх використання в електронних та друкованих виданнях: Зелений: **оливковий**, **хакі**,

темний колір моху або ялинкової хвої, темний скляно-зелений, колір зеленого горошку або зеленого яблука [2, с. 211]; *Земляні відтінки, такі як оливковий, шавлія, мох* або лісний, у поєднанні з коричневим дарують природну, безтурботну атмосферу [32]. *Ось лише кілька прикладів:... бежева сукня-туніка, пальта кольору хвої, коричневі велюрові ботфорти та сумка кольору лісового моху...* [16]; *Ділові та елегантні образи вийдуть із комбінації бананових, ніжно-жовтих та гірчичних тонів з віриданом, морським зеленим або кольором зеленого моху* [16].

Висновки та перспективи подальших розвідок напрямку.

Отже, в сучасній українській мові виявлено досить значну кількість – 52 одиниці – на позначення зеленого кольору та його відтінків, мотивованих назвами рослин; 19 із них – лексеми; 52 – описові кольороназви. Найактивніше останні утворюються від назв фруктів – 14, від номінацій трав'янистих рослин – 12, назвами дерев мотивовано 8 одиниць. Менш продуктивні – 6 одиниць – назви овочів. Назвами частин рослин мотивовано 5 одиниць, декоративних трав'янистих рослин – 4, моху – 3. Значна кількість кольороназв вказує на лексичне багатство української мови, здатність називати й передавати найменші відтінки кольорів. Виникнення вторинних лексичних значень для передавання кольорів, не зафіксованих у тлумачних словниках, свідчить, що вона жива, активно розвивається.

Перспективним вважаємо подальше дослідження, по-перше, назв на позначення зеленого кольору і його відтінків, мотивованих другими лексико-тематичними групами; по-друге, назв інших кольорів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Аксесуари Колір Реінджер Грін (Темна Олива). URL: <https://salo.li/bEB4e20> (дата звернення: 03.10.2024).
2. Бондаренко І.С. Іміджологія у системі гуманітарних знань: культурно-освітні стратегії: монографія. Запоріжжя, 2016. 305 с.

3. Бутон піона великий SK, 9,0 см, колір зелена сосна. URL: <http://surl.li/pzsoy> (дата звернення: 03.10.2024).

4. Вільде І. Повнолітні діти, 1960, 142 с.
5. Габардин. URL: <https://salo.li/D6eFe6B> (дата звернення: 03.10.2024).

6. Гороховий / Словник української мови online. Томи 1-14 (А-Преференція). URL: <https://griml.com/7RUUN> (дата звернення: 30.09.2024)

7. Довга сукня з V-подібним вирізом кольору алое. URL: <http://surl.li/wmvrei> (дата звернення: 16.09.2024).

8. Евкаліптовий / Словник української мови online. Томи 1-14 (А-Преференція). URL: <https://griml.com/vNBA8> (дата звернення: 30.09.2024).

9. Жіноча сукня. URL: <http://surl.li/zntzpe> (дата звернення: 16.09.2024).

10. Жіноча сукня міді, з розрізом на стегні, олива. URL: <https://salo.li/62a8381> (дата звернення: 03.10.2024).

11. Жіноча сукня шовк Армані Авокадо. URL: <http://surl.li/yfhgue> (дата звернення: 16.09.2024).

12. Зелена папороть колір № 4F7942. URL: <https://griml.com/WArSq> (дата звернення: 30.09.2024).

13. Зелений колір / Вікіпедія. URL: <http://surl.li/uštjv> (дата звернення: 17.09.2024).

14. Зелений колір в одязі, красиві поєднання з іншими кольорами та насичені відтінки, значення кольору в психології, кому він підходить. URL: <http://surl.li/qenze> (дата звернення: 16.09.2024).

15. Зелений колір і його відтінки на сайті: в яких нішах краще застосовувати. URL: <http://surl.li/mhcxjd> (дата звернення: 12.04.2024).

16. З чим поєднувати зелений колір в одязі? URL: <http://surl.li/pvrio> (дата звернення: 16.09.2024).

17. З чим поєднувати м'ятний колір? URL: <http://surl.li/pudmy> (дата звернення: 12.04.2024).

18. З чим поєднувати м'ятний колір? Пропонуємо наймодніші рішення! URL: <http://surl.li/vplgrt> (дата звернення: 03.10.2024).

19. З чим поєднується фісташковий колір?
URL: <http://surl.li/puddi> (дата звернення: 16.09.2024).

20. Кардиган з тринитки на флісі колір яблуко XS. URL: <https://salo.li/652783C> (дата звернення: 16.09.2024).

21. Колір взуття: тренди 2024 року. URL: <http://surl.li/qfkhy> (дата звернення: 16.09.2024).

22. Колірна гама і назви кольорів. URL: <https://salo.li/303EB5a> (дата звернення: 17.09.2024).

23. Колір хакі – з чим поєднувати землистий відтінок, щоб не було одноманітності?
URL: <http://surl.li/nfnhprw> (дата звернення: 16.09.2024).

24. Кольорова палітра №292. URL: <https://salo.li/98748B1> 18.09.2024 (дата звернення: 03.10.2024).

25. Кольорова палітра № 2601. URL: <https://salo.li/531C827> (дата звернення: 18.09.2024).

26. Кольорова палітра №164. URL: <https://salo.li/B78E223> (дата звернення: 18.09.2024).

27. Кольорова палітра №1076. URL: <https://salo.li/2d6F17d> (дата звернення: 18.09.2024).

28. Кольорова палітра №3125. URL: <https://salo.li/098A752> 18.09.2024 (дата звернення: 03.10.2024).

29. Кольорова палітра №3199. URL: <https://salo.li/F7bd027> (дата звернення: 18.09.2024).

30. Кольорова палітра №3355. URL: <https://salo.li/446F29e> (дата звернення: 18.09.2024).

31. Кольорова палітра №4597. URL: <https://salo.li/0770bd1> (дата звернення: 03.10.2024).

32. Коричневий колір: символіка, відтінки та найкращі поєднання <https://salo.li/A5633E5> (дата звернення: 03.10.2024).

33. Костюм Elia колір яблучний. URL: <https://salo.li/1B14272> (дата звернення: 17.09.2024).

24. Костюм (шорти + сорочка). URL: <http://surl.li/phlonq> (дата звернення: 16.09.2024).

35. Лаймовий / Словник української мови online. Томи 1-14 (А-Преференція). URL: <http://surl.li/pvrgm> (дата звернення: 12.04.2024).

36. Лаймовий (колір) / Вікіпедія. URL: <https://grimpl.com/DoRTb> (дата звернення: 07.10.2024).

37. Літній костюм з брюками і жакетом кольору тютюн Елізабет 3066 от Itelle. URL: <http://surl.li/wofosn> (дата звернення: 03.10.2024).

38. Літня сукня – майка колір чорний, оливка, смарагд. URL: <https://salo.li/2DB78aa> (дата звернення: 03.10.2024).

39. Ляна сорочкова тканина кольору полину. URL: <https://salo.li/39B9C7B> (дата звернення: 16.09.2024).

40. Миртовий / Словник української мови online. Томи 1-14 (А-Преференція). URL: <https://grimpl.com/aITDF> (дата звернення: 30.09.2024).

41. М'ятний / Словник української мови online. Томи 1-14 (А-Преференція). URL: <https://grimpl.com/v9JWX> (дата звернення: 30.09.2024).

42. Набір ялинкових куль 6 см, колір – зеленої хвої, 6 шт: глянець, гліттер, матовий – по 2 шт (147-939). URL: <https://salo.li/7923482> (дата звернення: 03.10.2024).

43. Огірковий / Словник української мови online. Томи 1-14 (А-Преференція). URL: <https://grimpl.com/RSVku> (дата звернення: 30.09.2024).

44. Однотонність або монохромність – найтипівіші помилки у дизайні інтер'єрів. URL: <http://surl.li/kxgosi> (дата звернення: 16.09.2024).

45. Одяг якого кольору підійде шатенці? URL: <http://surl.li/heijbr> (дата звернення: 16.09.2024).

46. Оливковий / Словник української мови online. Томи 1-14 (А-Преференція). URL: <https://grimpl.com/JGRau> (дата звернення: 30.09.2024).

47. Пастель суха Зелений ялівцевий 031 Mungyo. URL: <https://salo.li/9dC4a03> (дата звернення: 16.09.2024).

48. Плащова тканина Канада колір Світла Олива. URL: <https://salo.li/1980988> (дата звернення: 03.10.2024).

49. Поєднання кольорів в інтер'єрі URL: <http://surl.li/qfgto> (дата звернення: 12.04.2024).

50. Полиновий / Словник української мови online. Томи 1-14 (А-Преференція). URL: <https://griml.com/7jWq4> (дата звернення: 30.09.2024).
51. Поплін однотонний, колір темний евкаліпт (№3303). URL: <https://salo.li/1587693> (дата звернення: 17.09.2024).
52. Правила поєднання зеленого кольору в одязі, корисні поради. URL: <http://surl.li/hcrdcm> (дата звернення: 16.09.2024).
53. 15 мовних помилок, яких давно варто позбутися. URL: <http://surl.li/pqsvm> (дата звернення: 16.09.2024).
54. Свіжий м'ятний колір! URL: <http://surl.li/rqrzu> (дата звернення: 16.09.2024).
55. Словник української мови : в 11 т. / І. Білодід та ін. К., 1978. Т. IX. 916 с.
56. Словник української мови : в 11 т. / І. Білодід та ін. К., 1979. Т. X. 658 с.
57. Словник української мови : в 11 т. / І. Білодід та ін. К., 1980. Т. XI. 699 с.
58. Сукня з віскози кольору фісташки. URL: <https://salo.li/064D606> (дата звернення: 3.10.2024).
59. Тканина габардин (зелений, колір молоді трави). URL: <https://salo.li/8855Faf> (дата звернення: 17.09.2024).
60. Тканина Габардин Світла Оливка. URL: <https://salo.li/E6C32d4> (дата звернення: 03.10.2024).
61. Тканина Габардин Яскравий Салат. URL: <https://salo.li/8F1486d> (дата звернення: 3.10.2024).
62. Українські назви кольорів. URL: <http://surl.li/u8toq> (дата звернення: 19.04.2024).
63. Фарба Montana BLK6710 Pear Green зелена груша (263545). URL: <http://surl.li/oriytl> (дата звернення: 16.09.2024).
64. Фісташковий колір в інтер'єрі: показали вдалі поєднання тонів. URL: <http://surl.li/axlchh> (дата звернення: 18.09.2024).
65. Футболка з коротким рукавом, колір трав'яний зелений розмір ¾. URL: <http://surl.li/pvsei> (дата звернення: 16.09.2024).
66. Худі жіноче Puma. URL: <https://salo.li/Ee5E444> 18.09.2024 (дата звернення: 16.09.2024).
67. Шкіра ВРХ Крейзі зелений кактус 1,4-1,6. URL: <http://surl.li/pghjcz> (дата звернення: 18.09.2024).
68. Шовкова сукня вільного крою кольору салат. URL: <https://salo.li/Cb52Ed8> (дата звернення: 03.10.2024).
69. Як використовувати колір року-2022 в інтер'єрі? URL: <https://salo.li/4e3E3AC> (дата звернення: 18.09.2024).
70. Який колір взуття модний 2024 року: лідери трендів, на думку експертів. URL: <http://surl.li/qfkgg> (дата звернення: 16.09.2024).
71. Які тони поєднуються із трендовим відтінком зелена шавлія: 5 ідеальних комбінацій. URL: <https://salo.li/2B01AA4> (дата звернення: 18.09.2024).
72. Як поєднувати кольори в одязі? URL: <https://dressa.com.ua/uk/blog/a/74> (дата звернення: 16.09.2024).
73. Як у аристократів: 5 кольорів у одязі, які роблять образи «дорогими». URL: <http://surl.li/pulad> (дата звернення: 18.09.2024).
74. Eštetic Гель-лак. URL: <https://salo.li/9AE3bbA> (дата звернення: 07.10.2024).
75. Vovk блог. URL: <https://salo.li/E0FflfA> (дата звернення: 03.10.2024).
76. Tkanі 7 km. URL: <https://salo.li/140F718> (дата звернення: 17.09.2024).

ПРОСТОРОВИЙ АСПЕКТ РАНЬОГО ПЕРІОДУ (1840 - 1871 рр.) ЖИТТЯ І ТВОРЧОСТІ МАРКА КРОПИВНИЦЬКОГО

Анотація. У статті розглянуто результати пошуку, актуалізації, уточнення, доповнення й узагальнення інформації про місця, пов'язані з життям і творчістю Марка Кропивницького у межах території Центральної України, а також запропоновано варіант медіа-платформи для поширення такої інформації.

Ключові слова: Марко Кропивницький, просторовий аспект інформації, локалізація інформації, регіональна ідентифікація, Центральна Україна.

Abstract. The article examines the results of searching, updating, clarifying, supplementing and summarizing information about places related to the life and work of Mark Kropyvnytskyi within the territory of Central Ukraine, and also offers a media platform option for the distribution of such information.

Keywords: Marko Kropyvnytskyi, spatial aspect of information, localization of information, regional identification, Central Ukraine.

Вступ. Аналіз життя й творчості постатей, що складають національний пантеон України, у просторовому аспекті є вкрай важливою складовою усіх наукових пошуків, дотичних до такого роду досліджень: від літературо- і мистецтвознавчих до географічних та педагогічних студій.

Володіння якомога більш детальною інформацією про локалізованість у просторі тих чи інших моментів життя героїв досліджень дозволяє отримати такий масив інформації, без якого, передовсім, немислиме повноцінне розуміння їх творчого наробку, проте такі відомості мають неабияке значення й для пізнання сутності регіонів. Просторовий аспект біографічної інформації є фундаментом національно-патріотичного виховання. Місця, наповнені сенсами (зокрема біографічного характеру), стають осередками, довкола яких формується регіональна та національна ідентичність людей.

Постановка та обґрунтування актуальності проблеми. Центральна Україна (цей термін вживається у значенні, охарактеризованому у працях Ю. Митрофаненка [12] та А. Домаранського [4]) є одним з тих історико-географічних

регіонів країни, мешканці якого нині перебувають в активному процесі формування своєї регіональної ідентичності та пошуку орієнтирів для її набуття, відтак постать Марка Кропивницького є надзвичайно важливою складовою такого поступу.

Саме Центральна Україна (з усією складністю поєднання на її теренах національних, суспільних, економічних, політичних та інших умов) свого часу

стала простором, у межах якого зміг постати феномен національного професійного українського театру. Пройшовши складний шлях творчих пошуків та формування світоглядних і мистецьких принципів у багатьох містах (Бобринець, Єлисаветград, Київ, Одеса, Харків, Тернопіль, Петербург, Катеринослав, Кременчук тощо), у повній мірі реалізувати ідею національного театру Марко Кропивницький зміг лише тут. Десь на заваді поставало упередження до українських театральних постановок з боку місцевої влади; десь заважала нестача театральних кадрів, що належним чином володіли українською мовою, десь – попит на український театральний продукт з боку місцевого населення. На теренах Центральної України ці чинники не

мали критичної ваги, відтак одразу по зняттю у 1881 році державних заборон на існування українських професійних труп та здійснення постановок українською мовою, Марко Кропивницький зміг перейти до формування свого театру [2, 6-8]. Вистава його “пробної” трупи у січні 1882 року в Києві вважається першим виступом українського професійного театру, новий же колектив, що у жовтні 1882 року дебютував на сцені Зимового театру в Єлисаветграді, згодом увійшов в історію як мистецький феномен “Театр корифеїв” [2, 6-8]. Від постановки цієї трупи й ведуть відлік часу існування професійного українського театру [2, 6-8, 9, 11], який своєю чергою став одним з чинників набуття населенням України національної української ідентичності [2].

З огляду на таку значимість постаті М. Кропивницького, визначення місць, пов’язаних з подіями його життя і творчості, має важливе значення для глибинного розуміння постаті й доробку митця; формування уявлення про особливості Центральної України як самобутнього історико-географічного регіону; здобуття корисних відомостей для продовження процесу регіональної ідентифікації його мешканців, а також для інтеграції отриманих відомостей в процес національно-патріотичного виховання молоді.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Незважаючи на те, що бібліографія праць, присвячених тим чи іншим аспектам життя й творчості Марка Кропивницького складає тепер сотні публікацій, аналізу раннього періоду його становлення як митця (що охоплює час від народження драматурга у 1840 році до початку ним професійної театральної діяльності у 1871 році), приділено значно менше уваги. Такими є роботи М. Смоленчука [9, 10], А. Новикова [6-8] тощо. Аналіз же зазначеного проміжку часу у просторовому аспекті, вочевидь, потребує актуалізації, уточнень і доповнень. Не менш важливим моментом виглядає й необхідність перегляду засобів поширення інформації про локалізацію місць, пов’язаних з Марком Кропивницьким, засобами сучасних медіа.

Відтак основною **метою** цього пошуку став: *пошук, актуалізація, уточнення, доповнення й узагальнення інформації про місця, пов’язані з раннім періодом (1840-1871 рр.) життя й творчості Марка Кропивницького у межах території Центральної України, та створення медіа-платформи для поширення такої інформації.*

Головним джерелом для виявлення місць, пов’язаних з перебуванням у них Марка Кропивницького, є його автобіографія [1], у якій чимало локацій згадано не лише з описом тих чи інших подій життя, а й з належною природною та топографічною деталізацією. Чимало відомостей містить епістолярна спадщина драматурга, біографічні розвідки дослідників творчості митця. Особливо цінними у цьому контексті є відомості, віднайдені й уведені до наукового обігу Миколою Смоленчуком у 70-х роках ХХ століття [9,10], проте поява нових (передовсім картографічних) джерел інформації дозволяють доповнити його праці. З огляду на те, що дотепер багато населених пунктів, згадуваних у автобіографії чи листах, зникло чи зазнало змін назв, важливим джерелом отримання відомостей про локалізацію об’єктів стали тогочасні географічні карти (передовсім, триверстові карти Російської імперії ХІХ століття). Співставлення відомостей, зазначених на цих картах, із сучасними супутниковими зображеннями, дозволили з високою достовірністю ідентифікувати місцезнаходження зниклих поселень.

Виклад основного матеріалу дослідження. Сьогодні відомо щонайменше 11 населених пунктів на теренах Центральної України так чи інакше пов’язаних з раннім періодом (1840-1871 рр.) життя й творчості Марка Кропивницького. Деякі з них стали знаковими для формування світогляду митця та формування його творчого доробку, про інші ми знаємо лише те, що драматург бував там. У багатьох випадках ми маємо чимало збережених будівель, пов’язаних з митцем, у інших - лише відомості про

місяця їх колишнього розташування. Перелік актуалізованої інформації про це подано далі.

Говорячи про населені пункти Центральної України, які слід пам'ятати у зв'язку з постаттю Марка Кропивницького, передовсім необхідно згадувати село Живанівку (Кіровоградська область (далі - КО), Кропивницький район). **Живанівка** є батьківщиною діда і батька Марка Кропивницького, які обоє в різний час, були економами (керівниками господарством) у власника села - полковника Живанова. В Живанівці жили батьки Марка Кропивницького до переїзду родини у Бешбайраки (у кінці 1830-х років); у цьому селі народилася молодша сестра драматурга Ганна. Пізніше, у 1850-х роках, Лука Кропивницький знову повернувся до Живанівки: працюватиме тут управителем, а його син Марко щотижня приїздитиме до нього з Бобринця, проводячи час не лише з батьком, а й зі своїми численними друзями з числа місцевих селян. Вірогідно, з Живанівки Лука Кропивницький виїхав на схилі літ, коли перейшов на чиновницьку роботу до села Мар'ївка (неподалік Бобринця), придбав неподалік землю і заснував хутір Андріївка, що став своєрідною родинною садибою Кропивницьких. Нині якихось матеріальних об'єктів, пов'язаних з родиною Кропивницьких, в Живанівці не лишилося, та й пам'ять про зв'язок цього села з видатним драматургом, на жаль, поволі стирається.

Іншим важливим "Марковим" населеним пунктом Центральної України є **Бешбайраки** (тепер - **Кропивницьке**). З огляду на життєвий шлях Марка Кропивницького та долю його родини, схоже на те, що невелике степове село Бешбайраки у межах теперішнього Новоукраїнського району Кіровоградської області було лише транзитним пунктом у їхньому непростому житті, проте саме там 25 квітня (за сучасним календарем - 7 травня) 1840 року народився майбутній творець українського професійного театру. До Бешбайраків Кропивницькі (Лука, його дружина Капітолїна та їхня дочка Ганна) перебралися з Живанівки наприкінці

1830-х років і пробули там близько 4 років, до моменту, коли князь О. М. Кантакузен запропонував Луці Кропивницькому посаду управителя його господарством у його селах Катеринівці та Дворянському, більшу заробітну плату та вигідніші умови побуту. Кропивницький погоджується, і невдовзі родина переїздить до Катеринівки. У пам'ять про Марка Кропивницького у 1965 році село Бешбайраки було перейменоване на Кропивницьке. Пам'яток, що нагадували б про перебування тут родини драматурга тепер немає, проте місцеві жителі вказують на місце, де колись стояла хата Кропивницьких.

Найчастіше впродовж свого дитинства Марко Кропивницький опинявся в **Катеринівці** - селі, з яким пов'язані найбільш драматичні моменти його життя. Сюди родина Кропивницьких переїхала з Бешбайраків на початку 1840-х років на запрошення власника села, князя О. М. Кантакузена. Батько Лука став управителем господарства князів у Катеринівці і Дворянському, багато часу проводив на польових роботах; мати Капітолїна - заприятелювала з князівною, а з часом до власного дому почала приходити радше як у гості [8,9]. Весною 1845 року, коли Маркові було 5 років [1], Капітолїна Кропивницька покинула родину, утікши до Бобринця слідом за гусарським ротмістром І. Рудзевичем - командиром полку, що стояв через річку, в селі Новокрасному. Проживши після цих подій у Катеринівці іще близько 3-х років, Лука Кропивницький переїздить з дітьми (і новою родиною) до Молдавки, в маєток брата князя О. Кантакузена. Там він намагається улаштувати навчання дітей в селі Олександрівка, проте невдало. 1849 року родина повертається до Катеринівки, але ненадовго. Батько лишається працювати тут, а дітей віддає на навчання до інших місць: Ганну до Єлисавету (тепер місто Кропивницький), Марка - в маєток до генерала Бутовського в Комишуваті (тепер Компаніївка). Втретє Марко Кропивницький опинився в Катеринівці у 1853 році. Сюди його знову покликали з Бобринця навчатися в родині Кантакузенів

разом з князівськими дітьми. Хлопець провів разом з ними весну-осінь 1853, а на зиму князівна повезла дітей до Вознесенська, де виявилася її зрада зі студентом з числа князівських вчителів [1]. Після скандалу в родині Лука Кропивницький втрачає роботу в Кантакузенів і змушено залишає Марка на навчання у попа в сусідньому селі Новокрасне. Зараз колись окреме село Катеринівка є частиною села **Новокрасне** Первомайського району Миколаївської області, пам'яток, пов'язаних з періодом перебування тут М. Кропивницького немає.

До **Молдавки** (тепер це село Вознесенського району Миколаївської області має назву **Козубівка**) Марко Кропивницький, як і його старша сестра Ганна, потрапив у дошкільному віці [1]. Батько добре усвідомлював дві непрості обставини: дітям потрібно давати освіту; його робота передбачає постійне перебування на польових роботах. Була й третя: його друга дружина не мала сентиментів до дітей Луки від попереднього шлюбу, тому на її участь у допомозі в питанні освіти розраховувати не доводилося. Вихід був очевидним: шукати для дітей “школу-інтернат”. Подібний заклад знайшовся в слободі Олександрівці, іще одному селі з власності князів Кантакузенів. Спочатку Лука Кропивницький відвозить туди на навчання дочку Ганну, а згодом і малого Марка, оскільки той страшенно сумував за сестрою. Пам'яток, що нагадували б про перебування тут родини драматурга, немає.

Олександрівка – село, де Марко Кропивницький розпочав шкільне навчання, і хоч тривало воно недовго, період перебування у ньому збагатив хлопця великим життєвим досвідом. Жив і навчався Марко в приватній школі поляка Рудковського, що навчав удома дітей робітників князя М. Кантакузена. Побут учнів був суворий (усі разом спали на соломі в невеликій кімнаті), а допомога по господарству, схоже, займала більше часу ніж саме навчання. До всього цього Рудковський був деспотичною людиною і не раз сильно бив Марка за дрібні огріхи. Коли про таке

“навчання” довідався батько Марка, нагайкою по спині був битий вже сам учитель. На тому перебування хлопця в Олександрівці скінчилося. Лука Кропивницький забрав дітей назад до Молдавки, а невдовзі родина знову переїздить до Катеринівки. Нині територія колись окремої слободи Олександрівки на р. Чичиклії є частиною села **Поріччя** Вознесенського району Миколаївської області; пам'яток, що нагадували б про перебування тут родини драматурга немає.

Комишувата. Слобода Комишувата у XIX столітті була власністю генерала Бутовського. Для батька Марка Кропивницького вона не була чужою. Зовсім поруч Комишуватої, нижче за течією Сугоклії, знаходилось його рідне село Живанівка, а в Комишуватій він не раз бував у робочих справах. Саме тут він познайомився зі своєю майбутньою дружиною Капітоліною, родина якої тоді мешкала у цьому селі, а названий батько служив у Бутовського капельмейстером. Генерал Бутовський мав симпатію до Марка Кропивницького. Своїх дітей він не мав, був у поважних літах, тому вирішив влаштувати навчання здібного хлопця. За своїм прикладом, він хотів бачити Марка військовим і для того вирішив підготувати до вступу в кавалерійське училище в Єлисаветграді. Плани генерала були порушені приїздом в Комишувату його сестри з Петербургу. Та заперечувала проти такої опіки над чужою дитиною. Марко знову опиняється без належної уваги і піклування. Присутність Марка у маєтку генерала стала небажаною. Коли одна з дочок сестри Бутовського вийшла заміж за кірасира М. Бракера з Єлисаветграда, генерал розпорядився узяти до міста й Марка, аби влаштувати його до місцевого повітового училища. Нині слобода Комишувата входить до складу **Компаніївки** Кропивницького району Кіровоградської області; якихось об'єктів, пов'язаних з описаними подіями в селі не зберіглося.

Хронологічно наступним місцем проживання Марка Кропивницького, після слободи Комишуватої, став **Єлисаветград** (тепер – місто **Кропивницький**). Тут

Марко Кропивницький опиняється разом з родиною Бракерів у кінці 1840-х років. Хлопця беруть на навчання до першого класу Єлисаветградського повітового училища, у якому він не без задоволення вчиться. Проте і тут на хлопця очікує біда. В один із днів, застудившись у холодній осінній річковій воді, Марко отримує тяжке запалення. Аби врятувати сина, батько відвозить його до Печеної слободи, де живе відома в окрузі цілителька. За кілька місяців хлопець одужав, проте до Єлисавету вже не повернувся. 1850 року батько відвозить малого до Бобринця, де мешкала родина бабусі Марка і мати. Приміщення Єлисаветградського повітового училища до сьогоднішнього дня не лишилося, проте місце його колишнього розташування відоме.

Наступного разу М. Кропивницький опиниться у цьому місті вже у дорослому віці. 1865 року він працював у Єлисаветі секретарем місцевої поліції (зберіглася будівля цієї установи, нині це житловий будинок); 1867 року майбутній драматург перебував тут на службі секретарем Сирітського суду (нині у цьому приміщенні, значно перебудованому, знаходиться обласна адміністрація). Нерідко впродовж 1840-1871 років М. Кропивницький бував в Єлисаветі у складі аматорських театральних труп з виставами, проте точно локалізувати місця їхніх виступів поки не вдалося.

Значно більше будівель Єлисавета пов'язано з пізнішими часами. Тут зберігся будинок Марфи Зайковської (тітки першої дружини М. Кропивницького), де впродовж майже двох десятиліть (1868 - 1889 рр.) у перервах між гастролями проживав Марко Кропивницький з родиною. Саме в цьому будинку він написав низку своїх класичних п'єс, тут 1882 року зібрав акторську трупу, що згодом увійшла в історію як Театр Корифеїв. Із 1982 року у цьому приміщенні працює Меморіальний музей М. Л. Кропивницького.

Навесні 1875 року, вже будучи професійним актором і режисером, Марко Кропивницький приїздить до Єлисаветграду для перепочинку

після важкого сезону 1874-1875 років, проведеного у Херсоні. В Єлисаветі М. Кропивницький долучається до трупи аматорів свого давнього друга Івана Тобілевича (Карпенка-Карого) й бере участь у першій постановці «Вечорниць» П. Ніщинського. Цей твір композитор написав спеціально для єлисаветградських аматорів і їхньої вистави за твором Т. Шевченка «Назар Стодоля». Згодом М. Кропивницький іще неодноразово виступав з аматорськими колективами на сцені будинку Громадського зібрання. Відоме й місце колишнього існування цього будинку. На його сцені у 1910 році відбувся й останній виступ Марка Кропивницького перед єлисаветградською публікою. Він взяв участь у благодійній виставі для збору коштів на спорудження пам'ятника Шевченку в Києві. Через три тижні Марко Кропивницький помер. У 90-х роках ХХ століття будівля Громадського зібрання була перебудована.

У зміненому вигляді зберіглося й приміщення колишнього Зимового театру, на сцені якого у жовтні 1882 року дебютувала трупа М. Кропивницького, названа згодом Театром Корифеїв.

З постаттю Марка Кропивницького пов'язане приміщення залізничного вокзалу міста й заводу Ельворті [9]. 1910 року Марко Кропивницький долучився до вистави місцевих аматорів у будинку Громадського зібрання в Єлисаветі. Це була благодійна вистава, кошти від якої мали надійти на спорудження пам'ятника Шевченку у Києві. Після цієї вистави М. Кропивницький виїхав до Одеси, а за кілька тижнів, 21 квітня, помер, їдучи потягом з Одеси до Харкова. Коли містяни одержали звістку про те, що прах митця провозитимуть через місто 24 квітня, на залізничному вокзалі зібрався чималий натовп людей для вшанування митця. Поїзд вчасно не прибув, тому громада провела панахиду в аудиторії заводу Ельворті. Потяг з тілом М. Кропивницького прибув вже вночі. Його зустріли представники драматичного гуртка заводу Ельворті й поклали на труну вінки від земляків. Далі, о другій годині

ночі, поїзд вирушив до Харкова, де Марка Кропивницького і поховали [9].

Цікавою локацією на життєвому шляху М. Кропивницького була **Печена слобода**. Сюди 9-річний Марко Кропивницький потрапив внаслідок нещасного випадку, що трапився з ним в Єлисаветі, коли він вирішив втекти від кірасира Бракера до родини свого товариша М. Синіцина, застудився у холодній річковій воді і тяжко захворів [1]. Батько відвіз хлопця до цього села, оскільки тут мешкала відома цілителька. В Печеній Марко лікувався впродовж трьох місяців і за цей час не лише проникся найтеплішими почуттями до господарів будинку, а трохи вивчив незнайомої мови. Тепер Печеної слободи не існує, але її сліди (світлі плями на ріллі, дороги, чагарники та старе кладовище) проглядаються на супутникових картах неподалік села Рівне, Новоукраїнського району, Кіровоградської області.

Найважливішим містом раннього етапу життя і творчості М. Кропивницького є **Бобринець**. До цього міста Марко Кропивницький потрапляє у 10-ти річному віці. Його названа бабуся по материній лінії – пані Уляна Дубровинська, бере хлопця до свого будинку. Деякі з її дітей були майже однолітками Марка, ставилися до нього привітно, грали на музичних інструментах і швидко оточили хлопця увагою й теплом, якого так не вистачало йому впродовж усього дитинства. Тут таки, у Бобринці, Марко знайомиться і зі своєю матір'ю та молодшим братом Володимиром, яких він не бачив з часів розлуки у Катеринівці. Мати долучається до виховання Марка, проте мешкає в окремому будинку й тримає певну дистанцію з сином. У Бобринці Марко продовжує навчання, вступивши до місцевого повітового училища (у якому з перервами навчався впродовж 1850-1856 років), а також співає у хорі при Свято-Миколаївській церкві. Весною 1853, Марко на деякий час покидає місто (виїздить до Катеринівки, Вознесенська та Новокрасного), але новим поверненням до Бобринця у жовтні 1854 року фактично завершується період

дитячих поневірянь Марка Кропивницького. З цього часу він знову живе в будинку своєї названої бабусі Уляни Дубровинської, повертається до навчання в повітовому училищі, співає у хорі при Миколаївській церкві, бере уроки гри на фортепіано у своєї матері та вперше знайомиться з театральним мистецтвом. 1854 року до Бобринця приїзять біженці від війни в Севастополі – актори трупи Млотковського. В місті вони швидко організують вистави на збудованій власноруч сцені. Вистави користуються неабиякою увагою містян, а на Марка справляють і зовсім незабутнє враження. Більше того, актори трупи нерідко гостують в будинку Дубровинської, спілкуються з його мешканцями. Після від'їзду цього театру до Києва, дядько Марка – Микола й сам береться влаштовувати з друзями аматорські вистави. До процесу він залучає у якості акомпаніаторки свою сестру Капітоліну (матір Марка), а також 14-річного підлітка Марка. 1856 року Марко з відзнакою закінчує повітове училище й має намір продовжити навчання в Києві. Він просить батька, який на той час повернувся до Живанівки, допомогти йому у цій справі. Батько, звісно, не відмовляє, проте, на біду, доручає справу улаштування сина на навчання його матері Капітоліні. Повернувшись, після невдалої спроби продовжити навчання у Києві до Живанівки, а потому 1861 року й до Бобринця, Марко розпочинає доросле життя. Його зараховують на службу до повітового суду міста на посаду секретаря. Так, з невеликими перервами на два від'їзди на роботу до Єлисавету триватиме до 1871 року, коли Марко виїздить до Одеси, де розпочнеться його професійна кар'єра.

Нині у Бобринці збереглося чимало будинків, пов'язаних з різними етапами життя митця: дім Уляни Василівни Дубровинської, в якому малий Марко жив впродовж 1850-1856 років: навчався в школі, брав участь у сімейних музичних вечорах і вперше долучився до театральних постановок, які влаштовував його дядько Микола; церква Святого Миколи Чудотворця, у якій в часи

свого дитинства Марко Кропивницький співав у церковному хорі, проживаючи поряд; Будинок поміщика Бридюкова, де Марко Кропивницький проводив репетиції свого театрального аматорського гуртка. Митці орендували це приміщення, а сам поміщик Бридюков проживав у своєму маєтку на хуторі Сочевановому, поблизу сучасного села Мар'янівки. Нині у цій будівлі розміщується Будинок дитячої творчості Кетрисанівської громади. Збереглася будівля заїжджого двору (готелю), де з великою вірогідністю зупинявся Марко Кропивницький та актори його аматорських і професійних труп під час гастролей у Бобринці. Востаннє М. Кропивницький відвідував місто у 1909 році. Тепер у цьому приміщенні знаходиться Бобринецький районний суд Кіровоградської області. У дещо зміненому вигляді збереглася будівля бобринецької повітової ратуші, де впродовж 1865 - 1866 та 1868 - 1871 років Марко Кропивницький працював секретарем, поєднуючи роботу з керівництвом театральним гуртком аматорів, серед яких був і його колега І. Тобілевич (Карпенко-Карий). У Бобринці відоме місце колишнього розташування Бобринецького повітового училища, у якому впродовж 1850 - 1856 років навчався Марко Кропивницький. На місці училища 1898 року було зведено нове цегляне приміщення [9], що збереглося й нині. Тепер його використовує Центр дитячої та юнацької творчості. Збереглося й колишнє приміщення будинку повітових установ, у якому розміщувався Бобринецький повітовий суд, де на посаді канцелярського служителя першого розряду [9], впродовж 1861 - 1862 (до навчання в Київському університеті) та 1964 - 1865 (до переведення в Єлисавет) років працював Марко Кропивницький. Тепер у цьому приміщенні розміщено відділення поліклініки Кетрисанівської громади. Цікавою є будівля колишнього трактиру Медового - невеликого будинку у Бобринці, де з 1864 року влаштовував вистави театральний гурток акторів І. та М. Соболевих, у складі якого М. Кропивницький розпочав кар'єру аматора. Силами акторів було поставлено першу п'єсу

митця - «Микита Старостенко ...». Особливе значення має інформація про місце колишнього розташування будинку Луки Кропивницького (батька Марка Кропивницького), у якому майбутній драматург мешкав у часи своєї роботи в Бобринці державним службовцем. Сюди він перебрався після 6 років життя в будинку бабусі Уляни Дубровинської та вступу у 1861 році на службу до повітового суду та проживав до 1871 року [1]. Цей будинок був останнім помешканням Марка Кропивницького у Бобринці. По смерті батька у 1870 році, Марко продав його разом з усім майном і виїхав 1871 року до Одеси. Гастролюючи пізніше у Бобринці, драматург зупинявся деінде. Нині будинок не зберігся. На його місці зведено новий дім.

З перебуванням М. Кропивницького пов'язане й місто **Вознесеньк**. Сюди, родина Кантакузенів, а з ними і 13-річний Марко Кропивницький приїждять зимою 1853 року з Катеринівки і оселяються у великому двоповерховому будинку купця Сибірцева над річкою Мертвовод [1]. Тут вочевидь продовжилось неспішне навчання дітей князівськими вчителями, дружнє спілкування та спостереження за життям військового містечка, яким був Вознесенськ. З останнього на Марка неабияке враження справила сцена покарання солдатів шпіцрутенами, про яку він згадував у автобіографії, хоча найбільше на дітей вплинула інша подія. Опинившись у Вознесенську, дітям стала очевидною причина їхнього сюди приїзду: княгиня мала роман з київським студентом - учителем своїх дітей. Вона регулярно відвідувала його кімнату вночі, усіляко виманювала додаткові кошти на їхнє перебування у князівського економа (батька Марка) і згодом втратила пильність та міру. Одного дня до Вознесенська прибув князь, увірвався до кімнати студента (де знайшов і свою дружину), вчинив йому побиття (хоча і дав грошей на проїзд до Києва), насварив жінку, а дітей відправив до Катеринівки. Питання збереженості у Вознесенську місць, пов'язаних з перебуванням там Марка Кропивницького іще потребує вирішення.

Після скандалу з юним коханцем у Вознесенську, князівна виїхала до старшого князевого брата в Кантакузівку залагоджувати справу. Князь теж невдовзі опинився там. Коли вони разом повернулися до Катеринівки, виявилось, що головним винуватцем цієї справи вони вважають Маркового батька Луку: йому було наказано негайно покинути князівський маєток. Той полишає Катеринівку і їде до Бобринця в суд, оскільки князі «арештували» і усі численні статки Луки Кропивницького. Марка він вимушено залишає у свого знайомого попа в сусідньому селі **Новокрасне**. Так починається іще одна сторінка важких випробувань хлопця. Швидко життя Марка у попа стає нестерпним: він терпить злидні й голод, виконує роботу по господарству, спостерігає пиятику господарів, зради попаді з кучером, витримує несправедливі покарання від священика, під попівським примусом читає молитви над покійниками й засудженими в катеринівській тюрмі тощо. Коли до Новокрасного повертається батько Лука, він ледве впізнає сина. Згодом Марко Кропивницький знову повертається до Бобринця в будинок бабусі. Про наявність у Новокрасному місць, пов'язаних з Марком Кропивницьким, автору невідомо.

Означеним переліком, кількість місць на теренах Центральної України, у яких проживав і творив корифей української сцени Марко Кропивницький, звісно, не вичерпується, проте вони пов'язані з пізнішими етапами його життя.

Серед таких можна особливо відмітити нині зниклий **хутір М. Зайковської** біля села **Федорівки**, де М. Кропивницький перебував 1888 року. Так М. Смоленчук зазначає [9]: «1888 року М.Кропивницький залишив трупу корифеїв і на ціле літо оселився у Зайковських. Дбаючи про тогочасний український репертуар, він дуже багато працював над новими творами. ... На хуторі Зайковської поблизу Федорівки Єлисаветградського повіту влітку 1888 року Марко Лукич почав формувати з місцевих аматорів нову трупу».

Іншим важливим поселенням у житті митця був **хутір Андріївка** (пізніше названий Сочевановим хутором) неподалік Бобринця - «фамільної садиби» родини Кропивницьких, заснованої батьком драматурга Лукою. Марко Кропивницький не лише часто бував тут, а й написав низку своїх класичних п'єс («Глитай, або ж Павук», «Доки сонце зійде...» тощо). Як зазначає у своїй книзі М. Смоленчук: «Стояв він в Осикуватій Балці ... В одній із хат на цьому хуторі оселився брат Марка Лукича О. Петлішенко. Усе свідчить про те, що Сочеванів хутір був свого роду фамільною садибою Кропивницьких. ... Можна припустити, що Лука Кропивницький на схилі віку зорендував у Бредюкова землю й оселився на ній, заснувавши там хутір. Біля нього окремим господарством осів його син Олександр Петлішенко». На цьому хуторі жила сестра Марка Кропивницького Ганна з чоловіком І. Сочевановим (звідки й пізніша назва хутора). І. Сочеванов доводився зведеним братом поміщику Бредюкову, якому належала хутірська земля. Восанне М.Кропивницький відвідав Осикувату Балку, Мар'янівку та Осикувате за рік до смерті, 1909 року [9].

До цього ж періоду життя драматурга належить і перебування в **Мар'янівці**, неподалік Бобринця - селі, у якому доживав віку батько Марка Кропивницького - Лука. Тут він завершивши кар'єру управителя маєтками у поміщиків та перейшов на чиновницьку роботу, тут він помер у грудні 1870 року, тут його й поховали [9]. Смерть батька стала поворотним моментом у житті Марка Кропивницького. 1871 року він продає будинок і майно у Бобринці, полишає чиновницьку службу та переїздить до Одеси, для початку професійної театральної діяльності. Марко Кропивницький часто бував у Мар'янівці, де він познайомився з майбутнім актором - Іваном Мар'яненком. Восанне митець відвідав Мар'янівку за рік до смерті, 1909 року [9].

Усі зібрані, уточнені, доповнені й актуалізовані відомості були узагальнені у

формі авторського інфографічного путівника «Марко Кропивницький. Театр корифеїв. Початок» [5] та однойменної цифрової онлайн-мапи з текстовим супроводом, ілюстративним матеріалом та коментарями [3]. Цей продукт доступний на платформі краєзнавчого проєкту «Україна Інкогніта» за посиланням: <https://ukrainaincognita.com/mista/marko-kropyvnytskyu-teatr-koryfeiv-pochatok>

Висновки та перспективи подальших розвідок напряму. Усі згадані населені пункти та локації, що в них збережені, можуть стати надійною основою для аналізу витоків та ідейного наповнення творчості драматурга, пізнанню сутності та специфічних рис Центральної України як самобутнього історико-географічного регіону, а також важливим елементом національно-патріотичного виховання молоді. В біографії митця згадується кілька населених пунктів Центральної України, локалізація яких іще потребує уточнення (Дмитрівка та інші). Так само потребує ретельного вивчення встановлення місць розташування деяких об'єктів у межах відомих міст і сіл.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Автобіографія М.Л. Кропивницького. *Марко Лукич Кропивницький. Збірник статей, спогадів і матеріалів / упоряд. П. Долина, П. Перепелиця*. Київ: Мистецтво, 1955. С. 5-73.

2. Вергеліс О. Корифеї за лаштунками. *Локальна історія*. 2022. №5. С. 22-28.

3. Домаранський А. Марко Кропивницький. Театр корифеїв. Початок. URL: <https://ukrainaincognita.com/mista/marko-kropyvnytskyu-teatr-koryfeiv-pochatok> (дата звернення 3.10.2024)

4. Домаранський А. Центральна Україна як історико-географічний регіон: проблеми локалізації та топонімічного означення. *Педагогічний вісник*. КЗ «КОППО імені Василя Сухомлинського». 2024. №1 (61). С.40-44.

5. Марко Кропивницький. Театр корифеїв. Початок. Путівник / укладач А. Домаранський. Кропивницький: Імекс-ЛТД. 2024.

6. Новиков А. Українська драматургія й театр. Від найдавніших часів до початку ХХ ст. Харків: Сага, 2011. 408 с.

7. Новиков А. Український театр і драматургія: від найдавніших часів до початку ХХ ст.: монографія. Харків: ХІФТ, 2015. 411 с.

8. Новиков А. Учитель корифеїв: життя Марка Кропивницького. Харків: ХІФТ, 2019. 247 с.

9. Смоленчук М. Марко Кропивницький і його рідний край. Київ: Мистецтво, 1971. 80 с.

10. Смоленчук М. Ой літав орел. Одеса: Маяк, 1969. 281 с.

11. Шурапов В. Марко Кропивницький та його спадкоємці: історичний нарис. Кіровоград: КОД, 2010. 391 с.

12. Mytrofanenko Y., Domaransky A. Central Ukraine as historical region: the problem theoretical conceptualization. *East European Historical Bulletin*. 27, 2023, pp. 259 – 271.

ВИКОРИСТАННЯ ІННОВАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ НА УРОКАХ ХІМІЇ ЯК ОДИН ІЗ СПОСОБІВ РОЗВИТКУ ПРЕДМЕТНИХ КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ УЧНІВ

Анотація. У статті розкрито вплив інноваційних технологій на розвиток предметних компетентностей учнів, зокрема в контексті навчання хімії; важливість інтеграції сучасних технологій у навчальний процес, що дозволяє підвищити зацікавленість учнів, забезпечити глибше розуміння матеріалу та розвинути критичне мислення; визначені різноманітні технології, такі як віртуальні лабораторії, інтерактивні дошки та мобільні додатки, які активно використовуються під час уроків, що є ключем до підвищення якості освіти та підготовки учнів до викликів сучасного світу.

Ключові слова: інноваційні технології, предметні компетентності, інтерактивні платформи, мобільні додатки, гейміфікація.

Abstract. The article reveals the impact of innovative technologies on the development of students' subject competencies, in particular in the context of chemistry education; the importance of integrating modern technologies into the educational process, which allows to increase the interest of students, ensure a deeper understanding of the material and develop critical thinking; identified various technologies such as virtual laboratories, interactive whiteboards and mobile applications that are actively used during lessons, which are the key to improving the quality of education and preparing students for the challenges of the modern world.

Keywords: innovative technologies, subject competencies, interactive platforms, mobile applications, gamification.

Вступ. Сучасна освіта вимагає нових підходів до навчання, зокрема в таких складних предметах, як хімія. Хімія – це наука, яка вивчає склад, структуру, властивості та зміни речовин. У сучасному світі хімія відіграє ключову роль у багатьох сферах життя, від медицини до екології.

Хімія є основою для розробки лікарських засобів. Завдяки хімічним дослідженням стало можливим створення ефективних ліків, вакцин і методів лікування, що рятують життя. Хімічні процеси дозволяють виробляти та зберігати продукти харчування, забезпечуючи їх безпеку та якість. Хімія також грає важливу роль у розробці нових харчових добавок та консервантів. Хімія допомагає зрозуміти вплив забруднень на довкілля, розробляти технології очищення води та повітря, а також створювати екологічно чисті матеріали та паливо. Хімія сприяє розвитку нових матеріалів, таких як полімери, метали та композити, які використовуються в будівництві, електроніці

та інших галузях. Хімічні процеси лежать в основі виробництва та використання енергії, зокрема у виготовленні відновлювальних джерел енергії, таких як біопаливо та сонячні батареї.

Таким чином, хімія є невід'ємною частиною наукового прогресу та повсякденного життя, забезпечуючи нові рішення для глобальних викликів, з якими стикається суспільство.

Постановка та обґрунтування актуальності

проблеми.

Сьогодні, в умовах стрімкого розвитку технологій та глобалізації, система освіти стикається з новими викликами, які вимагають адаптації та впровадження інноваційних підходів. Однією з найважливіших проблем є необхідність розвитку предметних компетентностей учнів, які стануть основою їх успішної професійної діяльності в майбутньому. У світі, що швидко змінюється, знання стають застарілими за короткий проміжок часу.

Тому важливо не лише передавати фактичну інформацію, а й формувати в учнів навички критичного мислення, аналізу та творчого підходу до вирішення проблем. Традиційні підходи до навчання, які переважно ґрунтуються на лекційній формі, часто не відповідають потребам сучасних учнів, які є активними користувачами технологій. Це може призводити до зниження мотивації та зацікавленості в навчанні. Інноваційні технології, такі як віртуальні лабораторії, інтерактивні дошки та мобільні додатки, стають все більш доступними й можуть суттєво підвищити якість освіти, якщо їх правильно інтегрувати у навчальний процес. Успішна кар'єра у сучасному світі вимагає не лише теоретичних знань, а й практичних навичок, умінь працювати в команді та комунікувати. Інноваційні технології можуть сприяти розвитку цих важливих компетентностей. Сучасні суспільні виклики, такі як зміна клімату, енергетичні кризи та технологічні революції, вимагають від молодого покоління нових підходів до навчання та мислення. Освіта повинна готувати учнів до ефективного реагування на ці виклики.

Таким чином, актуальність проблеми впровадження інноваційних технологій у навчальний процес полягає в необхідності модернізувати освіту відповідно до вимог сучасного світу, що дозволить сформувати компетентних, адаптивних та готових до змін фахівців. Вирішення цієї проблеми є ключовим для підвищення якості освіти та забезпечення успішного майбутнього учнів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Дослідження сучасної проблематики з впровадження інновацій у навчальний процес висвітлюють такі науковці, як С. Гессен, Ф. Кумбс, В. Загвязинский, М. Романенко, Б. Саймон, П. Саух та ін.

Зарубіжний досвід реалізації інновацій в освіті розглянуто в роботах І. Ветрової, В. Жуковського, М. Лещенко, О. Овчарук та ін. Впровадження інновацій у загальноосвітніх навчальних закладах розглядали В. Беспалько й О. Пехота.

Упровадження інтерактивних методів навчання (В. Жирова, М. Кларін та ін.), специфіку та завдання інтерактивних технологій навчання в освіті України вивчали К. Баханов, І. Дичківська, О. Комар, О. Пометун, Л. Пироженко та ін.

Питанням спрямування освіти у бік набуття навчасними певних компетентностей були присвячені праці таких вчених, як: Е.Ф.Зесера, В.Г. Кременя, О.В. Овчарук, Т.М. Філя, О.П. Хохліної та інших. Методологічним та теоретичним аспектам компетентнісного підходу присвятили свої дослідження багато науковців і практиків: І.І. Бабин, В.І. Байденко, Н.М. Бібік, Б. Блум, І.Г. Галяміна, Ж. Делор, О.А. Дубасенюк, І.А. Зімняя, І.А. Зязюн, П. Згага, Є.А. Клімов, В. А. Козирєв, Н. В. Кузьміна, Я.І. Кузьмінов, Л.Л. Любімов, М.В. Ларіонова, В.А. Кушнір, В.В. Тихомиров, Т. П. Петухова, Л.П. Пуховська, Н.Ф. Радіонова, А.А. Реан, В.А. Сухомлин, В. Хутмахер, А.В. Хуторський та ін.

Мета статті: дослідити вплив інноваційних технологій на розвиток предметних компетентностей учнів, зокрема в контексті навчання хімії; визначити переваги та виклики впровадження нових технологій у навчальний процес, включаючи їх вплив на зацікавленість учнів, розвиток критичного мислення і практичних навичок; сприяти підвищенню якості освіти та підготовці учнів до викликів сучасного світу.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Інноваційні технології відіграють ключову роль у сучасній освіті, оскільки вони дозволяють зробити навчальний процес інтерактивним, доступним та ефективним. Використання сучасних засобів навчання сприяє розвитку критичного мислення, творчих навичок та самостійності учнів. Завдяки інтерактивним платформам, онлайн-ресурсам і мультимедійним засобам, учні можуть отримувати знання в зручному для них форматі, що підвищує їхню мотивацію до навчання. У контексті хімії, де складні концепції можуть бути важко сприйняті, інноваційні технології допомагають

візуалізувати процеси, спростити їх розуміння і забезпечити практичний досвід. Таким чином, інтеграція нових технологій у навчальний процес не лише покращує результати навчання, але й готує учнів до викликів сучасного світу.

Інноваційні технології — це новітні рішення, методи, інструменти та процеси, які використовуються для покращення, оптимізації або створення нових продуктів, послуг чи систем. Вони можуть включати в себе як технологічні досягнення, так і нові підходи до організації роботи, навчання або управління.

Впровадження інноваційних технологій у навчальний процес стає все більш актуальним у сучасному освітньому середовищі. Основні причини, чому це важливо:

1. Сучасні учні живуть у цифровому світі, де інформація доступна в будь-який момент. Інноваційні технології допомагають адаптувати навчання до їхніх потреб, роблячи його інтерактивним і захоплюючим.

2. Такі технології (віртуальні лабораторії, симуляції та інтерактивні платформи) дозволяють учням глибше розуміти матеріал і швидше засвоювати нові знання.

3. Інноваційні технології стимулюють учнів до самостійного пошуку інформації, аналізу та оцінки отриманих даних, що сприяє розвитку критичного мислення.

4. Завдяки технологіям вчителі можуть створювати індивідуальні навчальні траєкторії для учнів, враховуючи їхні сильні та слабкі сторони, темп навчання та інтереси.

5. Інноваційні інструменти, такі як онлайн-платформи та соціальні мережі, сприяють розвитку комунікативних навичок та співпраці між учнями, дозволяючи їм працювати в командах та обмінюватися думками.

6. Використання сучасних технологій у навчанні готує учнів до роботи в умовах, де технології є невід'ємною частиною професійного середовища, таких як наука, медицина, бізнес та інженерія.

7. Технології дозволяють навчатися в будь-який час і в будь-якому місці, що робить освіту доступною для всіх учнів, включаючи тих, хто може мати труднощі з традиційним навчанням.

Отже, впровадження інноваційних технологій у навчальний процес є важливим кроком у підвищенні якості освіти, розвитку учнівських компетентностей і підготовці їх до викликів сучасного світу.

У своїй роботі використовую інтерактивні платформи, віртуальні лабораторії, мобільні додатки, гейміфікації, що сприяють залученню учнів і підвищенню ефективності навчання.

Під час проведення дистанційних уроків використовую інтерактивну платформу Padlet. Мультимедійний ресурс для створення, спільного редагування та зберігання інформації. Це віртуальна стіна, на яку можна прикріплювати фото, файли, посилання на інтернет-сторінки та замітки. <https://padlet.com/oksanamotorna23/padlet-7sss56o3gm6qdnsx>. Учні беруть участь у навчанні, виконуючи інтерактивні завдання, що сприяє кращому засвоєнню матеріалу.

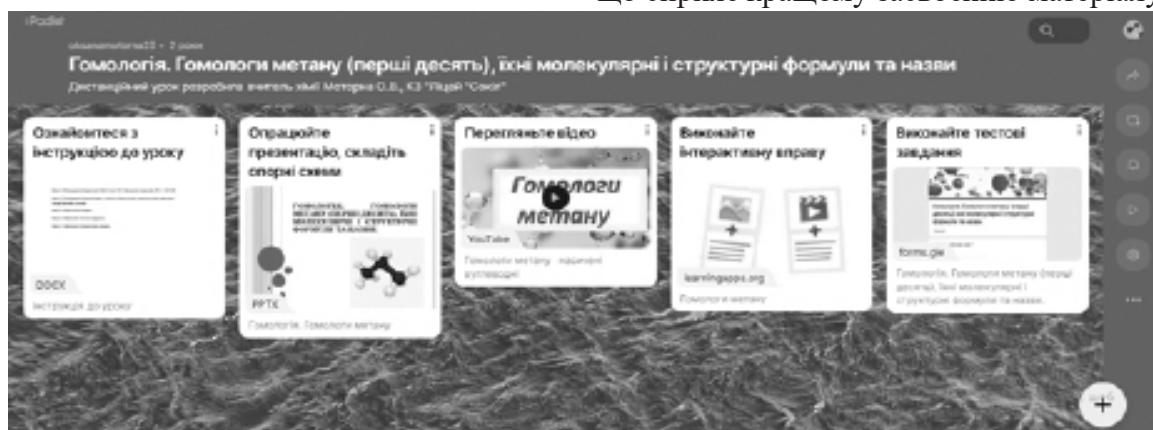

Рис.1. Гомологія. Гомологи метану

Під час вивчення теми «Будова атома» використовую інтерактивні симуляції «PhET» <https://phet.colorado.edu/uk/simulations/build-an-atom>. Дають можливість візуалізувати процеси створення моделей атомів, визначати елемент, його масу і заряд; передбачати, як додавання або віднімання з протонів, нейтронів, електронів змінює елемент, його заряд і масу; генерувати ізотопний символ для атома, враховуючи кількість протонів, нейтронів і електронів.

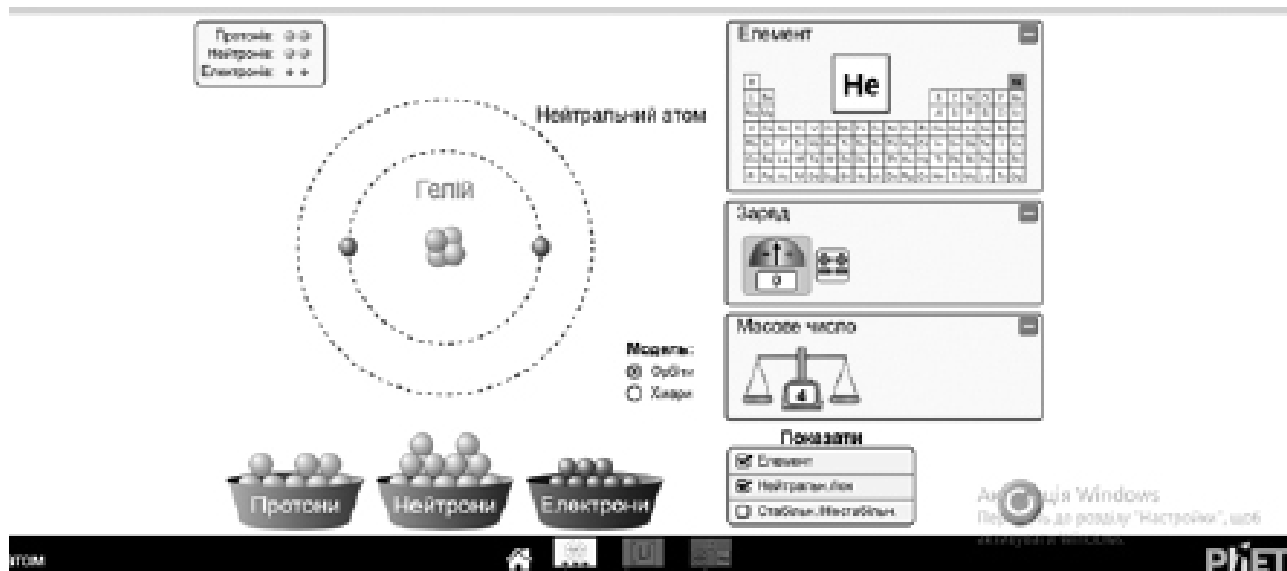

Рис.2. Будуємо атом

Мобільний додаток, такий як «Periodic Table» <https://ptable.com/#Properties>, дозволяє учням отримати доступ до таблиці на своїх мобільних пристроях, діти надають детальну інформацію про елементи, їх властивості та застосування. Це зручно для самостійного навчання і повторення матеріалу.

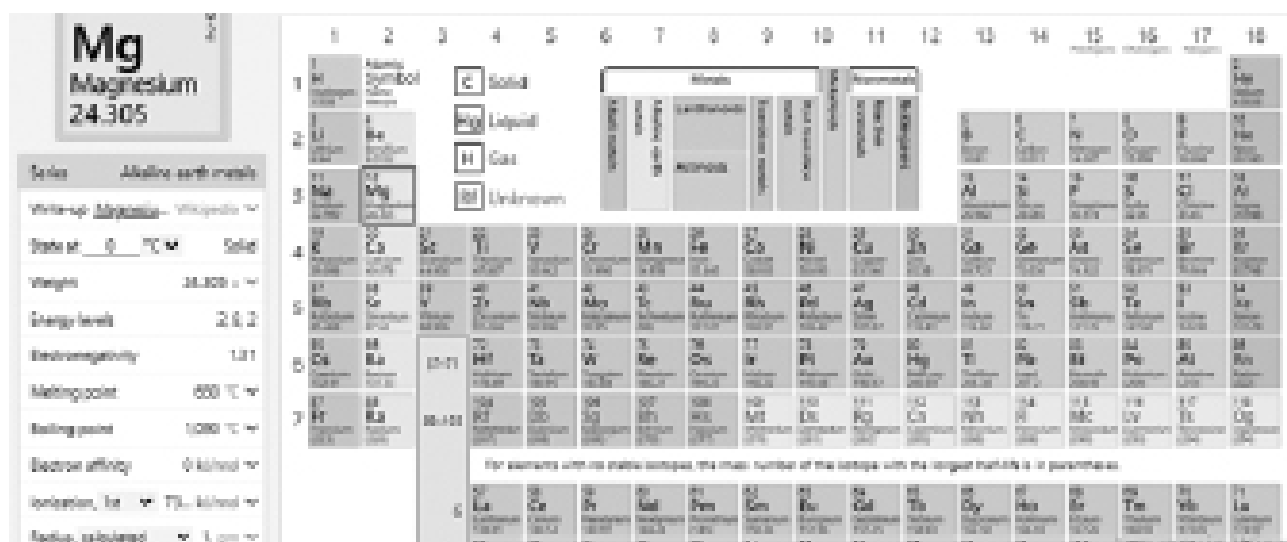

Рис.3. Періодична система хімічних елементів

Для візуалізації складних хімічних процесів, 3-D моделей молекул, хімічних реакцій використовую інтерактивне освітнє програмне забезпечення mozaBook. Під час вивчення теми «Перегонка нафти. Вуглеводнева сировина» використовую 3-D модель нафтопереробного заводу, де розглядаємо місцезнаходження покладів нафти, спосіб перегонки нафти та продукти її перегонки.

Рис.4. Установа з перегонки нафти

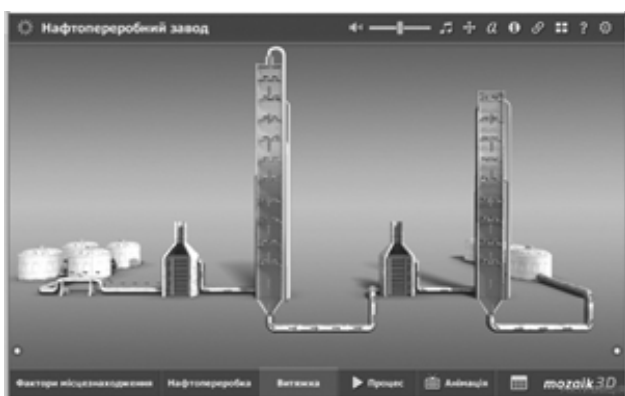

Рис.5. Місцезнаходження нафти

Для перевірки знань використовую ігрові елементи за допомогою платформи Quizizz, LearningApps, Ganyal.ly. Це сприяє розвитку аналітичних навичок, оскільки учні мають швидко приймати рішення та оцінювати свої відповіді.

Наприклад, тестування з теми: «Загальна характеристика металічних елементів», 11 клас.

1. Метали розміщені в періодичній таблиці хімічних елементів Д.І. Менделєєва:

- А) переважно в лівій нижній частині;
- Б) немає закономірності розміщення;
- В) переважно в правій верхній частині;
- Г) безладно по всій таблиці.

2. Зазначте найважчий метал:

- А) Pb;
- Б) Hg;
- В) Os;
- Г) Cu.

3. Позначте метали, що мають характерне забарвлення:

- А) алюміній та хром;
- Б) залізо та цинк;
- В) мідь та золото;
- Г) калій і натрій.

4. Укажіть ряд, в якому розміщені тільки металічні елементи:

- А) K, W, B, Ni;
- Б) K, F, Ba, Ca;
- В) Mg, Fe, Br, Ca;
- Г) Na, Ba, Co, Au.

5. Вкажіть тип хімічного зв'язку в металах:

- А) металічний;
- Б) йонний;
- В) ковалентний неполярний;
- Г) ковалентний полярний.

6. Виберіть твердження, яке характеризує фізичні властивості металів:

- А) теплопровідність, пластичність;
- Б) еластичність, неелектропровідність;
- В) крихкість, прозорість;
- Г) пластичність, прозорість.

7. Виберіть твердження, які характеризують атоми металів у хімічних реакціях:

- А) не змінюють ступінь окиснення;
- Б) віддають електрони і окиснюються;
- В) віддають електрони і відновлюються;
- Г) приймають електрони і відновлюються.

8. Укажіть схему будови електронних оболонок, яка належить металічному елементу:

- А) $1s^2 2s^1$;
- Б) $1s^2 2s^2 3s^2 3p^5$;
- В) $1s^2 2s^2 3s^2 3p^4$;
- Г) $1s^2 2s^2 2p^3$.

9. Який з наведених металів має кращу електропровідність:

- А) залізо;
- Б) хром;
- В) вольфрам;
- Г) алюміній.

10. Який метал є рекордсменом з тупоплавокості ($t = 3380^\circ\text{C}$):

- А) Hg;
- Б) Cu;
- В) Fe;
- Г) W.

11. Укажіть фізичну властивість, що не характерна для металів:

- А) пластичність;
- Б) електропровідність;
- В) крихкість;
- Г) теплопровідність.

Використання цих технологій не тільки покращує навчальний процес, але й робить його більш інтерактивним і цікавим для учнів.

Висновки та перспективи подальших розвідок напреду.

Використання інноваційних технологій у навчальному процесі є критично важливим для розвитку предметних компетентностей учнів, оскільки воно забезпечує нові можливості для ефективного та глибокого засвоєння знань.

Інноваційні технології роблять навчання більш інтерактивним і цікавим. Учні стають активними учасниками навчального процесу, що сприяє їхній мотивації і бажанню вчитися. Візуалізація і моделювання складних концепцій через технології, такі як віртуальні лабораторії, допомагають учням краще зрозуміти матеріал, спрощуючи складні теми. Використання технологій стимулює аналітичні навички. Учні вчать збирати, аналізувати та оцінювати інформацію, що є важливими навичками для їхнього майбутнього. Інноваційні технології дозволяють проводити експерименти і дослідження в безпечному середовищі, що сприяє розвитку практичних навичок, необхідних у професійній діяльності. У світі, що швидко змінюється, вміння використовувати нові технології є критично важливим. Учні, які навчаються з інноваційними технологіями, стають більш адаптивними та готовими до викликів сучасності. Технології забезпечують учням доступ до великої кількості ресурсів, інформації та навчальних матеріалів, що дозволяє їм досліджувати теми більш глибоко та самостійно.

Таким чином, інтеграція інноваційних технологій у навчальний процес є важливим кроком до розвитку предметних

компетентностей учнів. Це не лише покращує якість освіти, а й готує учнів до успішної професійної діяльності в умовах сучасного світу. Впровадження нових методів навчання відкриває нові горизонти і можливості для учнів, сприяючи їхньому всебічному розвитку.

Отже, інноваційні технології є невід'ємною частиною сучасного навчального процесу, які суттєво сприяють розвитку предметних компетентностей учнів. Вони не лише збагачують навчальний досвід, але й формують необхідні навички, що підготують учнів до успішного майбутнього. Інтеграція технологій у навчання є ключем до підвищення якості освіти та відповідності вимогам сучасного світу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Дичківська І.М. Інноваційні педагогічні технології: навч. посіб. Київ: Академвидав, 2004. 325 с.
2. Інноваційні технології в сучасному освітньому просторі: монографія / за заг. ред. Г.Л. Єфремової. Суми: СумДПУ, 2020. 444 с.
3. Інноваційні педагогічні технології: посіб. / за ред. О.І.Огієнко. Київ: 2015. 314 с.
4. Ключко О.В., Чеховська Ю.О., Іщенко В.О., Сорока А.О. Використання інноваційних інформаційно-цифрових технологій навчання в закладах середньої освіти. *Інноваційна педагогіка*. 2019. Вип. 12. С. 173-179.
5. Колісник-Гуменюк Ю.І. Методичні вказівки до вивчення модуля «Інноваційні та інтерактивні технології навчання»: наук.-метод. розробка. Львів: ЛННЦПО, 2018. 24 с.
6. Коновальчук І.І. Теоретичні та технологічні засади реалізації інновацій у загальноосвітніх навчальних закладах : дис. канд. пед. наук : 13.00.01 / Житомирський державний університет імені Івана Франка. Житомир, 2015. 43 с.
7. Шмотолоха О.Р. Використання інноваційних технологій на уроках хімії: навч.-метод. посіб. Миколаїв, 2016. 105 с.

НАЦІОНАЛЬНО-ПАТРІОТИЧНЕ ВИХОВАННЯ ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ТА МОЛОДШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ: ВИКЛИКИ СЬОГОДЕННЯ

Анотація. У статті розглянуто наступність національного-патріотичного виховання дітей дошкільного та молодшого шкільного віку в контексті сучасних викликів, розкрито нормативно-правові засади її вирішення. Висвітлено результати науково-теоретичного аналізу актуальної психолого-педагогічної та спеціальної літератури з проблем національно-патріотичного виховання дітей дошкільного та молодшого шкільного віку. Розкрито завдання та зміст національно-патріотичного виховання у закладі дошкільної освіти. Обґрунтовано сутність дошкільної освіти як першого етапу національного виховання та фундаменту подальшого розвитку дитини.

Ключові слова: національно-патріотичне виховання, дитинство, дошкільний вік, молодший шкільний вік, наступність дошкільної та початкової освіти.

Abstract. The article examines the continuity of national-patriotic education of children of preschool and primary school age in the context of modern challenges, reveals the normative and legal principles of its solution. The results of the scientific-theoretical analysis of current psychological-pedagogical and special literature on the problems of national-patriotic education of children of preschool and primary school age are highlighted. The task and content of national-patriotic education in a preschool education institution is revealed. The essence of preschool education as the first stage of national education and the foundation of the child's further development is substantiated.

Keywords: national-patriotic education, childhood, preschool age, junior school age, continuity of preschool and primary education.

Вступ. Російсько-українська війна стократ помножила виклики, що стояли перед нашою країною. Вона різко змінила парадигму й орбіту національно-патріотичного виховання – від словесно-споглядально-абстрактного до активного, дієвого, співпричетного. У вирі буремних подій сьогодення опинилися і враз стали реальними патріотами всі – від мужніх воїнів, які ціною власного життя виборюють найдорожче – саме право України на існування, її свободу, незалежність і територіальну цілісність, боронять від нової версії фашизму Європу і увесь світ, до відважних волонтерів і малесеньких українців, які раптово подорослішали і взяли на себе невластиві дітям дорослі ролі. Війна актуалізувала такі призабуті й «відкладені» цінності як волелюбність і гідність; спроможність захистити себе, родину, громаду, свою

національну ідентичність, державні інтереси; потреба служити народові, Україні; бойове побратимство; відповідальність за власні рішення, дії і вчинки, громадянська активність, добродійність, волонтерська діяльність.

Постановка проблеми.

Сьогоденний виховний процес здійснюється в реальному часі – у героїчний період сучасної історії України, яскравого сплеску

патріотичної свідомості й масового героїзму українського народу, який обстоює не лише свою свободу й суверенітет у двобої з ворогом; вияву небаченої досі жертвовності українців, яких об'єднала спільна біда і гордість за свій народ, за самих себе й відповідальність перед людством [3; 8-9].

У «Концепції Національно-патріотичного виховання дітей та молоді» зазначається, що «патріотизм забезпечує інтенсивний рівень

розвитку свідомості на кращих традиціях своєї вітчизни, людства, сприяє збереженню і примноженню кращих досягнень минулого, самобутності і неповторності рис національної самосвідомості, перетворенню їх у складову частину світової культури, духовного життя людства» [8].

Акцентується увага на тому, що патріотичне виховання – складова національного виховання, головною метою якого є становлення самодостатнього громадянина-патріота України, гуманіста і демократа, готового до виконання громадянських і конституційних обов'язків, до успадкування духовних і культурних надбань українського народу, досягнення високої культури взаємин. Воно сприяє єднанню українського народу, зміцненню соціально-економічних, духовних, культурних основ розвитку українського суспільства і держави [8].

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Проблема національного виховання дітей та молоді займає одне з чільних місць у вітчизняній педагогічній науці та практиці. Філософські основи виховного процесу відповідно до нової парадигми освіти і виховання розробляли М. Антонєць, А. Бойко, Л. Вовк, М. Євтух, П. Кононенко, В. Москалець, М. Стельмахович, М. Ярмаченко та ін. Питання патріотичного виховання та формування громадянських якостей особистості висвітлюють у своїх дослідженнях І. Бех, П. Вербицька, П. Ігнатенко, А. Погрібний, В. Поплужний, Ю. Руденко, К. Чорна, О. Шестопалюк та ін. Достатньо дослідженим у педагогічній науці є проблема національно-патріотичного виховання (Ю. Бондаренко, М. Боришевський, О. Вишневський, Р. Захарченко, В. Кузь, Б. Цимбалістий, В. Янів, Я. Ярема, О. Ярмоленко).

Мета статті: розкрити чинники наступності дошкільної та початкової освіти в контексті забезпечення національно-патріотичного виховання дітей.

Виклад основного матеріалу дослідження. Аналіз праць зазначених вище

науковців дозволив зробити висновок про те, що національне виховання складається з низки етапів, що характерні для будь-якого виховного процесу. Відомі сучасні педагоги Т. Ільїна, Н. Мойсеюк виділяють такі етапи:

- усвідомлення вихованцями норм і правил, вироблених суспільством, для того, щоб поводити себе правильно, визначити певні критерії поведінки, усвідомити її необхідність;

- формування ставлення дітей до пропонованих норм і правил, що передбачає не тільки їх розуміння, осмислення й виконання дитиною, але й виявлення нею добра, чуйності, порядності, жалю, співчуття, співпереживання, бажання допомагати, піклуватися;

- формування поглядів, переконань, що є процесом сприйняття, засвоєння та перетворення засвоєних норм на особисте надбання, потенціальна готовність до дії.

Переконання – це погляди, що ґрунтуються на певних принципах, якими людина керується в житті. Для формування переконання необхідно створювати ситуації, які «вимагають прояву позицій дії, тренування з метою здійснення правильних дій»; формування загальної спрямованості особистості. У результаті діяльності, в ході повторень формуються навички та звички поведінки, які стають нормою. Система дій, вчинків поступово переходить у рису характеру, стає властивістю особистості [10; 247].

Зазначені етапи національного виховання цілком відображають етапи розвитку національної свідомості дитини, обґрунтовані О. Вишневським:

1. Етап раннього етнічно-територіального самоусвідомлення є основою, фундаментом національно-патріотичного виховання і здійснюється переважно в батьківській родині, дитячому садочку та в школі. Він припадає на дошкільний і молодший шкільний вік. На цьому етапі формується почуття патріотизму.

2. Етап національно-політичного самоусвідомлення, припадає на підлітковий вік, коли дитина з лона сім'ї та школи

переходить у громадське середовище. На цьому етапі відбувається приєднання юнацтва до різноманітних дитячих й молодіжних громадських, політичних організацій і об'єднань, які в змозі допомогти виховати сьогоdnішнього школяра, завтрашнього громадянина України.

3. Етап державницько-патріотичного самоусвідомлення, коли поняття «національного» виходить за межі етнічності та сягає рівня державності. Характерними рисами даного етапу є вияв любові, поваги до своєї держави як головної мети нації [4; 46].

Найбільш ефективно процес національного виховання відбувається в дошкільному віці, що розглядається як самоцінний етап життя людини; етап підготовки до наступного періоду життя – шкільного дитинства; період, упродовж якого формуються провідні риси особистості, що визначатимуть її спрямованість, поведінку і діяльність протягом усього життя. Такий погляд на дошкільне дитинство поділяють сучасні українські науковці І. Бех, А. Богуш, Н. Гавриш, Т. Кочубей, В. Кремень, В. Кузь, Н. Побірченко, Ю. Приходько, О. Сухомлинська, О. Савченко та ін., підкреслюючи, що завданням дошкільної ланки освіти є соціально організована підтримка зростання кожної особистості, її соціокультурного становлення. З огляду на зазначене, проблема національного виховання дітей дошкільного віку набуває особливої ваги та значущості. А. Богуш пов'язує період дитинства зі становленням особистості, періодом пізнання нею соціуму, відкриття царини Життя в усьому його розмаїтті, з усіма позитивними й негативними проявами, це перші кроки навчання, жаждоба знань, перші радощі, перші розчарування й перші сльози [1;2].

Нині, як ніколи гостро, набуло актуальності виховання громадянина-патріота, відповідального, відданого своїй країні. Йдеться про повагу до батьків, свого родоуду, традицій та історії рідного народу; працьовитість; патріотичну самосвідомість

і громадянську відповідальність; повагу до законів Української держави; досконале знання державної мови тощо.

Найсприятливішим для викладання базових світоглядних понять, моральних цінностей і переконань є старший дошкільний вік. Ось чому організація національно-патріотичного виховання в цей період набуває особливого значення.

Шляхи національно-патріотичного виховання дошкільників у сучасних умовах мають проходити через збагачення світогляду дітей уявленнями про суспільні явища й події, накопичення соціального досвіду життя в найближчому оточенні через залучення до його культури, родинних традицій, через виховання любові до Батьківщини та рідного дому.

Парціальною програмою «Моя країна – Україна» передбачено реалізацію змісту патріотичного виховання, що об'єднує такі **освітні завдання:**

- формування уявлень про сім'ю, родину, рід і родовід;
- формування знань про історію держави, її місце в історії й сучасному житті людства, про державні й національні символи;
- ознайомлення з явищами суспільного життя своєї країни;
- краєзнавство і народознавство;
- ознайомлення з традиціями як культурою свого народу;
- виховання гордості за незалежність до українського народу, національної гідності, ціннісного ставлення до національних святинь України;
- виховання любові й турботливого ставлення до своєї родини, інтересу до її історії й традицій, бажання підтримувати їх;
- практикування активного щоденного добродіяння, участі в спільних із дорослими справах, важливих для забезпечення благополуччя своєї родини, міста/села, країни [9].

Серед **принципів** патріотичного виховання, дотримання яких є необхідним для успішної реалізації програмних завдань, є такі:

- гуманістичний характер виховання на засадах загальнолюдських, європейських і національних цінностей;

- відкритості світу, для становлення чого вкрай важливим є діалоговий формат взаємодії, у якому навчаються розмірковувати, висловлювати та відстоювати свою позицію в обговоренні проблем;

- активної практики добродіяння, результатом чого мають стати не лише сформовані первинні уявлення та знання, а засвоєні практичні вміння й навички, і головне – бажання діяти згідно з нормами соціальної моралі, прийнятими нашим народом, намір дотримуватися традицій, відповідати позитивному образу українця;

- принцип олюдненості знання як знання, наповненого особистісним смислом, набутого через особистий досвід та емоційне проживання ситуації;

- принцип партнерства як модель взаємин, що характеризується взаєморозумінням, проникненням у духовний світ одне одного, колективним аналізом ходу та результату цієї діяльності;

- принцип емоційної зарядженості спілкування з дитиною, у якому дорослий демонструє особисте ціннісне ставлення, емоційне ставлення, особистісну позицію до змісту різних подій [11].

Дошкільне дитинство – період, коли починають формуватися якості особистості, звички, поведінка, які відповідають вимогам сукупності цінностей та традицій, які діють у просторі культурного середовища рідного краю. Старший дошкільний вік виступає початковим етапом формування суб'єкта діяльності, пізнання, спілкування (А. Богуш, Р. Буре, Н. Гавриш, О. Кононко, В. Кузьменко, С. Кулачківська, С. Курінна, Г. Люблінська, І. Рогальська, Т. Піроженко та ін.). Основною тенденцією періоду старшого дошкільного дитинства є становлення прагнення дитини стати такою, як дорослий. Отже, за висновками науковців, дошкільний вік є виключно важливим у процесі формування національної свідомості, оскільки він

зкладає фундамент формування майбутньої особистості. Одночасно дошкільна освіта є базою для подальшого розвитку та формування особистості, що відбувається в початковій школі.

Наступність між дошкільною та початковою освітою – багатоаспектне педагогічне явище, зумовлюється попередніми етапами, щаблями розвитку, які визначають теперішнє і орієнтують на майбутнє. Одночасно наступність є двобічним процесом, у якому на першому ступені освіти зберігається «самоцінність» дошкільного дитинства і формуються фундаментальні якості особистості дитини, що стають основою для успішного навчання в початковій школі. Проте на сучасному етапі завдання початкової школи кардинально змінилися [6].

Молодший шкільний вік – це період формування і патріотичних почуттів, і моральної поведінки. Адже високоморальна людина, на мою думку, не може не любити свою Батьківщину, не шанувати своїх батьків, не вивчати рідну мову та національні традиції. «Утвердити в кожній дитині доброту, сердечність, чуйність до всього живого і красивого, – писав В. Сухомлинський, – елементарна азбучна істина шкільного виховання, з цієї істини починається школа. Справжнє виховання полягає в тому, щоб моральний ідеал добра, правди, честі, духовної краси жив у кожному юному серці, утверджувався в активній діяльності як невід'ємна частина власного ества, власної думки, почуттів, намірів» [12; 192].

Нині зміст початкової освіти визначається Державним стандартом початкової загальної освіти, який визначає державні вимоги до навчальних досягнень учнів. Поряд із предметною підготовкою за час навчання у початковій школі учні повинні оволодіти ключовими компетентностями. Зокрема, громадянська компетентність спрямована на формування особистості, набуття громадянських якостей, навичок співжиття і співпраці в суспільстві, дотримання соціальних норм і правил. У сучасній школі

ідеї патріотичного виховання особливо актуальні, адже мають на меті формування у дітей знань і уявлень про рідний край, розкривають особливості спілкування людей у родині, в колективі, суспільстві, виховують позитивне ставлення до цінностей і символів Української держави, формують гуманну, соціально активну, відповідальну особистість.

Відповідно до Державного стандарту початкової освіти реалізація мети початкової освіти ґрунтується на таких ціннісних орієнтирах, як:

- утвердження людської гідності шляхом виховання чесності, відваги, наполегливості, доброти, здатності до співчуття і співпереживання, справедливості, поваги до прав людини (зокрема, права на життя, здоров'я, власність, свободу слова тощо);

- плекання любові до рідного краю та української культури, шанобливе ставлення до Української держави;

- формування активної громадянської позиції, відповідальності за своє життя, розвиток громади та суспільства, збереження навколишнього світу. Згідно з цим, громадянсько-патріотична компетентність становить здатність учня утверджувати власну гідність, відстоювати свої права та права інших, чинити спротив у ситуаціях, що загрожують почуттю гідності та здоров'ю, усвідомлювати себе часткою спільноти, активно спілкуватися з однолітками та дорослими, робити відповідальний вибір, усвідомлювати події громадського і політичного життя країни. Зміст громадянсько-патріотичної компетентності становить здатність учня утверджувати власну гідність, відстоювати свої права та права інших, чинити спротив у ситуаціях, що загрожують почуттю гідності та здоров'ю, усвідомлювати себе часткою спільноти, активно спілкуватися з однолітками та дорослими, робити відповідальний вибір, брати участь у житті спільнот, до яких належить, усвідомлювати події громадського і політичного життя [5].

У Концепції Нової української школи окреслено запровадження компетентнісного

підходу, в межах якого визнається актуальним непростонабуття дитиною певних знань і вмінь, а набуття нею здатностей, що визначаються характером її діяльності, ставленням до неї, рівнем пізнавальних процесів, готовністю до самоосвіти і самовиховання. Досягненню цієї мети й сприятимуть умови Концепції Нової української школи, де виділено десять «однаково важливих і взаємопов'язаних компетентностей», через які ідея національного виховання проходить наскрізно. Національно-патріотичне виховання **молодших школярів** націлено на виконання таких завдань:

- створення умов для розвитку громадянської активності;

- підтримання кращих рис української нації – працелюбності, поваги до батьків та родини;

- формування духовних цінностей українського патріота;

- формування психологічної та фізичної готовності молоді до виконання громадянського обов'язку щодо відстоювання незалежності держави [11].

Зберігаючи наступність із дошкільним періодом дитинства, початкова школа забезпечує подальше становлення особистості дитини, її фізичний, інтелектуальний, соціальний розвиток; формує ціннісне ставлення до держави, рідного краю, української культури, здоров'я, здатність до творчого самовираження, критичного мислення та інше. Виникнення в кожному періоді розвитку дитини нової провідної діяльності (навчальної) не означає зникнення тієї, яка була провідною на попередньому етапі [7].

Висновки та перспективи подальших розвідок наперед. Таким чином, національно-патріотичне виховання дошкільників та молодших школярів – надзвичайно важливий і специфічний етап патріотичного виховання людини, адже у цей період важливо сформувати в дітей почуття любові і поваги спочатку до своєї сім'ї, родини, домівки, потім – дитячого садка, школи, рідного слова, природи, побуту і традицій, вулиці, міста, регіону, і в кінцевому

результаті – до свого народу і країни. Тільки за таких умов і такої послідовності виховних впливів ми отримаємо сформоване в дітей почуття гордості, поваги, співпереживання за долю своєї Батьківщини.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бех І. Д. Система патріотичного виховання дітей та учнівської молоді в умовах модернізаційних суспільних змін: навч.-метод. посіб. / І. Д. Бех, К. О. Журба, В. А. Киричок та ін. К.: Пед. Думка. 2011. 240 с.
2. Богуш А. М. Дефініції «Дитинство», «Духовність» і «Довкілля» у педагогічній спадщині В. Сухомлинського. Педагогічні нотатки та роздуми. Запоріжжя: ТОВ «ЛПС», 2001. С. 45-58.
3. Бондаренко Н. В., Косянчук С. В. Національно-патріотичне виховання у контексті сучасних викликів: методичні рекомендації [для вчителів, методистів, авторів програм і підручників, науковців, викладачів, студентів закладів професійної й вищої освіти, управлінців, політиків]. Київ: Фенікс, 2022.
4. Вишневецький О. Сучасне українське виховання: пед. нариси. Львів: Львівський обл. наук.-метод. ін-т освіти: Львівське обл. пед. т-во ім. Г. Ващенко, 1996. 238 с.
5. Державний стандарт початкової освіти. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/87-2018-%D0%BF#Text>
6. Інструктивно-методичні рекомендації щодо забезпечення наступності дошкільної та початкової освіти. Додаток до листа МОН України від 19.04.2018 № 1/9-249. URL: <https://nus.org.ua/news/mon-rozroblylo rekomendatsiyi-shhodo-nastupnosti-doshkilnoyi-ta-pochatkovoyi-osvity/>
7. Каньоса Н. Наступність дошкільного та початкового навчання в умовах Нової української школи. Педагогічна освіта: теорія і практика. Збірник наукових праць. Вип. 26 (1-2019). Ч. 2. С. 260–266.
8. Концепція національно-патріотичного виховання дітей та молоді 2022 <https://nus.org.ua/news/mon-zatverdilo-novu-kontseptsiyu-patriotichno-vyhovannya/>
9. Моя країна – Україна: парціальна програма з патріотичного виховання дітей старшого дошкільного віку / Н. В. Гавриш, О. Г. Косенчук, Т. О. Піроженко. Харків: Ранок, 2023. 64 с.
10. Мойсеюк Н. Є. Педагогіка: навч. посіб. 2-е вид. К.: Гранма, 1999. 348 с.
11. Нова українська школа: poradnik dla vchytelja / za zag. red. N. M. Bibik. Київ: Літера ЛТД, 2018. 160 с.
12. Сухомлинський В. О. Як виховати справжню людину. *Вибр. тв. у 5 т.* Т. 2. К.: Рад. школа, 1976. С. 149–416.
13. Задорожна-Княгницька Л.В., Головіна Г.О. Наступність національного виховання дітей дошкільного та молодшого шкільного віку як педагогічна проблема. *Альманах науки.* Науковий журнал. №7 (40) липень 2020 р. Київ: ФОП Камінська А.П., 39 с. С.23-28

ФОРМУВАННЯ ТВОРЧОЇ ОСОБИСТОСТІ МОЛОДШОГО ШКОЛЯРА ПРИЙОМАМИ ТРВЗ

Анотація. У статті висвітлено технологію формування творчої особистості молодшого школяра, що передбачає наявність певних особистісних і процесуальних характеристик: здібностей, мотивів, умінь, уяви, інтуїції тощо.

Ключові слова: творчість, творча особистість, творчі здібності, творче мислення, освітні технології.

Abstract. The article highlights the technology of forming the creative personality of a junior high school student, which requires the presence of certain personal and procedural characteristics: abilities, motives, skills, imagination, intuition, etc.

Keywords: creativity, creative personality, creative abilities, creative thinking, educational technologies.

Вступ. Школа як соціальний інститут чітко й прискіпливо повинна реалізовувати мету освіти, що визначена Законом України «Про освіту», згідно з яким метою освіти є всебічний розвиток людини як особистості та найвищої цінності суспільства, її талантів, інтелектуальних, творчих і фізичних здібностей, формування цінностей і необхідних для успішної самореалізації компетентностей, виховання відповідальних громадян, які здатні до свідомого суспільного вибору та спрямування своєї діяльності на користь іншим людям і суспільству, збагачення на цій основі інтелектуального, економічного, творчого, культурного потенціалу Українського народу, підвищення освітнього рівня громадян задля забезпечення сталого розвитку України та її європейського вибору [2]. Можна констатувати,

це цілісна людська індивідуальність, яка виявляє розвинені творчі здібності, творчу мотивацію, творчі вміння, що забезпечують їй здатність породжувати якісно нові матеріали, технології та духовні цінності, що в більшій чи меншій мірі змінюють на краще життя людини [7].

Постановка та обґрунтування актуальності проблеми. У педагогічній практиці найважливішим елементом освітнього процесу визнається навчання мисленню – перехід від усвідомлення до оволодіння його прийомами й операціями. У такій техніці подається матеріал, що містить в собі реальну проблему. Отже, потрібна технологія, що містить в собі методи й прийоми розв'язання цих проблем.

Актуальність проблеми визначена тим, що формування творчої особистості молодшого школяра це

багатогра́нний процес, що потребує більш детального аналізу та вивчення умов, при яких упровадження освітніх технологій

уможливило розвиток творчих здібностей, творчого мислення та творчої діяльності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Формування творчої особистості учня неможливе без урахування й застосування на практиці досягнень вітчизняної та зарубіжної науки, зокрема психолого-педагогічних досліджень щодо розвитку творчих здібностей. Окремі аспекти формування творчих здібностей, що мали стимулювати розвиток учнів, були предметом дослідження А. Макаренка, Г. Альтшуллера, В. Сухомлинського, С. Сисоєва, Л. Кохан, Г. Кучер, В. Клименко, О. Туриніна та ін. Більшість авторів погоджуються з тим, що творча особистість – це індивід, який володіє високим рівнем знань, має потяг до нового, оригінального. Для творчої особистості творча діяльність є життєвою необхідністю, а творчий стиль поведінки – найбільш характерний. Головним показником творчої особистості є наявність творчих здібностей, які розглядаються як індивідуально-психологічні якості людини, що відповідають вимогам творчої діяльності і є умовою її успішного навчання [4].

Всупереч наявності значної частини досліджень і наукових праць з проблеми формування та розвитку творчої особистості є потреба розглянути окремі аспекти впровадження технології ТРВЗ (теорія розв'язання винахідницьких задач), що базується на розв'язанні складних проблем у різних сферах діяльності.

Мета статті: ознайомити з основними принципами та специфікою формування творчої особистості молодшого школяра шляхом розв'язання винахідницьких задач.

Методологічною основою є системний підхід до моделювання освітніх процесів щодо формування та розвитку вміння учня розв'язувати задачі творчого характеру. Під методами розв'язування винахідницьких задач розуміють прийоми й алгоритми, які розроблені в рамках ТРВЗ, а також зарубіжні

методи - такі, як «мозковий штурм», синектика, морфологічний аналіз, метод фокальних об'єктів, емпатія тощо [6, с.9].

Виклад основного матеріалу. Науково обґрунтована педагогічна система, яка гарантує досягнення певної навчальної мети через чітко визначену послідовність дій, передбачає формування сильного мислення й виховання творчої особистості, підготовленої до розв'язання складних проблем в різних сферах діяльності. Технологія ТРВЗ докорінно змінює стиль роботи з дітьми, робить їх вільними, вчить думати, шукати, розв'язувати свої проблеми самостійно, а головне – допомагає дорослим життєрадісно та винахідливо збуджувати інтерес дітей до творчості, виховує душу, здатну робити добрі й прекрасні вчинки [6, с.9].

Такою технологією стала теорія розв'язання винахідницьких задач (ТРВЗ). Наукову технологію творчості розробив видатний вчений-винахідник – Генріх Саулович Альтшуллер у ХХ столітті, яка пізніше стала називатися теорією розв'язання винахідницьких задач (ТРВЗ). Автор стверджує, що «нерозумно чекати творчого прозріння, коли можна користуватися системним інструментом, який може направити думку в потрібне русло» [1].

Г. С. Альтшуллер стверджував, що «історія всіх перемог людського розуму починається зі слова «неможливо». Паровоз? Неможливо! Телеграф, літак, радіо? Неможливо! Політ у космос? І думати годі, адже це неможливо! Тому немає нічого дивного в тому, що керування творчим процесом також було оголошено неможливим. Але, незважаючи на прогнози скептиків, розум здобув перемогу й цього разу. Створено наукові методи розв'язання творчих задач. Цим методам можна навчати, як навчають будь-якій науці» [1].

ТРВЗ-педагогіка – інноваційна технологія формування культури мислення як свідомого, цілеспрямованого і ефективного процесу.

Це наука про розвиток систем, наука про ефективне мислення взагалі, в будь-якій сфері творчості.

В основі ТРВЗ лежать чотири принципи:

1. Об'єктивності законів розвитку систем (будова, функціонування, зміна поколінь систем підпорядковується діалектиці).

2. Протиріччя (кожне явище має позитивні і негативні сторони).

3. Конкретності (кожна проблема унікальна).

4. Ідеальності (потрібно прагнути до ідеального кінцевого результату (ІКР) при мінімальних затратах).

Над вивченням і впровадженням технології ТРВЗ у Кіровоградській області працювали викладачі КЗ «КОШПО імені Василя Сухомлинського» С. Болсун, Л. Кашуба та учасники обласної творчої групи, серед яких – учителі початкових класів Помічнянської міської громади С. Дмитрієва, О. Зогова, І. Канівець. Результатом напрацювань творчої групи стали проведення у закладах громади обласних семінарів, виступи на всеукраїнських, обласних конференціях, вебінарах та видавництво власних посібників. Також були розроблені та опрацьовані винахідницькі задачі на уроках та в позаурочний час з молодшими школярами. Деякі з них представлені та охарактеризовані у даній публікації.

Що ж таке винахідницька задача?

Уявімо ситуацію. Ви хочете їсти. На столі перед вами лежить хліб. Як бути? (Відповідь очевидна, але задачі поки ще немає.)

Додаткова умова. Біля столу – голодний лев. Він теж хоче їсти. І чекає, що за хлібом прийдете ви. Як бути? Ось це і є винахідницька задача. Вона ставить перед «розв'язувачем» питання «Як бути?», коли додаткова умова робить очевидне рішення неможливим, коли застосування традиційних знань, умінь, навичок недостатньо.

Алгоритм розв'язання винахідницьких задач (АРВЗ) як метод шукання творчих

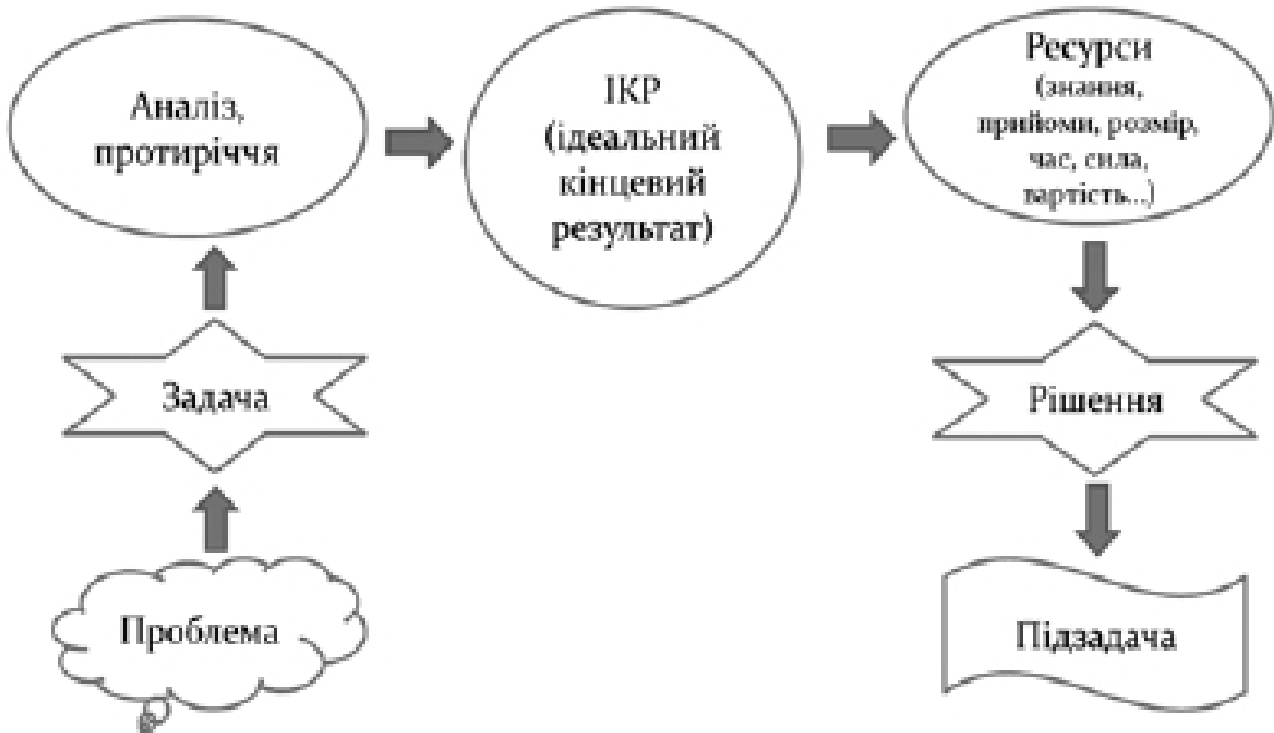
розв'язків слугує основним робочим інструментом теорії розв'язування винахідницького завдання (ТРВЗ). Під алгоритмом розуміють комплекс послідовно виконуваних дій (кроків, етапів), спрямованих на розв'язання винахідницького завдання.

Розв'язуючи завдання методом АРВЗ, послідовно виявляють, аналізують і усувають суперечність без компромісів, тобто поліпшують один показник, не погіршивши інший. Послідовності мислення досягають, орієнтуючись на ідеальний кінцевий результат (ІКР), тобто ідеальний розв'язок, спосіб, пристрій.

Кожна стадія має низку послідовних кроків, які треба виконувати. Це дає змогу, розв'язуючи завдання, доцільно сполучати логіку й інтуїцію. Алгоритм охоплює також конкретні кроки з подолання психологічних бар'єрів, має розвинений інформаційний апарат – прийоми розв'язання задач. Для дітей молодшого шкільного віку алгоритм має дещо спрощений варіант. Досвід роботи з учнями показав, що одним із засобів розвитку творчого пізнання може стати використання алгоритму розв'язування винахідницьких задач при розв'язуванні різних проблемних ситуацій.

Алгоритм розв'язання винахідницької задачі (АРВЗ):

1. Окреслити проблемне поле.
2. Поставити запитання й сформулювати задачу.
3. Сформулювати суперечність. «Мозковий штурм» запропонованих рішень.
4. Вибір ІКР (ідеального кінцевого результату).
5. Аналіз потрібних для цього ресурсів (приймів, знань, розміру витрат, часу, вартості...)
6. Вихід на оптимальне розв'язання задачі.
7. Формулювання підзадачі (яка проблема виникає далі, після розв'язання задачі) [6, с.21-22].

Прийоми розв'язування найпростіших винахідницьких задач: «зміна агрегатного стану»; «вчинити навпаки»; принцип «посередника»; «принцип «об'єднання»»; «принцип «дроблення»»; «система в системі»; «різка зміна масштабів» тощо.

Приємів усунення протиріч нараховується близько сотні, і, звичайно, усі їх вивчити на уроках неможливо, але можна використовувати найпоширеніші.

Приєм «Зміна агрегатного стану об'єкта»

□ Зі зміною агрегатного стану учні знайомляться ще в початковій школі. За допомогою прийому можна розв'язати задачу «Як перенести воду в решеті» або «Шоколадна пляшечка з сиропом».

□ Як виготовляють цукерки у вигляді шоколадних пляшечок, наповненим густим малиновим сиропом?

□ Запропонований дітьми варіант: зробити спочатку пляшечку, потім залити сироп.

□ Протиріччя: сироп повинен бути густим, інакше цукерка вийде неміцною, але густий сироп важко залити в пляшечку.

□ Запропонований дітьми варіант: нагріти сироп, він стане більш рідким. Протиріччя: нагрітий сироп розплавить шоколадну пляшечку. Використовуємо прийом «навпаки»: не сироп заливати в пляшечку, а шоколадом поливати сироп.

- Як можна вкрити шоколадом рідкий сироп?

Використовуємо прийом «навпаки»: нехай рідким буде шоколад, а сироп – твердим.

- Але як зробити сироп твердим?

Використовуємо прийом «зміна агрегатного стану»: сироп слід заморозити у формі пляшечки й занурити в рідкий шоколад. Шоколад застигне, а сироп розтане. Цукерка готова.

Приєм «Вчинити навпаки» - один із найбільш поширених у винахідництві. Цей прийом діти люблять найбільше. А в своїх відкриттях використовували великі вчені.

Ньютон поставив собі запитання «Чому Земля не падає на яблуко?» і винайшов закон всесвітнього тяжіння; Архімед почав вимірювати не обсяг предмета, зануреного у воду, а обсяг води, яку витіснив цей предмет. Використовуючи прийом «навпаки» потрібно:

- Замість дії, яку вимагає умова задачі, чинити зворотну дію.

- Зробити частину об'єкта, що рухається, нерухомою, а нерухому – такою, що рухається.

- Перевернути об'єкт «догори ногами», вивернути його.

Наприклад: «Кому поступитися стежкою?»

Гете прогулювався в парку. На стежині, де могла пройти лише одна людина, йому зустрівся критик, що вороже ставився до поета. Коли вони зійшлися, критик погордливо буркнув: «Я ніколи не звільню дорогу дурням!»

- Що, на вашу думку, відповів на це Гете?

Відповідь:

- А я навпаки, - посміхнувся Гете і ступив убік.

Прийом «Зніміть капелюшки, дами!»

Один американський кінотеатр опинився на межі банкрутства. Виявилось, що глядачі були незадоволеними тим, що під час кіносеансу дами не знімають капелюшків, загороджуючи екран. Намагалися давати оголошення по гучномовцю, але дами на це не реагували. Вивісили оголошення – нульовий результат. Як учинити адміністрації кінотеатру?

Відповідь: за рекомендацією психологів змінили оголошення. Тепер воно проголошувало: «Під час сеансу просимо дам зняти капелюшки. Дам у віці це не стосується». Ніхто не забажав виглядати літньою леді. Навіть у темряві залу.

Прийом дроблення:

розділити об'єкт на незалежні частини (у просторі, у часі);

зробити об'єкт розбірним;

збільшити ступінь дроблення.

Наприклад: проблемна ситуація «Виробництво кросівок».

Одна відома фірма збудувала фабрики з

виробництва кросівок у різних країнах світу. Але зіштовхнулася з проблемою крадіжок на виробництві. Через це фірма втрачала свій прибуток. Поліпшення охорони суттєвих результатів не дало. Як вирішити ситуацію?

Відповідь: використовуючи принцип «дроблення», керівництво прийняло рішення розділити виробництво кросівок на різних фабриках. На одній з них виробляли кросівки лише на ліву ногу, на іншій – на праву. Крадіжки припинилися.

Прийом об'єднання:

з'єднати однорідні або призначені для суміжних операцій об'єкти;

об'єднати в часі однорідні або суміжні операції;

поєднати несумісне.

У ставку виростили невелику кількість форелі. Щоб одержати прибуток від її реалізації, ціна за один кілограм має перевищувати ринкову. Як одержати прибуток від реалізації форелі?

Відповідь: на ставку дозволили платний вилов форелі. Рибалки платили і за рибу, і за отримане задоволення.

Розглянемо на практиці розв'язання декількох винахідницьких задач та проблемних ситуацій.

Проблемна ситуація 1. Мурашка, кора дерева і вода

Мурашка поверталася додому зі шматочком кори дерева. Пекло сонце. До мурашника було дуже далеко. Дорогою вона знайшла калюжу. Попила водички й надумала принести води й до мурашника. Але у її лапках вже є кора. Хотіла покликати на допомогу, але згадала, що всі товариші давно вдома, а часу самій повертатися вдруге по воду вже немає.

Формулюємо задачу: як вчинити мурашці?

Що ж краще принести – воду чи кору?

Аналіз протиріч: якщо візьме кору – не зможе взяти воду й навпаки.

ІКР: взяти і воду, і кору.

Ресурси:

● Знання про воду, деревину, мурашок.

Вода – це рідина, вона проникає всюди;

деревина поглинає воду; мураха має міцні щелепи й може віджати воду.

● Знання винахідницьких прийомів: прийоми «об'єднання», «система в системі».

Рішення: мураха кине кору у воду (прийоми «об'єднання»), мокру кору принесе до мурашника, де інші мурахи міцними щелепами зможуть її віджати і таким чином напиться води (прийом «система в системі»).

Підзадача:

Що робити, якщо умови зміняться? Наприклад:

А якщо деревина стане занадто важкою?

Або кора висохне на шляху до мурашника?

...

Такі додаткові питання можна дати дітям на опрацювання додому, щоб спонукати шукати рішення та активізувати творчий процес і пізнавальну активність.

Проблемна ситуація 2. Маркування корів.

Щоб визначити, кому належить корова в разі викрадення, пропажі тощо, попередньо проводять маркування, пробиваючи тварині вухо. Створюється база даних. Але сама процедура маркування дуже болісна для корів.

Формулюємо задачу: яким чином без завдання шкоди тварині створити досконалу базу даних?

Аналіз протиріч: маркування робити треба і неможливо через біль тварини.

Ключові слова: корова, маркування, біль.

ІКР: тварина сама «показує», чия вона.

Ресурси:

- знання про маркування;
- знання про корів;
- прийом «копіювання»;
- прийом «система в системі».

- А як створюють базу даних на інших? Наприклад, на людей?

- У чому проявляється індивідуальність корів?

- Де знайти неповторні місця, «відбитки» на тварині?

Розв'язання: тварину можна впізнати за відбитком носа. Не існує корів з однаковими відбитками.

Підзадача:

- Яким способом безпечно і приємно для тварини знімати відбитки носів?

Проблемна ситуація 3. Скажені лисиці.

Із диких тварин найчастіше переносником сказу є лисиця. Щоб перешкодити поширенню цієї небезпечної для людини хвороби, лисиць в Європі тривалий час безжалісно відстрілювали. Нарешті було винайдено вакцину проти сказу.

Формулюємо задачу: як вилікувати лисиць від сказу?

Аналіз протиріч: можна використати вакцину, але ж лисиць не примусиш приходити на пункти вакцинації.

ІКР: лисиці самі приходять на пункти прийому вакцини і приймають її.

Ресурси:

- Знання про поведження тварин.
- Принцип «посередника» - їжу.

Розв'язання: у приманки з риб'ячого борошна і жиру поміщають капсулу з вакциною і розставляють їх у місцях мешкання лисиць. Маючи тонкий нюх, ті легко знаходять приманки та поїдають їх разом з вакциною. Після однієї такої масової акції у Швейцарії практично цілком було викорінено сказ серед тварин.

Підзадача:

- Як зробити капсулу безпечною для живання?

Опрацьовуючи представлені винахідницькі задачі, можемо констатувати, що теорія ТРВЗ є теорією сильного мислення, або загальною теорією творчості. І якщо ми навчимося управляти свідомістю, то будемо управляти і нашим життям.

ТРВЗ дозволяє сформувати функцію мислення – тобто уміння у новій для себе ситуації самостійно побачити й поставити проблему, розглянути її системно, висунути власні гіпотези, обґрунтувати їх та запропонувати ефективне рішення. У результаті підвищується рівень внутрішньої

мотивації учнів до процесу отримання знань, інтерес до реальних шкільних предметів, а також рівень системного інтегрованого мислення [9].

Висновок та перспективи подальших розвідок напряму. Цілком очевидно, що робота за методикою ТРВЗ розвиває активність, зацікавленість процесом отримання знань, учні усвідомлюють цінність і значення результатів своєї творчості, отримують впевненість у власних силах. Це докорінно змінює стиль роботи з дітьми, робить їх і вчителя вільними, рухає вперед, вчить системно думати, розв'язувати свої проблеми самостійно, а головне, – допомагає дорослим збуджувати великий інтерес до творчості.

Тема ТРВЗ – актуальна та перспективна, потребує подальшого більш глибокого вивчення та впровадження. Умовою подальшого розвитку цього процесу має бути упорядкування, усвідомленість і системність використання педагогами технології ТРВЗ, щоб забезпечити творчий розвиток особистості та створити умови, щоб творча діяльність учнів стала їхньою потребою в житті.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Альтшуллер Г.С. Знайти ідею. Новосибірськ: Наука, 1991. 157 с.
2. Закон України «Про освіту». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text>
3. Савченко О.Я. Дидактика початкової школи: Підручник для студентів педагогічних факультетів. Київ: Абрис, 1997. 416 с.
4. Сисоева С.О. Основи педагогічної творчості: підручник. Київ: Міленіум, 2006. 344 с. URL: <https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/7585/1/%D0%A1%D0%B8%D1%81%D0%BE%D1%94%D0%B2%D0%B0%20%D0%9F%D0%B5%D0%B4%20%D0%B2%D0%BE%D1%80%D1%87.PDF>
5. Дмитрієва С. А., Кашуба Л. В. Стратегія розвитку творчості молодшого школяра за технологією ТРВЗ (теорія розв'язання винахідницьких задач) : навч.-метод. посіб. Київ: Слово, 2020. 108 с.
6. Сходінками творчості. Методика ТРВЗ в початковій школі / за заг. ред.: О.В. Лесіна, В.П. Телячук. Харків: Основа, 2007. 112 с.
7. Творча особистість – головна мета виховання. URL: <https://osvita.ua/school/method/upbring/1476/>
8. Творчі задачі для розумників: навч.-метод. посіб. /за ред. С. А. Болсун. Кіровоград: КЗ КОШПО імені Василя Сухомлинського, 2011. 106 с.
9. Щукін Г.І. Активізація пізнавальної діяльності учнів в процесі навчання. Москва, 1962. 160 с.

ШЛЯХИ ФОРМУВАННЯ ТВОРЧИХ ЗДІБНОСТЕЙ ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ ЗАСОБАМИ МИСТЕЦТВА

Анотація. У статті окреслені складові формування творчих здібностей дошкільників, акцентована увага на ролі духовних національних надбань українського народу у вихованні творчої особистості.

Ключові слова: творчий потенціал, естетична свідомість, національна спадщина.

Abstract. The article outlines the components of the formation of creative abilities of preschoolers, focused attention on the role of the spiritual national heritage of the Ukrainian people in the education of a creative personality.

Keywords: creative potential, aesthetic consciousness, national heritage.

Вступ. В умовах інтеграційних процесів у соціально-економічному та духовному житті стає необхідною модернізація освітньої галузі. В освітній процес приходять нові технології навчання та виховання. Першочерговим питанням, яке потребує вирішення, є формування та розвиток творчих здібностей особистості, пошук шляхів розкриття її творчого потенціалу [1].

Постановка та обґрунтування актуальності проблеми. Оволодіння творчими здібностями починається з сім'ї і продовжується в дитячому садку. Маленька дитина сама по собі митець, тому що вона думає та уявляє образами. В. Сухомлинський свого часу наголошував: «Між рукою і мозком існує багато зв'язків, які діють двосторонньо – рука розвиває мозок; мозок розвиває руку, роблячи її інструментом творчості, знаряддям і джерелом думки» [3]. Завдання педагога полягає в тому, щоб допомогти цим мистецьким задаткам реалізуватися та вдосконалюватися.

Мета статті: окреслити шляхи формування творчих здібностей дітей дошкільного віку, використовуючи національні надбання українського народу, на прикладі досвіду Малихіної Тетяни, вихователя закладу дошкільної освіти №60 м. Кропивницького.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Яка ж вона, творча дитина? Насамперед, це активна особистість, яка здатна бачити, відчувати, милуватися та творити прекрасне в житті та мистецтві. Це особистість, у якої вже сформовані психічні процеси, що визначають готовність до творчості. А саме: загальні і спеціальні знання та здібності; певні уміння і навички; відтворювальна і творча уява. У дітей бачення та сприйняття світу змінюється

щохвилино, вони відкривають його для себе, шукаючи свої особисті стежинки. Творча іскра присутня в кожній дитині і саме від дорослого, який поруч, залежить, чи спалахне ця іскорка.

Чільне місце у формуванні творчої особистості займає мистецтво, яке вдосконалює почуття дитини у сприйнятті навколишнього світу. Естетична свідомість формується під час спілкування з творами мистецтва. Найбільш ефективний засіб для розвитку творчого мислення та уяви дітей є художньо-творча діяльність, перші творчі пошуки якої проявляються в дитячому садку. На заняттях з малювання дитина долучається до краси оточуючого світу, знайомиться з надбаннями вітчизняної та світової культури, привносить свої переживання та суб'єктивне відображення навколишнього [4].

Звернемося до досвіду Тетяни Малихіної, вихователя закладу дошкільної освіти №60 м. Кропивницького, яка акцентує увагу саме на вихованні творчої особистості. На заняттях із малювання педагог вміло конструює освітній процес, поєднуючи систему розвивальних ігор та експериментальну діяльність з кольорами з метою розвитку чуттєво-емоційної сфери дітей відповідно до цілей і змісту освіти. Кожне заняття – це зустріч з прекрасним світом мистецтва, це залучення дітей до сприйняття та розуміння краси навколишнього світу, рідного краю.

На думку педагога, для розвитку творчих здібностей дошкільників необхідно звертати увагу на формування міцних знань, умінь, навичок, які стимулюють самостійну діяльність дітей, та стійких творчих інтересів. У ході цього процесу дитина підіймається на новий рівень розвитку своєї особистості, удосконалюється її мислення, уява, пам'ять. Тільки в процесі творчої діяльності реалізуються і розвиваються творчі здібності дітей.

Сьогодні увага всього світу прикута до героїчної визвольної боротьби нашої країни. Тому важливою стає потреба у ознайомленні та пропагуванні безцінних духовних надбань українського народу, його національної спадщини. Актуальним є ознайомлення дітей дошкільного віку з петриківським декоративним розписом, який випромінює вічний дух непокори, незалежності та гідності великого народу. Вихователь Тетяна Малихіна з успіхом займається цією темою вже багато років. Саме звернення до народно-декоративного мистецтва є провідним в її роботі.

Петриківський декоративний розпис – визнаний український бренд. Він має власний стиль, тільки йому притаманні кольори, плавні ажурні лінії, стилізовані квіти, дивовижні тварини і птахи. У доступній для дітей дошкільного віку формі педагог знайомить їх з історією розпису, який сягає ще з часів Запорізької Січі. Цей вид розпису дуже тонко

розкриває менталітет українців. Соковиті ягоди калини, полуниці, винограду; пахучі садові та лугові квіти; півники-захисники та зозульки-матінки – це про родинність, працьовитість, прагнення до миру, любові, затишку. Про повагу один до одного свідчить впорядкування елементів орнаменту: один біля одного. Жодна квіточка чи листочок не затуляє сусіда. Така впорядкованість та делікатність йде від внутрішнього світу нашого народу. Цей особливий орнамент символізує непереборну жагу до життя, передає циклічність живого, цвітіння, досягання плодів.

На думку Тетяни Малихіної, необхідно долучати дітей дошкільного віку до безмежного світу народного мистецтва, навчати основам композиції та кольорознавства, розвивати естетичний смак та спонукати до творчого самовираження. На заняттях з малювання вона дотримується принципу «від простого до складного»: від найпростіших елементів поступово переходить до створення композицій. Тобто словесне пояснення закріплюється демонстрацією послідовності виконання і вже готовою роботою. Вихователь спостерігає за роботою дітей і підтримує у разі труднощів, схвалює позитивні спроби, виділяючи оригінальні та самобутні образи.

У своїй роботі Малихіна Т. використовує методичний посібник «Петриківський первоцвіт» (методичний посібник / Упор.: В. І. Купрієнко, Н. О. Міхіна, І. Б. Корінько та інш. – Тернопіль: Мандрівець, 2013. – 40 с.), який розроблений для дітей дошкільного віку. Він складається з Методичних рекомендацій та «Альбому майбутнього художника» і розподіляється на 3, 4, 5 та 6-ий роки життя [2].

Третій рік життя – первинне ознайомлення з народним декоративним мистецтвом. Використовується прийом домальовування на готових шаблонах, відбувається оволодіння технікою малювання пальцем. Малюки працюють з двома кольорами.

Четвертий рік життя – подальший розвиток дрібної моторики та точності рухів

руки. Закріплюється техніка малювання відтиском пальця, дитина знайомиться з новими прийомами петриківського розпису: вільний, подовжений мазок пальцем, відтиск пензлем.

П'ятий рік життя – вивчення нового прийому «Бутон»; знайомство з різновидами декоративних композицій «бігунець», «лиштва», «фриз». Доцільними на цьому етапі є екскурсії у природу, де діти мають змогу спостерігати за рослинами, вивчаючи форму листочків, квітів, трави, ягід.

Шостий рік життя – оволодіння візерунком у цілому, вміння створювати композиції самостійно. У дитини вже можна спостерігати творчі здібності, з'являється художній смак, формується здатність помічати та бачити красу навколишнього світу.

Висновок та перспективи подальших розвідок напряму. Розвиток творчих здібностей дітей дошкільного віку на заняттях з малювання спрямовує освітній процес на відкриття дітям справжніх людських цінностей; естетично-морального ставлення до себе та оточуючих людей; на розуміння

та милування мистецтвом, природою. Знайомство з культурною спадщиною свого народу формує відданого громадянина, небайдужого до майбутнього своєї країни, вільного та нескореного.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Базовий компонент дошкільної освіти України / Під наук. керівн. Піроженко Т. О., авт. кол-в: Байер О. М., Безсонова О. К., Брежнєва О. Г., Гавриш Н. В., Загородня Л. П. та ін. 2021. 37 с. URL: https://mon.gov.ua/storage/app/media/rizne/2021/12.01/Pro_novu_redaktsiyu%20Bazovoho%20komponenta%20doshkilnoyi%20osvity.pdf
2. Петриківський первоцвіт: методичний посібник / Упор.: В. І. Купрієнко, Н. О. Міхіна, І. Б. Корінько та інш. Тернопіль: Мандрівець, 2013. 40с.
3. Сухомлинський В. О. Вибрані твори: в 5-ти томах. Київ: Радянська школа, 1977. Т. 4. 144 с.
4. Шульга Л. М. Розвиток творчих здібностей дітей дошкільного віку на заняттях з малювання. Київ, 1995. 126 с.

ПРЕДСТАВЛЕННЯ ЗНАНЬ У СИСТЕМАХ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ

Анотація. У статті проаналізовано основні підходи до представлення знань у системах штучного інтелекту. Описано переваги та недоліки різних моделей: логічні представлення, семантичні мережі, фрейми, сценарії та онтології. Закцентовано на важливості представлення знань для ефективної роботи інтелектуальних систем, зокрема в освітній сфері.

Ключові слова: штучний інтелект, представлення знань, логічні моделі, семантичні мережі, онтології.

Abstract. The article analyses the main approaches to knowledge representation in artificial intelligence systems. The advantages and disadvantages of different models are described: logical representations, semantic networks, frames, scenarios and ontologies. The importance of knowledge representation for the effective operation of intelligent systems, in particular in the educational sphere, is emphasised.

Keywords: artificial intelligence, knowledge representation, logical models, semantic networks, ontologies.

Вступ. У сучасних умовах цифрових трансформацій системи штучного інтелекту забезпечують інноваційні рішення для оптимізації процесів зберігання, аналізу та обробки інформації. Особливо важливим у таких системах є питання представлення знань, оскільки саме завдяки цьому штучний інтелект аналізує дані, робить висновки, приймає рішення, розв'язує складні проблеми. У системах штучного інтелекту

знання представлені в різних формах – від декларативних фактів і процедурних алгоритмів до метазнань, евристичних правил та онтологій. Вміння ефективно представляти знання є важливим для побудови моделей штучного інтелекту, які мають адаптуватися до нового контексту, навчатися на основі зібраних даних і використовувати їх для прийняття рішень.

Однією з особливостей представлення знань у штучному інтелекті є здатність структур позбавляти інформацію від контекстної ізоляції, тобто дозволяти системам працювати з розширеними концептами, які охоплюють різноманітні галузі знань і дозволяють робити розумні висновки. Це стає можливим завдяки широкому спектру моделей представлення знань, як-от: логічні представлення, семантичні мережі, фрейми, сценарії та

продукційні правила, які поєднуються для створення узагальнених структур даних, здатних до гнучкої адаптації і самонавчання.

Постановка та обґрунтування актуальності проблеми. Дослідження представлення знань у системах штучного інтелекту набуває особливого значення в освітній сфері, зокрема для професійного розвитку вчителів. Знання про різні методи представлення

інформації сприятимуть кращому розумінню можливостей та обмежень інтелектуальних систем для ефективного використання технологій в освітньому процесі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема напрямів представлення знань у системах штучного інтелекту привертає увагу дослідників різних галузевих напрямів. Науковці й практики вивчають різні моделі представлення знань, зокрема логічний підхід, який акцентує на використанні формальних мов та операторів для вираження істинних тверджень і відношень між ними [1; 4]. Семантичні мережі, які були запропоновані для моделювання зв'язків між поняттями за допомогою графів, дозволяють більш гнучко структурувати знання, що особливо вагомим у роботі з великими базами даних [3].

Фрейми та сценарії пропонують підходи, які враховують контекст і послідовність подій, що є необхідним для моделювання реальних ситуацій [1; 2].

Особливої уваги заслуговує розвиток онтологій як сучасного способу представлення знань, що поєднує кілька моделей у структуровану систему, яка дозволяє зберігати, інтегрувати й організовувати знання з предметної області. Онтології широко використовуються для інтеграції даних у різних сферах, включаючи освіту, медицину та бізнес [5]. У світлі підвищення інтересу до застосування штучного інтелекту в освіті, наукові дослідження, що вивчають інтеграцію методів представлення знань, стають надзвичайно актуальними, адже вони закладають основи для розробки інтелектуальних систем, які можуть бути корисними в педагогічній діяльності [2].

Мета статті – дослідити основні підходи до представлення знань у системах штучного інтелекту, описати переваги й недоліки кожної з моделей.

Виклад основного матеріалу дослідження. Представлення знань є ключовою концепцією в галузі штучного інтелекту (ШІ), яка передбачає створення моделей і структур для представлення інформації та знань для використання інтелектуальними системами [3]. Важливою особливістю цієї концепції є здатність створення таких моделей та структур, які дозволяють інтелектуальним системам не лише засвоювати інформацію, але й розуміти її контекст та використовувати для прийняття рішень. Це означає, що представлення знань у ШІ повинно бути не лише ефективним у зберіганні фактів, а й в подальшому використанні цих фактів для виявлення взаємозв'язків та вираження високорівневих концепцій.

Ключовою метою представлення знань є створення таких моделей, які дозволяють системам штучного інтелекту адаптуватися до нового контексту, вирішувати складні завдання та робити розумні висновки

на основі зібраних даних. Такий підхід дозволяє машинам «мислити» та «вчитися», моделюючи процеси розумової діяльності, подібні до людських [5].

Для досягнення цієї мети у галузі представлення знань та міркування, визначені основні типи знань у штучному інтелекті [1; 4]:

– декларативні знання – описовий тип знань, які виражаються у вигляді фактів, правил чи припущень;

– процедурні знання – використовуються для виконання конкретних завдань або дій, виражаються у вигляді правил, стратегій, процедур, тощо і часто надаються за допомогою алгоритмів або мов програмування;

– метазнання – це знання про знання, які часто використовуються у процесі міркування і для підвищення продуктивності систем штучного інтелекту;

– евристичні знання – це тип знань, який відноситься до емпіричних правил або стратегій, які використовуються для швидкого та ефективного вирішення проблем та може бути виражений у вигляді експертних знань з предметної галузі;

– структурні знання – це знання про структуру проблеми або системи, що використовуються для декомпозиції складних проблем на простіші завдання та виражаються у описі відносини між такими поняттями, як вид, частина та угруповання чогось.

Використання різних типів знань у системах штучного інтелекту зазвичай відбувається за допомогою моделей представлення знань. Ці моделі включають в себе різні методи й підходи до організації інформації та знань, а також надають системам штучного інтелекту структурований та систематизований спосіб управління інформацією. Основні типи моделей представлення знань включають: логічні представлення, семантичні мережі, фрейми, сценарії, продукційні правила та онтології.

Логічні представлення. Логічне представлення в штучному інтелекті визначається як мова з чіткими правилами,

яка працює з чітко вираженими твердженнями без двозначності в поданні інформації. Цей підхід включає точно визначений синтаксис та семантику, які гарантують правильність логічних висновків та виводів системи. Існує декілька видів логічного представлення: пропозиційна логіка та логіка першого порядку.

Пропозиційна логіка, відома також як логіка висловлювань, представляє собою формальну систему логіки, що досліджує відносини між пропозиціями. Цей вид логіки базується на булевій системі, де пропозиції оцінюються як істинні або хибні. У логіці висловлювань пропозиції об'єднуються за допомогою сполучних слів, таких як «і», «або»

і «ні». Складені висловлювання, отримані таким чином, також можна оцінити як істинні чи хибні, враховуючи істинність їх складників.

Логікою першого порядку у свою чергу називають розширення пропозиційної логіки, що дозволяє представляти

складніші зв'язки між об'єктами. У цій логіці пропозиції будуються за допомогою предикатів, які є висловлюваннями, що описують властивості або відношення між об'єктами, і кванторів, які визначають область дії змінних у пропозиції.

Для представлення знань за допомогою мови логіки використовуються символи та оператори для подання таких понять, як істина, заперечення, кон'юнкція, диз'юнкція, імплікація, квантифікація та тотожність. Семантика логічного представлення передбачає надання значення цим символам і формулам. Це робиться шляхом визначення набору аксіом і правил для маніпулювання цими символами.

Перевагою використання логічного представлення знань у системах штучного інтелекту є насамперед його простота та зручність у моделюванні логічних міркувань чи поданні простих понять у системі. Але таке представлення має обмежену виразність при описі фактів та взаємозв'язків між ними, які складно інтерпретувати засобами математичної логіки.

Семантичні мережі. Семантичною мережею називають графічне представлення знань, де вузли представляють поняття або об'єкти, а дуги – зв'язки між ними. Синтаксис семантичної мережі складається з вузлів і посилань, а семантика передбачає визначення значення кожного вузла та посилання (рис. 1).

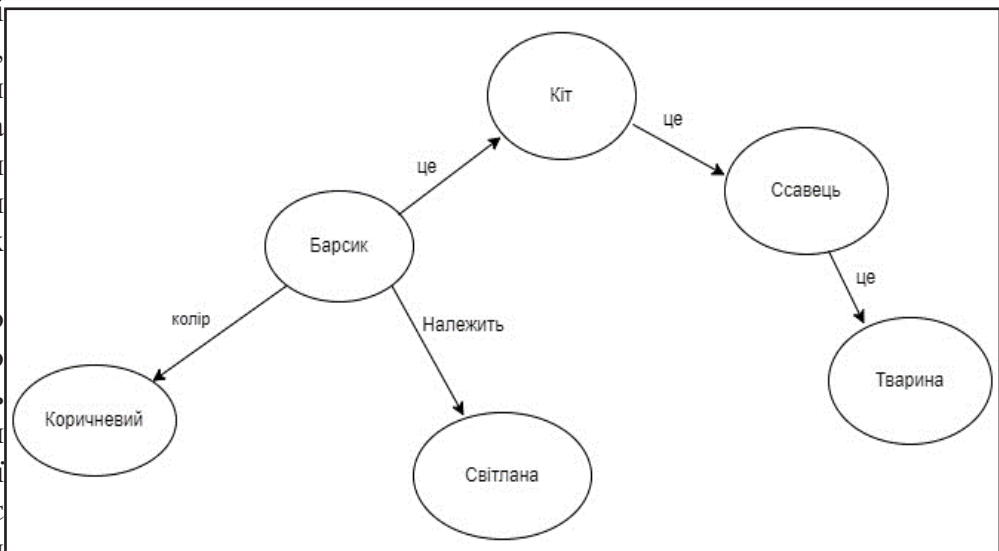

Рис. 1. Приклад семантичної мережі

Однією з головних переваг семантичних мереж є візуальне представлення, що робить їх більш інтуїтивно зрозумілими, ніж логічні представлення. Крім того семантичні мережі призначені для моделювання семантики, що дозволяє більш природно виражати значення та взаємозв'язки між об'єктами.

Втім, існують певні недоліки, пов'язані із семантичним методом представлення. Наприклад, створення складних семантичних мереж може бути трудомістким завданням, особливо якщо система повинна моделювати великі області знань. З цієї проблеми також

виходить проблема коштовності великих семантичних мереж з точки зору обчислень при обробці та пошуку знань [2].

Фрейми. Фрейм – це структурований запис, який описує сутність у світі за допомогою набору атрибутів та їхніх відповідних значень. У штучному інтелекті фрейми служать структурою даних, яка розділяє знання на підструктури, представляючи типові ситуації. Він складається з набору слотів і значень слотів. Ці слоти можуть бути будь-якого типу та розміру. Слоти мають імена та значення, які називаються фасетами (рис. 2).

Слоти	Фільтри
Назва	Штучний інтелект
Жанр	Комп'ютерна наука
Автор	Пітер Норвіг
Редагування	Третє видання
рік	1996
Сторінка	1152

Рис. 2. Представлення даних про книгу у вигляді фрейму

Фрейми з'явилися через розвиток семантичних мереж та слугували прототипом для класичних класів та об'єктів об'єктно орієнтованого підходу до створення структур даних. Система фреймів містить набір з'єднаних кадрів. У кадрі знання про об'єкт або подію можуть зберігатися спільно у базі знань. Технологія фреймів широко використовується для представлення знань у різних програмах, зокрема обробки природної мови або машинного зору.

Однією з переваг фреймового представлення є структурування інформації у вигляді концепційних блоків з атрибутами та відносинами між ними. Це сприяє легкій

організації та розумінню знань. Також фрейми можуть мати загальні атрибути або властивості, які можуть успадковуватися, що спрощує моделювання схожих об'єктів чи концепцій [1].

З іншого боку при розробці великих систем фреймове представлення може стати складним через потребу управління багатьма фреймами та їхніми відносинами, що ускладнює розуміння системи. Крім того, узагальнений характер представлення кадру означає, що знання не завжди може найкраще представляти більш конкретних або складних ситуацій.

Сценарії. Сценарієм у ШІ називають структуроване представлення, що описує стереотипну послідовність подій у певному контексті. Вони використовують структуру, що нагадує фрейми, для упорядкування та систематизації інформації. Кожен сценарій може містити різні елементи, які включають в себе наступні компоненти:

- умова входу – це базова умова, яка повинна бути виконана до того, як події в сценарії можуть відбутися;
- результати – умова, яка буде істинною після того, як відбулися події в сценарії;
- реквізит – об'єкти, що беруть участь у подіях;
- ролі – це дії, які виконують окремі об'єкти;
- сцени – послідовність подій, що відбуваються;
- трек – варіації сцен за сценарієм; різні треки можуть використовувати компоненти одних і тих самих сценаріїв.

За допомогою таких компонентів формується представлення конкретних ситуацій або процесів у інтелектуальних системах. Це дозволяє системам розуміти та використовувати стандартні шаблони дій у відповідних ситуаціях.

Сценарії можуть використовуватися, наприклад, у системах розуміння природної мови для організації бази знань, адже за допомогою них можна легко структурувати та

узгоджувати незалежні окремі спостереження з контексту предметної області, такі як правила вимови, правопис тощо. Також вони дозволяють системам штучного інтелекту моделювати та реагувати на типові чи стандартні ситуації, що спрощує розв'язання завдань у відповідних контекстах.

Незважаючи на переваги, сценарії в представленні знань мають свої недоліки, серед яких можна виділити обмеженість їхнього використання у нестандартних або складних ситуаціях через неможливість врахувати всі можливі варіанти або взаємозв'язки між подіями. Також для опису широкого спектру сценаріїв потребується значна кількість даних, що може призвести до ускладнень у керуванні обсягом та зберіганням інформації [1; 3].

Продукційні правила. Продукційні правила – це основний компонент у представленні знань експертних систем, який визначає поведінку системи на основі умов та відповідних дій. Вони складаються з двох частин: умови (або «if») та дії (або «then»). Продукційні правила використовуються для створення систем, які можуть робити прийняття рішень на основі вхідних даних при порівнянні їх з установленими умовами та застосовуючи відповідні дії залежності від виконання цих умов.

Представлення знань системи у вигляді продукційних правил надає переваги при редагуванні бази знань, адже виправлення або додавання нових продукційних правил не вимагає значних змін у системі, а також надає змогу швидко реагувати на вхідні дані при прийнятті рішень. Основним недоліком систем, що використовують продукційні правила, є відсутність можливостей до самостійного навчання, оскільки такі системи не передбачають зберігання результатів вирішення проблеми для подальшого використання та модифікації власних знань.

Онтології. Сучасним підходом, який поєднує у собі попередні моделі представлення знань, є представлення знань систем штучного інтелекту у вигляді онтологій. Онтології – це формальні моделі, які описують сутності

концепцій та їх взаємозв'язки в конкретній області або домені [5].

Онтології подібно до семантичних мереж дозволяють представити знання у вигляді структурованих графів, де концепції або терміни представлені у вигляді вузлів, а їх відносини – у вигляді зв'язків між цими вузлами з можливістю додавання нових знань про предметну область. Основні елементи, що використовуються для побудови онтології, включають у себе:

- класи – використовуються для представлення концептів у предметній області;
- екземпляри – об'єкти, що представляють собою певний клас.
- слоти – описують атрибути об'єктів;
- фасети – використовуються для опису обмежень слота;
- відношення – описують зв'язок між класом та екземпляром;
- правила – вирази типу «умова-дія», які вказують, які висновки можна зробити на основі наявної інформації або фактів;
- аксіоми – твердження, що містять загальну теорію предметної області;

Загалом побудова онтологій, містить у собі використання різних моделей представлення знань для конкретизації та організації знань у певній області. Для репрезентації об'єктів та їхніх характеристик у вигляді структурованих блоків з властивостями використовуються фрейми. Семантичні мережі використовуються для визначення відносин між об'єктами або концептами у вигляді графів, а використання продукційних правил дозволяє описувати те, які дії чи висновки можна зробити на основі наявних фактів чи умов.

У підсумку зазначимо, що гнучкість та чітке визначення термінів, концепцій та їхніх взаємозв'язків з можливістю створення нових знань, яку надають онтології зумовило зростання попиту на їх використання у сучасних системах штучного інтелекту як спосіб представлення знань системи про світ або його окремі аспекти. За допомогою

онтологій можна створювати інтелектуальні системи, які здатні ефективно аналізувати, робити висновки та вирішувати складні проблеми, орієнтуючись на чітко визначені концепції та взаємозв'язки між ними, а для створення та управління безпосередньо самими онтологіями у зручний спосіб можна використовувати спеціальні мови онтологій або мови графів знань.

Висновки та перспективи подальших розвідок напряму. У статті підкреслюється важливість вибору підходу до представлення знань для створення ефективних інтелектуальних систем, здатних адаптуватися до нових умов і контекстів. Подальші дослідження можуть бути зосереджені на розробці гібридних моделей, які поєднують переваги різних методів до представлення знань. Це дозволить створити більш гнучкі й адаптивні системи для ефективного використання в різних галузях.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Вдовиченко І. Н., Хоцкіна В. Б. Інтелектуальні системи: навч. посіб. Кривий Ріг: ДУЕТ, 2023. 187 с.
2. Методи та системи штучного інтелекту: навч. посіб. / упоряд.: І. М. Удовик, Г. М. Коротенко, Л. М. Коротенко, В. О. Трусов, А. Т. Харь. Дніпро: НГУ, 2017. 110 с.
3. Berners-Lee T., Hendler J., Lassila O. The Semantic Web: A New Form of Web Content That is Meaningful to Computers Will Unleash a Revolution of New Possibilities. *Scientific American*. May, 2001. URL: https://www.researchgate.net/publication/225070375_The_Semantic_Web_A_New_Form_of_Web_Content_That_is_Meaningful_to_Computers_Will_Unleash_a_Revolution_of_New_Possibilities (дата звернення: 02.10.2024).
4. Henry Kautz. Ronald J. Brachman and Hector J. Levesque, *Machines Like Us: Toward AI with Common Sense*. Prometheus. 2023. Vol. 39 (2): 121–124. DOI: 10.13169/prometheus.39.2.0121.
5. Web Ontology Language (OWL). W3C Semantic Web: website. URL: <https://www.w3.org/OWL/> (дата звернення: 02.10.2024).

ІНФОРМАЦІЙНО-КОМУНІКАЦІЙНІ ТА ЦИФРОВІ ТЕХНОЛОГІЇ У ПРОФЕСІЙНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ ПЕДАГОГА

Анотація. Стаття присвячена актуальній темі – використанню інформаційно-комунікаційних та цифрових технологій в професійній діяльності педагога. Автори статті розкривають сутність інформаційно-комунікаційних та цифрових технологій, підходи до їх класифікації, окреслюють актуальність проблеми компетентного застосування цих технологій в організації освітнього процесу. У статті здійснюється характеристика функціональних можливостей існуючих інформаційно-комунікаційних та цифрових ресурсів (вебсервісів, освітніх та ігрових платформ, застосунків, онлайн-порталів тощо), окреслюються напрямки найбільш ефективного їх застосування у різних сферах професійної діяльності сучасного педагога.

Ключові слова: інформаційно-комунікаційні технології, цифрові технології, вебсервіс, освітня платформа, освітній проєкт, вебпортал, додаток, сайт, онлайн-сервіс, застосунок, генератор, онлайн-портал, програмне забезпечення, сервіс відеотелефонного зв'язку, віртуальна дошка, ігрова платформа, цифровий освітній ресурс, учасник освітнього процесу, онлайн-взаємодія, інтерактив, змішане навчання, очне навчання, дистанційне навчання, синхронний режим, асинхронний режим.

Abstract. The article is devoted to a relevant topic – the use of information, communication and digital technologies in the professional activities of a teacher. The authors of the article reveal the essence of information, communication and digital technologies, approaches to their classification, and determine the relevance of the problem of competent use of these technologies in organizing the educational process. Disclosure of the functional capabilities of existing information, communication and digital resources (web services, educational and gaming platforms, applications, online portals, etc.) determines the directions of their most effective use in various areas of professional activity of a modern teacher.

Keywords: information and communication technologies, digital technologies, web service, educational platform, educational project, web portal, application, website, online service, application, generator, online portal, software, video telephone service, virtual board, gaming platform, digital educational resource, participant in the educational process, online interaction, interactive, blended learning, face-to-face learning, distance learning, synchronous mode, asynchronous mode.

Вступ. Інформаційно-комунікаційні та цифрові технології, потоки й масиви інформації, майже повсюдний інтернет, нейронні мережі, кіберфізичний простір утворюють потужну інформаційну сферу, що оточує людину і суттєво впливає на її світогляд, взаємодію з іншими людьми, соціумом, середовищем проживання. Цей

динамічний фактор є одним із ключових визначників напрямків розвитку, змісту, швидкості змін антропоного середовища, сфер життєдіяльності людини, зокрема освіти.

Постановка та обґрунтування актуальності проблеми. Запровадження інформаційно-комунікаційних та цифрових технологій в освітню сферу – тривалий

синергетичний процес, що потребує наукового дослідження і розуміння сфери, меж та ефективності їх застосування. Освітній процес є складним явищем, що підкоряється логіці та стратегії розвитку, характеризуючись різними формами організації (індивідуальними, груповими, колективними) та використанням найрізноманітніших методів, методик, технологій, засобів, спрямованих на отримання кінцевої мети – якісного освітнього продукту. Тому використання інформаційно-комунікаційних та цифрових технологій є важливим складовим елементом цього процесу, який спрямований на більш ефективно досягнення мети та завдань сучасного освітнього процесу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Питання інформаційно-комунікаційних та цифрових технологій в освітньому просторі є об'єктом наукових пошуків Д.Антонюка, В.Бикова, С.Буртового, В.Вембера, М.Гладун, А.Гуржій, С.Доценко, А.Дробіна, Л.Карташової, В.Коваленко, Л.Конопляник, В.Лапінського, М.Мар'єнко, Н.Морзе, Н.Олефіренко, Л.Петухової, М.Ростоки, О.Спіріна, А.Сухіх, О.Трифонової, І.Удовиченко, М.Шишкіної та інших українських дослідників. Проте, через динаміку розвитку цифрових технологій, освітньої сфери, соціуму і постійний запит з боку освітянського середовища, проблема потребує постійного моніторингу, аналізу та подальших досліджень, а тому її актуальність не підлягає сумніву.

Інформаційно-комунікаційні та цифрові технології, як невіддільна частина життя суспільства й людини зокрема, легко інтегруються в освітній процес, оскільки для здобувачів освіти звичною справою є використання різних інформаційно-комунікаційних та цифрових засобів у власному житті, зокрема, для легшого сприйняття інформації та засвоєння навчальних матеріалів.

Інформаційно-комунікаційні та цифрові технології дозволяють освітянам зробити процес навчання диференційованим,

вибудувати його відповідно до потреб кожного окремого здобувача освіти й таким чином підвищувати якість освітнього процесу. Використання цих технологій сприяє створенню умов, за яких здобувач освіти стає активним суб'єктом освітнього процесу, переходячи від пасивного сприйняття інформації до активної діяльності з її засвоєння та практичного використання.

Аналіз досліджень та публікацій з окресленої тематики показує, що інформаційно-комунікаційні та цифрові технології в освіті характеризуються широкою номенклатурою та варіативністю реалізації як в інструментальному, так і ресурсному планах. Виокремимо визначення сутності цих двох понять.

«Під інформаційно-комунікаційними технологіями (ІКТ) розуміють використання новітньої обчислювальної техніки і телекомунікаційних засобів для реалізації інформаційного забезпечення з метою оперативної і ефективною роботи з інформацією на законних підставах» [9, с.19].

«Цифрові технології – це сукупність цифрових засобів, систем, пристроїв та операцій з ними, які генерують, зберігають, обробляють, передають чи отримують дані в цифровій формі та забезпечують їх функціонування. До цифрових технологій, зокрема, належать соціальні медіа, мультимедіа, потокове відео, системи управління навчанням, геолокація, е-розрахунки, безпілотні та мобільні технології, що використовуються у всіх аспектах охорони здоров'я. Згідно з аналітичними звітами Всесвітнього економічного форуму (ВЕФ), до сучасних цифрових технологій також належать інтернет-речей (ІОТ), роботизація та кіберсистеми, штучний інтелект, великі дані, безпаперові технології, адитивні технології (3D-друк), хмарні та туманні обчислення, біометричні технології, технології ідентифікації, блокчейн, квантові технології тощо» [13, с.101].

Таким чином, інформаційно-комунікаційні та цифрові технології – поняття різні,

але взаємодоповняльні, тому їх доцільно розглядати як єдине системне ціле. Педагогічна функціональність інформаційно-комунікаційних та цифрових технологій в освітньому середовищі характеризується не лише зручною, виразною, наочною, активною й інтерактивною організацією предметного змісту, а й суттєвою зміною традиційних ролей суб'єктів освітньої взаємодії. Для здобувача освіти це можливість самостійно вирішувати навчальні завдання в інтерактивній взаємодії з цифровим контентом та іншими учасниками освітнього процесу, звертаючись до педагога (який стає наставником) за порадою, допомогою у розв'язанні складних питань та експертним оцінюванням результатів. Позиція «об'єкта» у навчанні для вмотивованого здобувача освіти («суб'єкта») заміщається зацікавленням, активним та відповідальним ставленням до застосовуваних інформаційно-комунікаційних та цифрових технологій в процесі здобуття освіти. Відповідно, для педагога розширюється спектр можливостей педагогічного супроводу діяльності здобувачів освіти та управління змістом освітнього процесу, організації освітньої діяльності за допомогою цифрового змістового наповнення освітнього процесу, автоматизації та алгоритмізації інформаційних процесів у цифровому освітньому середовищі.

У зоні особливої уваги педагога мають бути розуміння суті інформаційно-комунікаційних та цифрових технологій, їх опанування на достатньому професійному рівні для забезпечення реалізації цілей та завдань освітнього процесу. Це передбачає необхідність самостійного опанування такими технологіями та пошук найефективніших шляхів їх застосування. Тому для педагога, який усвідомлює реалії сучасного інформаційного світу, суть власної професійної діяльності, роль інформаційно-комунікаційних та цифрових технологій у формуванні ключових та предметних компетентностей учня, зокрема інформаційно-комунікаційних, настає момент прийняття усвідомленого рішення про подальше професійне зростання та самовдосконалення.

Мета статті. Дослідити інформаційно-комунікаційні та цифрові технології, що використовуються в освітньому середовищі, та окреслити напрямки найбільш ефективного їх застосування у різних сферах професійної діяльності сучасного педагога.

Виклад основного матеріалу дослідження. В умовах цифровізації освітнього процесу зростає роль інформаційно-комунікаційних та цифрових технологій у провадженні ефективної професійної діяльності сучасного педагога. Тому, розуміючи, що інформаційно-комунікаційні та цифрові технології є інструментом роботи з цифровими ресурсами та учасниками освітнього процесу, потрібно чітко розуміти їх цільове призначення для ефективного використання.

Одним із аспектів професійної діяльності педагога з організації освітнього процесу сучасними цифровими технологіями і засобами є продуктивна онлайн-взаємодія учасників освітнього процесу, що не обмежена часом та місцем. Вона досягається за умови правильного підбору цифрових інформаційно-комунікаційних та цифрових технологій, застосування яких є доцільним в конкретній навчальній ситуації. Цифровим помічником закладів загальної середньої освіти у створенні середовища навчання учнів є Google Classroom – вебсервіс, створений для організації ефективної безпаперової взаємодії учасників освітнього процесу в умовах змішаного та дистанційного навчання, а також для підтримки очного навчання. Google Classroom сприяє об'єднанню учасників освітнього процесу в одну надійну інтегровану систему, у якій педагоги мають змогу призначати завдання та розміщувати супровідні дидактичні матеріали, оцінювати виконання завдань здобувачами освіти, здійснювати обмін файлами зі здобувачами освіти, отримувати зворотній зв'язок у форматі публічних коментарів чи приватних повідомлень. Зручною функцією Google Classroom є взаємодія педагогів зі здобувачами освіти синхронно за допомогою вбудованої

Google Meet в кожен віртуальний клас. Це полегшує процес організації синхронних занять (на противагу безлічі посилань на синхронні зустрічі, які губляться в чатах месенджерів та дезорієнтують учасників освітнього процесу). Також особливістю Google Classroom є інтеграція з Google Drive, Google Docs, Google Slides, Google Sheets, Google Forms, Google Sites, Google Calendar, Gmail та іншими Google-сервісами.

Ефективним доповненням до віртуального середовища навчання можуть слугувати тематичні сторінки, розміщені на персональному блозі/сайті/каналі педагога або ж створені за допомогою універсального вебсервісу Xtiles. Він дозволяє за будь-яким із запропонованих шаблонів візуалізувати проектну діяльність, створити планер чи тематичні сторінки, вбудоване змістове наповнення яких може бути систематизовано у підсторінках за темами навчального предмета.

Упорядковане змістове наповнення тематичних сторінок дозволяє учням не лише опанувати новий навчальний матеріал, а й повертатись до вже опрацьованих тем з метою повторення. Змістовим наповненням тематичних сторінок можуть бути різноманітні цифрові освітні ресурси – інформаційні матеріали (текстові, графічні, табличні, звукові, візуальні, віртуальні, картографічні, анімаційні, інтерактивні), реалізовані у цифровому форматі або шляхом безпосереднього створення, або шляхом перетворення з аналогових носіїв у цифровий формат. Це можуть бути готові розробки з усіх навчальних предметів для учнів 1-11 класів Всеукраїнської школи онлайн (навчальне відео, презентації, тестові матеріали, вправи тощо), аудіозаписи 250 творів української літератури для учнів 5–11 класів освітнього проекту “Укрліт”, аудіоуроки для учнів 7–11 класів із всесвітньої та історії України, громадянської освіти, української мови та літератури освітнього проекту “Вчися вухами”, відеоматеріали з навчальних предметів «Українська мова», «Українська література»,

«Пізнаємо природу», «Математика», «Алгебра», «Геометрія», «Хімія», «Географія», «Біологія», розрахованих для учнів 5–9 класів, розроблені за підтримки Благодійного фонду «KATALYST EDUCATION», освітні серіали для педагогів, здобувачів освіти та їх батьків вебпорталу Дія.Освіта, віртуальні екскурсії (Google Artsandculture, Українські музеї просто неба, Музейний портал, AirPano, Discover тощо) віртуальні лабораторії, додатки доповненої реальності та симулятори (Mozaik, Fhet, Chrome music lab, Quivervision, Geogebra, Desmos, Wolfram Mathematica та інші) тощо. Корисним змістовим наповненням тематичної сторінки можуть бути також мовні або ж математичні тренажери (Learning.ua, Webpen, Formula, Thatquiz, Onlinemschool та інші).

Окрім готових до використання розробок педагог може реалізовувати у своїй професійній діяльності цифрові освітні ресурси, створені самостійно чи у команді зі здобувачами освіти або колегами. Так, за допомогою додатків Google Docs, Google Slides та Google Sheets учасники синхронної чи асинхронної взаємодії можуть спільно працювати над наповненням документа, таблиці чи слайдів онлайн-презентації інформацією різного формату. На платформі графічного дизайну Canva учасники синхронної чи асинхронної взаємодії можуть працювати в команді над розробкою інтелектуальних карт, інфографіки, інтерактивних зображень, навчального відео, слайд-шоу, презентацій, коміксів, аркушів завдань та іншого дидактичного матеріалу, використовуючи авторські шаблони чи бібліотеку шаблонів, зображень, анімацій, шрифтів, ілюстрацій та аудіо вебсервісу. Canva також надає можливість здійснювати інтеграцію з Google Classroom або ж створювати власні класи у самому вебсервісі. Подібним до Canva є багатофункціональний онлайн-сервіс Genially, завдяки якому учасники освітнього процесу мають змогу спільно створювати різноманітний інтерактивний контент: презентації, інтелектуальні карти, інфографіку, ігри,

віртуальні посібники та інший дидактичний матеріал. На противагу платформі Canva, Genially містить унікальні шаблони для розробки вебквестів та іншого інтерактиву. У картографічному вебсервісі Google Maps учасники освітнього процесу можуть спільно створювати інтерактивні мапи з мітками, в які можна інтегрувати посилання на інтернет-джерело, текст з завданням, зображення, аудіо чи відео. Ці можливості вебсервісу доцільно використовувати для розробки вебквестів. На сайті “Розвиток дитини” педагог може скористатись генераторами завдань для розробки авторських цифрових освітніх ресурсів, або ж використати готові онлайнві цифрові освітні ресурси чи матеріали для друку (кросворди, дидактичні картки, ігри та вправи). За допомогою онлайн-сервісу Jigsawplanet педагог може створити авторський онлайнвий пазл або ж використати готові пазли, розроблені іншими користувачами. За допомогою платформи для підтримки освітнього процесу Learningapps та інтерактивного навчального застосунку Wordwall педагог може створювати авторські інтерактивні вправи різноманітних типів чи використовувати готові цифрові освітні ресурси, розроблені іншими користувачами. Особливістю Wordwall та Learningapps є функція перегляду результатів виконання ігрових завдань здобувачами освіти у профілі педагога. На платформі вивчення математики Matific педагог може знайти різноманітні математичні ігри для різних вікових категорій здобувачів освіти та використати їх для демонстрації в режимі реального часу чи індивідуального проходження здобувачами освіти у власному темпі. Платформа надає можливість створити профіль зі специфічними налаштуваннями не лише педагогу, а й здобувачам освіти чи їх батькам. Генератор ребусів Rebus1 дозволяє учасникам освітнього процесу згенерувати ребуси різними мовами, а також використати готові ребуси, не лише мовні, а й математичні. Створити навчальне відео, скринкаст чи слайдшоу, а також

перевести текст в аудіо однією з 80 мов світу за лічені хвилини допоможе онлайн-інструмент Clipchamp. Створити авторські цифрові освітні ресурси або ж скористатись готовими робочими аркушами з будь-якої теми будь-якого навчального предмета, розробленими іншими користувачами, дозволяє вебсервіс liveworksheets. Він значно полегшує роботу педагога завдяки автоматичній перевірці результатів виконання завдань здобувачами освіти та розміщенню відповідних звітностей в профілі педагога.

Для проведення онлайнного опитування, голосування, тестування в синхронному й асинхронному режимах педагогам слугують різноманітні цифрові інструменти. Наприклад, педагог може використати у роботі тестові матеріали освітнього онлайн-порталу На Урок, або ж розробити авторський тест самостійно за шаблоном. За допомогою програмного забезпечення для адміністрування опитування Google Forms педагог має можливість не лише самостійно, а й у команді з колегами спільно створювати онлайн-опитувальники з різним форматом запитань для здобувачів освіти чи їх батьків. Це такі формати як: короткі й розгорнуті запитання, запитання з можливістю завантаження файлів учасниками опитування, запитання з вбудованим зображенням чи відеофайлом, запитання з одним чи кількома варіантами відповіді, таблиці з варіантами відповіді, лінійні шкали, сітки прапорців. Також педагог може використовувати підказки/поради для учасників опитування через ключ опитування та інші цікаві опції Google Forms. На ігрових освітніх платформах Kahoot та Blooket педагог може створювати інтерактивні вікторини, які здобувачі освіти можуть проходити як індивідуально у власному темпі (в якості домашнього завдання), так і синхронно з іншими учасниками в режимі змагання, використовуючи створене ідентифікаційне числовікторини. За допомогою вебінструменту Formative педагог може створювати інтерактивні опитування із вбудованим в

запитання змістовим наповненням різного формату (зображення, текст, відео, дошка для малювання тощо). На онлайн-платформі Classtime педагог може проводити миттєві онлайн-оцінювання прогресу класу і кожного здобувача освіти індивідуально. За допомогою платформи Edpuzzle педагог може створити інтерактивні відеоматеріали на основі власного відеофайлу чи відео з відеохостингу YouTube. Інтерактивність відео, створеного за допомогою Edpuzzle, забезпечується завдяки вбудованим у відеоролик запитанням, відповівши на які, глядач може переглядати відеоролик далі. Всі розглянуті вебінструменти значно полегшують роботу педагога, оскільки забезпечують його різними шаблонами та варіантами опитування, перетворюють рутинну паперову роботу над створенням та перевіркою тестів у цікавий легкий процес генерування опитувальників будь-якого формату, автоматичну перевірку яких забезпечують самі вебсервіси. У власному профілі кожного з перелічених вебсервісів педагог має можливість переглянути результати тестування. Якщо ж педагогу потрібно здійснити анонімне опитування на основі відкритих запитань чи запитань з варіантами відповіді, скласти банк ідей, створити спільну хмаринку слів з відповідей, отримати зворотній зв'язок в якості запитання від учасників опитування та використати інші цікаві формати інтерактивного опитування (визначення рейтингу, лінійна шкала, сітка, мітки на мапі, гістограма, вікторина, правда чи брехня тощо), він може скористатись функціоналом додатка Mentimeter.

З метою організації продуктивної синхронної мікрогрупової діяльності учасників освітнього процесу педагог може скористатись функціоналом таких сервісів відеотелефонного зв'язку як: Google Meet та Zoom. А саме: розширення Google Meet – Роздільні кімнати, що дозволяє організатору відеозустрічі – педагогу переглядати роботу мікрогруп в режимі вкладок або в режимі слайдів, використовувати повзунок для швидкого переміщення між кімнатами,

кнопки вимкнення звуку та видалення учасників, функції імпорту, експорту й інтеграцію з Google Classroom. Своєю чергою Zoom дозволяє створити до 50 сесійних зал для мікрогрупової роботи. Учасники можуть самостійно обирати сесійну залу, або ж організатор відеозустрічі може автоматично чи вручну об'єднувати їх у мікрогрупи. Педагог може в будь-який час «переходити» між сесійними залами.

З метою організації спільної синхронної чи асинхронної роботи на віртуальній дошці учасники освітнього процесу можуть використовувати функціонал низки ефективних вебінструментів. Наприклад, віртуальна дошка-візуалізація Classroomscreen, яка створюється та демонструється педагогом виключно під час синхронної взаємодії, містить понад 20 віджетів для наповнення дошки змістом, розміщення завдань та правил, встановлення таймера, формування мікрогруп та черги відповідей, збору відгуків тощо. Віртуальна дошка Padlet дозволяє спільно в синхронному чи в асинхронному режимах розміщувати текстові нотатки, файли й посилання на зовнішні ресурси, а також групувати їх у вертикальні плитки-елементи дошки. На площині віртуальної дошки Linoit в синхронному чи в асинхронному режимах учасники освітнього процесу спільно можуть розміщувати зображення, відео, файли, наліпки з текстом і посиланнями на зовнішні ресурси. Інтерфейс віртуальної дошки Linoit інтуїтивно надзвичайно простий та зрозумілий, а тому може використовуватись навіть під час взаємодії з наймолодшими здобувачами освіти. На значно більшій площі (порівняно з попередньою) віртуальної дошки Conceptboard міститься велика кількість готових шаблонів блоків, схем, діаграм, таблиць, фігур, іконок та інших інструментів для інтерактивної взаємодії як в синхронному, так і в асинхронному режимах. Учасники взаємодії можуть спільно наповнювати дошку змістом різного формату й залишати один одному коментарі. Проте, в порівнянні

з Linoit, інтерфейс сервісу складніший, але різноманітніший і більш функціональний. Вебсервіс графічного дизайну Canva також надає можливість працювати в синхронному та асинхронному режимах на віртуальній дошці великої площі, яка може поєднувати різноманітні яскраві шаблони інтерактивної взаємодії. А саме: мозкові штурми, інтелектуальні мапи, таблиці ідей та пропозицій, схеми, блоки, діаграми тощо. Учасники взаємодії також можуть розміщувати на дошці коментарі, файли різного формату, наліпки, текст з посиланнями на зовнішні ресурси, відео YouTube та інше змістове наповнення. За умови реєстрації на тарифному плані «Canva для навчання», педагог може використовувати весь функціонал вебсервісу без обмежень (на противагу попередньо розглянутим вебсервісам). До того ж, означений вебсервіс має україномовний, інтуїтивно зрозумілий інтерфейс.

Більшість з розглянутих складових інформаційно-комунікаційних та цифрових технологій серед свого функціоналу пропонують згенеровані автоматично QR-коди цифрових освітніх ресурсів. Проте, якщо такої можливості немає, або ж учасники освітнього процесу бажають згенерувати авторський QR-код певного кольору чи з певним логотипом, можна скористатись генератором QR-кодів Websiteplanet.

Окрім розглянутих складових інформаційно-комунікаційних та цифрових технологій сучасному педагогу відкрито безмежний простір можливостей нейронних мереж, який має змогу за лічені хвилини згенерувати потрібний цифровий освітній ресурс з будь-якої навчальної теми.

Висновки та перспективи подальших розвідок напряму. Розглянутий у статті спектр застосування інформаційно-комунікаційних та цифрових технологій у професійній діяльності сучасного педагога визначається, перш за все, усвідомленим розумінням сутності й цільового призначення цих технологій учасниками освітнього

процесу. Діяльність педагога при цьому має бути сфокусована на досягненні результативної взаємодії учнів з цифровим освітнім контентом у відкритому мережевому інформаційному просторі. Акцент при роботі з інформаційно-комунікаційними та цифровими технологіями необхідно ставити на створення умов, що сприятимуть формуванню активної пізнавальної діяльності здобувача освіти, забезпеченню широкої номенклатури змісту та інструментарію, базовій цифровій компетентності. Педагогічним пріоритетом у цьому випадку стає супровід персоналізованої взаємодії здобувача освіти з цифровим освітнім контентом за допомогою інформаційно-комунікаційних та цифрових технологій у процесі навчальної діяльності, що сприяє не тільки ефективному освоєнню знань, розумінню їх практичного характеру, а й формуванню ціннісного та особистісного відношення до результатів освітньої діяльності, прагненню до самоосвіти. Це, в свою чергу, підтверджує необхідність приділення особливої уваги питанню підготовки сучасного педагога до ефективної професійної діяльності у цифровому освітньому середовищі, формує запит на вдосконалення цифрової компетентності педагога та інших учасників освітнього процесу та окреслює необхідність подальших досліджень інноваційних педагогічних підходів до використання в освітньому процесі інформаційно-комунікаційних та цифрових технологій.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Antoniuk, D., & Vakaliuk, T. Огляд та класифікація цифрових освітніх ресурсів для економічної та управлінської освіти магістрів у галузі ІТ. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: «Педагогіка. Соціальна робота»*, 2023. Вип.1 (52), С. 11–18.

2. Антонюк Д.С. Теоретичні та практичні аспекти розроблення та використання цифрових освітніх ресурсів: погляд вітчизняних учених. *Вісник Запорізького*

національного університету. *Педагогічні науки*, 2021, Том 1 № 3. С.189-196.

3. Биков В.Ю. Цифрова трансформація суспільства і розвиток комп'ютерно-технологічної платформи освіти і науки України. *Інформаційно-цифровий освітній простір України: трансформаційні процеси і перспективи розвитку* : матеріали методологічного семінару НАПН України, 4 квітня 2019 р. / за ред. В.Г. Кременя, О.І. Ляшенка. К, 2019. С.20-26.

4. Використання цифрових освітніх ресурсів у процесі навчання учнів закладів загальної середньої освіти : методичні рекомендації / за заг. ред. І. В. Удовиченко. Суми : ФОП Цьома С.П., 2023. 132 с.

5. Гуржій А.М., Лапінський В.В., Карташова Л.А. Електронні освітні ресурси як суспільне явище. Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання у підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблем: зб. наук. пр. Київ; Вінниця: ТОВ фірма «Планер», 2016. Вип. 44. С.14-21.

6. Дробін А. А. Класифікація цифрових освітніх ресурсів як засіб уточнення практичного цільового призначення. *Наукові записки. Серія: Педагогічні науки*. Кропивницький, 2021. Вип. 201. С. 77-81.

7. Єфіменко С.М. Використання цифрових інструментів для онлайн-взаємодії учасників освітнього процесу. *Здоров'я і суспільство в умовах війни*: збірник наукових статей. Кропивницький : ЦРПЛ, 2022. С.367-373.

8. Єфіменко С.М. Моніторинг рівня розвитку цифрової (інформаційно-цифрової) компетентності педагогів Кіровоградської області. *Наукові записки. Серія: Педагогічні науки*. Кропивницький, 2023. Вип. 210. С.104-111.

9. Ківалов С.В. Інформаційно-комунікаційні технології в освітньому процесі в галузі права. *Актуальні проблеми політики* : зб. наук. пр. / редкол.: С.В. Ківалов (голов. редкол.), Л.І. Кормич (голов. ред.), І.М. Милосердна (відп. ред.) та ін.; НУ «ОЮА», Південноукр. центр гендер. проблем. Одеса : Фенікс, 2019. Вип. 64. С. 6-20.

10. Олефіренко Н. В. Педагогічний потенціал сучасних цифрових технологій. *Цифрова трансформація освіти та науки* : матеріали І Всеукр. наук.-практ. конф., 2–3 берез. 2023 р. / Харків. нац. пед. ун-т ім. Г. С. Сковороди та ін. ; редкол.: Ю.Д. Бойчук (голов. ред.) та ін. Харків, 2023. С. 58–61.

11. Про затвердження Положення про електронні освітні ресурси : Наказ Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України від 01.10.2012 № 1060. Дата оновлення: 19.07.2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1695-12#Text> (дата звернення: 15.09.2024).

12. Про схвалення Концепції реалізації державної політики у сфері реформування загальної середньої освіти «Нова українська школа» на період до 2029 року : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 14.12.2016 № 988-р. Дата оновлення: 22.08.2018. URL: <http://surl.li/fvigi> (дата звернення: 20.09.2024).

13. Рамка цифрової компетентності громадян України. URL: <https://drive.google.com/drive/folders/1pyIUKvX3fPBr28gZccftySbZaEwCUmA7>.

14. Ростока М.Л. Про цифрові освітні ресурси. *Цифрова трансформація освіти та науки* : матеріали ІІ Всеукр. наук.-практ. конференції 14-15 берез. 2024 р. Харків: Харківський національний педагогічний університет імені Г.С. Сковороди, 2024. С. 44-46.

НАПОВНЕННЯ ЦИФРОВОГО ПРОСТОРУ В ЗАКЛАДІ ДОШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ: STREAM-ІГРИ З «ВЕСЕЛИМИ ДРУЗЬМИ»

Анотація. Стаття розкриває особливості програми соціально-емоційного розвитку дітей «Веселі друзі» та її реалізацію шляхом запровадження STREAM-освіти. Автори зупиняються на концепції, змісті програми, використанні мобільного застосунку «Веселі друзі» через досвід закладу дошкільної освіти у реалізації STREAM-проектів. Важливою є практична складова матеріалу, яка містить авторські STREAM-ігри з персонажами шведської програми.

Ключові слова: технології, розвиток, проєкт, STREAM, дошкільники.

Abstract. The article reveals the features of the social-emotional development program for children «Happy Friends» and its implementation through the introduction of STREAM-education. The authors focus on the concept, content of the program, and the use of the «Happy Friends» mobile application through the experience of a preschool education institution in the implementation of STREAM projects. The practical component of this material is important, which contains original STREAM games with characters from the Swedish program.

Keywords: technologies, development, project, STREAM, preschoolers.

Вступ. Мобільні додатки, інтерактивні ігри та онлайн-платформи стали невід'ємною частиною сучасного освітнього процесу в закладі дошкільної освіти. Ці інструменти допомагають дітям освоювати базові навички математики, логічного мислення, креативності, читання та комунікації. Завдяки інтерактивним елементам, доступним віку зображенням, інтуїтивному інтерфейсу діти можуть вчитися граючи, що робить процес захоплюючим, доступним, ефективним та затребуваним.

Постановка та обґрунтування актуальності проблеми. На сучасному етапі розвитку суспільства в життя дитини рішуче ввійшли різноманітні технології, гаджети та з'явилися нові можливості. Тепер створений інформаційно-комунікаційний простір так само допомагає набувати сенсорного досвіду, як дотик, нюх чи слух. Цей досвід стає фундаментом подальшого розвитку дитини на все життя. та переважно педагоги закладу дошкільної

Тому дорослі мають навчити її користуватися технічними засобами, розвиваючи цифрову компетентність та критично мислити. Саме такий оновлений простір, інноваційні підходи пропонує нам STREAM-освіта.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні підходи реалізації загального поняття STEM-освіти досліджували О. Кузьменко, І. Пархоменко, О. Патрикеева та ін. Сьогодні також звертаємось до праць К. Крутій та І. Стеценко, які акцентують увагу саме на STREAM-освіті для дошкільників.

Метою статті є розкриття особливостей програми соціально-емоційного розвитку дітей «Веселі друзі» та зосередження уваги на її реалізації шляхом запровадження STREAM-освіти.

Виклад основного матеріалу дослідження. Ми помічаємо, що сьогодні батьки

освіти більше спрямовані на інтелектуальний розвиток дошкільнят, а соціально-емоційні потреби дітей розвиваються недостатньо. До того ж, у період воєнного стану діти втрачають звичну повсякденність та впорядкованість життя, їх ігри і навчання чергуються з повітряними тривогами та перебуванням в укритті. Тому саме зараз ми прагнемо навчити своїх вихованців справлятися зі страхами, стресом, розуміти свої емоції та емоції інших людей, співпрацювати в команді та будувати здорові стосунки. Застосовуючи STREAM-проекти в інтеграції сучасних складових (наука, технологія, математика, інженерія, мистецтво та ін.), ми досягаємо певних результатів.

Як розвинути співпрацю, взаємодопомогу у дітей пропонує шведська програма соціально-емоційного розвитку дітей «Веселі друзі» [2]. Педагоги закладу дошкільної освіти (ясла-садок) № 70 «Оленка» м. Кропивницького (директор Світлана Зайцева) зацікавилися цією програмою та вирішили, що саме вона допоможе розвивати важливі соціальні та емоційні навички, необхідні дітям у житті. Державний стандарт дошкільної освіти та програми не обмежують творче бачення та ініціативу педагогів, гнучкість у виборі навчально-методичного матеріалу та розподілі тем відповідно до потреб вихованців, у застосуванні методів, прийомів і засобів навчання. Педагогам надається можливість розробляти власне планування, проекти, тематичні дні та цикли. Педагоги вирішили реалізувати дану програму під час STREAM-проектів.

Розглядаючи програму соціально-емоційного розвитку та навчання «Веселі друзі», виявили, що вона допомагає забезпечити психологічно безпечне освітнє середовище; сприяє розвитку в дітей емоційного інтелекту та соціальних навичок; допомагає встановлювати та підтримувати здорові позитивні взаємини; заохочує дітей приймати рішення відповідально, усвідомлюючи наслідки різних учинків;

а також популяризувати усвідомлене світосприйняття.

Метою програми «Веселі Друзі» є допомога педагогам, батькам і насамперед дітям у тому, щоб краще розуміти власні емоції, розпізнавати їх та керувати ними, що сприятиме соціальній взаємодії одне з одним і дорослими. Концепція «Веселі друзі» ґрунтується на наукових дослідженнях, емпіричних і теоретичних знаннях соціального та емоційного інтелекту. Інструмент для соціально-емоційного навчання *Peppy Pals* «Веселі друзі» розроблений Єльським центром емоційного інтелекту та глобальною EQ-мережею *Six Seconds*.

Для реалізації Програми використовуються ігрові ресурси «*Peppy Pals*» («Веселі Друзі»): цикл із 16 мультфільмів і книжок про п'ятьох друзів-тварин, запитання для обговорення до кожної із 16 історій, набори з 5 м'яких іграшок, мобільний ігровий застосунок «Веселі Друзі» (англ. *Peppy Pals – Global version*), збірка активностей «Соціально-емоційний розвиток з Веселими друзями», путівник-порадник для педагога, 27 карток з назвами емоцій, розмальовки та дипломи [1].

Отже, під час знайомства з програмою діти опановують мобільний ігровий застосунок, таким чином формуючи цифрову компетентність. Формування цифрової компетентності та грамотності дітей є вимогою сучасного суспільства, що забезпечує цілісність і повноцінність освітнього процесу та ефективність використання цифрових технологій в його організації. Стрімкий розвиток суспільства визначив цифрову компетентність як одну з найважливіших складових сучасного освітнього процесу в закладі дошкільної освіти.

Зупинимось на особливостях використання мобільного інтерактивного застосунку *Peppy Pals* «Веселі друзі» для соціально-емоційного навчання. Використання застосунку доступне для батьків та педагогів усього світу, щоб допомогти дітям: розвивати навички самоусвідомлення та самооцінки; розпізнавати емоції; долати стрес; розвивати

стійкість та витримку; проявляти емпатію; вирішувати проблеми; контролювати імпульсивність; вибудовувати взаємини, допомагати іншим.

Цей застосунок містить різноманітні анімовані історії «Допомога друга», «На фермі», «На пляжі», «У школі»; розмальовки, пазли та завдання на розпізнавання емоцій, які вихователь може легко використати під час перебування з дітьми в укритті, маючи тільки гаджет під рукою.

Унікальні персонажі історій спілкуються, піклуються одне про одного та вирішують різні життєві ситуації. Діти можуть спробувати пограти у фрісбі, влаштувати пікнік на фермі, пірнути у воду або відвідати чарівну школу, усі історії можна легко пов'язати з реальними життєвими ситуаціями. Дітям запропоновано помалювати, скласти пазл тощо. Цікавий світ Репу Релс «Веселі друзі», сповнений емоцій, роздумів, гумору, викликів та радощів взаємодопомоги.

Завдяки різним видам сприйняття (слух, зір і дотик) соціально-емоційне навчання перетворюється на гру. Також застосунок можна використовувати у роботі з дітьми з особливими потребами (аутизм, гіперактивність) чи вихованцями з високим рівнем тривожності.

І дійсно, користуючись цікавими ресурсами цієї програми, педагогам закладу це вдається. Завдяки запровадженню STREAM-проектів діти дошкільного віку набувають предметно-практичної, технологічної, сенсорно-пізнавальної, логіко-математичної, дослідницької компетентностей. Діти залучаються до різних активностей з веселими тваринками:

- з енергійним та грайливим цуценям Реггі, яке має труднощі із самоконтролем, але вчиться керувати своїми емоціями та спілкуватися з іншими;

- з добрим та чутливим лошам Семмі, яке іноді буває сором'язливим та боязким, але вчиться бути впевненим у собі та відстоювати свою думку;

- з кролятам Габбі, турботливим та уважним, яке іноді буває надмірно тривожним, але вчиться розслабитися, не перейматися так сильно та довіряти іншим;

- з мудрим та розсудливим совеням Іззі, який іноді буває занадто серйозним, але вчиться веселитися та насолоджуватися життям;

- з незалежним та цікавим кошнем Келлі, яке іноді буває егоїстичним, але вчиться співпрацювати з іншими та ділитися.

Складові STREAM-проекту «Природничі науки», «Технології», «Читання і письмо», «Інжиніринг», «Мистецтво», «Математика. Логіка» дозволяють вирішувати безліч завдань Державного стандарту дошкільної освіти та альтернативної програми формування культури інженерного мислення в дошкільників «STREAM-освіта, або Стежинки у Всесвіт» [3].

Вихованці виконують нескладні маніпуляції із мобільним застосунком, переглядають мультфільми, розвивають соціально-емоційні навички (спілкування, соціальну приналежність, побудову взаємин, співпрацю в команді, вирішення конфліктів) та ще й перевіряють міцність будівлі, рахують персонажів, добирають матеріали для конструювання паркану, місточка тощо. Так, вихователь запропонувала дітям вирішити конфліктну ситуацію, яка виникла через планшет між цуценям Реггі та лошам Семмі (Рис. 1, 2.).

Рис.1, 2. Фото освітнього процесу

Педагог використала при цьому вдалий прийом перегляду телевізійної програми «Разом до згоди». Вона спонукала дітей поміркувати, як можна дійти згоди в цій ситуації. Прийом «показ телевізійної програми» додав активності в аналізі і обговоренні події та скоригував дітей до правильних висновків: всім добре, коли ми вміємо домовлятися та довіряти один одному. Інший педагог на занятті «Пригоди веселих друзів» запропонувала своїм вихованцям придумати власні історії, які трапилися з Реггі, Семмі, Габбі та Іззі (Рис.3).

Рис.3. Фото освітнього процесу

Ось, до прикладу, цікава історія «Рятувальна операція», у якій веселі друзі рятували цуценя Реггі, яке потрапило у відкритий люк. Друзі проявили кмітливість та злагоженість в діях, щоб рятувати друга з біди. Цуценя Реггі, звільнившись із пастки, зрозуміло, як важливо мати справжніх друзів, які завжди готові прийти на допомогу в скрутну хвилину. Саме тут не обійшлося без моделювання, конструювання та критичного мислення. Обговорення послідовності «рятувальної операції», підбір обладнання, пригадування особливостей дій людей різних професій (конструктори, інженери, рятувальники) якраз і стало складовими STREAM-проекту. А діти усвідомили, наскільки важливі в житті дружба, сміливість, командний дух та інженерне мислення.

Вихованці іншої групи разом з веселими друзями завітали в гості до песика Реггі та допомогли йому поратися по господарству (Рис. 4). Діти добре попрацювали, дізналися багато нового про тварин та весело провели

час. Всі дійшли до висновку: дружня робота та логічна послідовність діяльності до ладу веде.

Рис.4. Фото освітнього процесу

Педагоги під час STREAM-проектів вчать дітей працювати в команді, домовлятися одне з одним, ділитися ресурсами, спільно вирішувати проблеми та розвивати інженерні здібності. Цьому допомагають спільні конструкторські завдання. Так, наприклад, малюки будували парканчик для друзів лоша Семмі, використовуючи для конструкцій різноманітні за розміром дерев'яні палички, пластмасові трубочки, прищіпки, деталі для з'єднання тощо. Діти активно обговорювали майбутні споруди, ділилися досвідом. І в результаті вийшов чудовий парканчик, де сором'язливий Семмі буде гратися зі своїми друзями (Рис. 5).

Рис.5. Фото освітнього процесу

Герої програми «Веселі друзі» відомі своїми позитивними емоціями та вмінням долати труднощі. Їхні історії та веселі пригоди не лише розважають, але й навчають дітей важливих життєвих уроків, таких, як дружба, співпереживання, емпатія та вміння виявляти сильні сторони один одного (Рис. 7, 8).

Рис.7, 8. Фото освітнього процесу

Пропонуємо переглянути приклади STREAM-ігор та реалізувати власні ідеї щодо розвитку дітей дошкільного віку.

Таблиця 1. Орієнтовні приклади STREAM-ігор

STREAM- гра «Побудуй парканчик для коней»		
Складові STREAM	Базовий компонент дошкільної освіти/ освітні напрями	Освітня діяльність дітей
Наука	«Дитина у природному довіллі», Тема «Тварини»	Діти вивчають потреби та поведінку домашніх тварин. Обстеження тварин. Обговорення величини, форми та призначення окремих частин тіла.
	«Гра дитини», «Конструкторсько-будівельні ігри»	Вивчення властивостей будівельних матеріалів, знайомство з різними видами парканів та огорожень.
Технології	«Гра дитини», «Конструкторсько-будівельні ігри»	Підбір та використання для конструкції різноманітного матеріалу, деталей для з'єднання.
Інженерія		Проектування та будівництво стійкого парканчика для коней.
Математика	«Дитина в сенсорно-пізнавальному просторі», «Сенсорні еталони»	Вимірювання довжини та висоти парканчика, розрахунок кількості необхідних матеріалів.
STREAM - гра «Веселі помічники»		
Наука	«Дитина у природному довіллі», Тема «Тварини»	Під час догляду за тваринами діти дізнаються про їх поведінку, потреби та отримують навички догляду за ними.
	Тема «Рослини»	Засвоюють знання про забезпечення необхідних умов та догляду для росту рослин.
Технології	«Гра дитини», «Конструкторсько-будівельні ігри»	Використання простих інструментів для роботи на фермі, будівництво ферми з LEGO або інших конструкторів, дослідження використання технологій в сучасному сільському господарстві. Спостереження та уточнення знань про роботу фермера, садівника, городника, конюха.

Інженерія	«Гра дитини», «Конструкторсько-будівельні ігри»	Проектування на папері та будівництво ферми, що відповідає потребам тварин та людей.
Математика	«Дитина в сенсорно-пізнавальному просторі», «Сенсорні еталони»	Підрахунок кількості тварин, кормів, вимірювання та порівняння розмірів та відстаней.
STREAM - гра «Рятувальна операція»		
Наука	«Гра дитини», «Конструкторсько-будівельні ігри»	Дослідження властивостей матеріалів (міцність, гнучкість, витривалість, стійкість) для використання в рятувальній операції.
	«Дитина у природному довкіллі», Тема «Тварини»	Дослідження поведінки тварин у стресових ситуаціях.
Технології	«Гра дитини», «Конструкторсько-будівельні ігри»	Використання простих механізмів (важелі, підйомники) для створення пристроїв для порятунку тварини. Поповнення знань про обладнання та особливості професії «Рятувальник».
Інженерія	«Гра дитини», «Конструкторсько-будівельні ігри»	Проектування та будівництво конструкцій для підйому тварини з люку.
Математика	«Дитина в сенсорно-пізнавальному просторі», «Сенсорні еталони»	Вимірювання відстані до тварини, підрахунок кількості обраного матеріалу, необхідного для будівництва рятувальної споруди.

Зазначимо: ефективними є STREAM-проекти та тематичні дні, під час проведення яких тема є наскрізною для всіх видів діяльності протягом дня та участі усіх фахівців (вихователів, інструкторів з фізкультури, учителів-логопедів, музичних керівників) у розкритті обраної теми.

Висновки та перспективи подальших розвідок напреду. STREAM-освіта, це своєрідний підхід до процесу навчання, який сприяє розвитку уяви дітей, креативності, формуванню творчих і технічних здібностей, інженерного, продуктивного та критичного мислення дітей дошкільного віку; розвиток сенсорних, інтелектуальних здібностей, допитливості та пізнавальної мотивації. Така освіта допоможе сучасним дітям у майбутньому стати новаторами, творчими, цілеспрямованими особистостями.

Реалізуючи STREAM-проекти, діти вчаться домовлятися, кооперуватися, приймати власні рішення та брати за них відповідальність, досягати особливих успіхів у певній галузі діяльності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ЖЕРЕЛ

1. Веселі Друзі. Путівник-порадник для педагога. The LEGO Foundation. 2023. 37 с.
2. Програма соціально-емоційного розвитку та навчання «Веселі друзі». URL: <https://mon.gov.ua/ua/osvita/doshkilna-osvita/proekt-lego-spriyannya-osviti-v-ukrayini/programa-socialno-emosijnogo-rozvitku-veseli-druzi>
3. STREAM-освіта, або Стежинки у Всесвіт: альтернативна програма формування культури інженерного мислення в дошкільників / автор. колектив; наук. керівник К. Л. Крутій. Запоріжжя: ЛПС, 2018. 166 с.

ЦИФРОВА ТРАНСФОРМАЦІЯ ОСВІТНЬОГО ПРОСТОРУ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ: ДІЯЛЬНІСНИЙ ПІДХІД

Анотація. У статті розглядається спектр змін, які відбуваються в освіті завдяки впровадженню цифрових технологій. Зокрема, звертається увага на те, яким чином ці технології можуть підсилити діяльнісний підхід у навчанні, тобто зробити учнів активними учасниками освітнього процесу, а не просто пасивними спостерігачами.

Ключові слова: цифровізація, цифрова трансформація, цифрові технології, цифровий освітній простір, діяльнісний підхід.

Abstract. The article examines the range of changes occurring in education due to the introduction of digital technologies. In particular, attention is drawn to how these technologies can strengthen the active approach to learning, that is, make students active participants in the educational process, and not just passive observers.

Keywords: digitalization, digital transformation, digital technologies, digital educational space, activity approach.

Вступ. Цифрова трансформація сучасного освітнього простору викликає ланцюгову реакцію змін, що торкаються всіх учасників освітнього процесу та спонукають до переосмислення традиційних ролей і методів навчання. Попри те, що діджиталізація є ключовим фактором модернізації сучасної освіти, її потенціал не завжди оцінюється належно. Як результат – обмеження оцінюванням знань учнів та візуалізацією навчального матеріалу натомість створенню інноваційних освітніх середовищ. Відтак, такий підхід не дозволяє досягти справжніх якісних змін в освітньому процесі.

творчих здібностей та вміння працювати з інформацією.

Завдяки цифровим технологіям освіта стає більш персоналізованою. Кожен учень отримує можливість навчатися в своєму темпі та за індивідуальною програмою, а вчителі можуть зосередитися на розвитку сильних сторін кожного учня. Це відкриває нові горизонти для ефективного навчання та самореалізації учасників освітнього процесу.

Постановка та обґрунтування актуальності проблем. Цифрова трансформація охопила всі сфери життя, і освіта не стала винятком. Сучасний освітній простір активно інтегрує цифрові технології, змінюючи традиційні методи навчання та взаємодії між усіма учасниками освітнього процесу. Тож діяльнісний підхід у цьому контексті набуває особливої актуальності, оскільки він спрямований на активне залучення учнів до навчального процесу, розвиток критичного мислення,

Повномасштабне вторгнення в Україну зумовило необхідність перегляду підходів до організації освітнього процесу на всіх рівнях управління – від державної політики до рівня окремого закладу освіти, де ключовим завданням стало забезпечення безпеки та ефективності навчання за нових умов. В умовах війни дистанційне навчання стало єдиним можливим та безпечним рішенням для української освіти. Наукові дослідження підтвердили його ефективність, оскільки дозволяє поєднувати різні технології та формати уроків для забезпечення безперервності освітнього процесу [12].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Освітній простір є предметом дослідження як українських, так і

зарубіжних науковців: Н. Бастун, С. Бондирева, О. Веряєв, С. Гершунський, В. Гинецінський, Б. Ельконін, О. Леонова, Н. Рибка, А. Самодрин, В. Слободчиков, Т. Ткач, І. Фрумін, І. Шалаєв, І. Шендрік, Т. Чернецька, Г. Щевельова та ін.

Цимбалару А. у своїй статті розглядає освітній простір як педагогічну реальність, у якій відбувається зустріч, взаємодія, осмислення і пізнання особистістю (подія) оточуючих її елементів-носіїв культури (освітнього середовища), що забезпечує суб'єктивацію і прогресивний розвиток об'єктів (фігурантів і предметів) [10]. А отже, освітній простір, як спеціально організоване середовище навчання, піддається цілеспрямованому педагогічному впливу, що дозволяє формувати умови для оптимального розвитку кожного учня.

Питання цифровізації освіти стало об'єктом дослідження як зарубіжних (К. Бассет, К. Гере, Г. Грибер, М. Деузе, Г. Крибер і Р. Мартін, Л. Манович, Дж. Стоммел, М. Хенд), так і вітчизняних (В. Биков, Д. Галкін, М. Жалдак, М. Лещенко, П. Матюшко, О. Овчарук, В. Ребрина, О. Стрижак, М. Шишкіна, А. Яцишин) науковців, які вивчають різні аспекти її впровадження [5].

Попри значну кількість наукових праць, присвячених цифровізації освіти, вартують уваги результати останніх міжнародних досліджень, що стосуються аналізу феномену цифрового освітнього простору в контексті ХХІ століття.

Зокрема, Б. Бігстад, Е. Оврелід, С. Людвігсен та М. Делен розглядають цифровий освітній простір як організацію та послідовність діяльності для реалізації навчального процесу [14]. Науковці акцентують увагу на тому, що цифровий освітній простір створений завдяки потужній цифровій інфраструктурі, тобто інтеграції різних цифрових систем. Заклад освіти створює умови для безперервного вдосконалення навчального процесу та адаптації до змін, які відбуваються у світі.

Останні дослідження свідчать про переваги діяльнісного підходу в освіті [9]. Він не лише підвищує ефективність навчання, а й сприяє розвитку особистості учня. Особливо важливим є застосування цього підходу для формування цифрових компетентностей, які є невід'ємною частиною сучасного світу.

Діяльнісний підхід, як методологічна основа сучасних освітніх технологій, знаходить своє відображення в дослідженнях О. Пометун [7]. У науковому доробку науковиці формування інформаційно-цифрової компетентності ґрунтоване саме на діяльнісному підході.

Мета статті: проаналізувати ключові виклики та перспективи розвитку цифрового освітнього простору початкової школи в умовах діяльнісного підходу.

Виклад основного матеріалу дослідження. Молодший шкільний вік супроводжується активним освоєнням цифрового світу. Це пов'язано з віковими особливостями дітей: потребою в руховій активності, грі та пошуку нових вражень. Саме ці потреби стимулюють розвиток пізнавальної, комунікативної та культурної активності в цифровому просторі. Психологічні особливості дитини є детермінантами її поведінки в цифровому середовищі, яке характеризується різноманітністю інтерактивних елементів [4].

Сучасний світ стрімко змінюється і школярі мають бути готові до цих змін. Вони повинні не лише опанувати сучасні технології, а й навчитися гнучко адаптуватися до нових умов, розвивати критичне мислення, креативність та інші важливі навички ХХІ століття, необхідні для успіху в динамічному світі. Цифровий простір відкриває широкі можливості для реалізації компетентнісного підходу та використання сучасних технологій.

В умовах Нової української школи вчитель відіграє роль не просто транслятора знань, а й фасилітатора освітнього процесу. Для його успішної реалізації педагог повинен бути готовий до постійного професійного розвитку, опановувати сучасні технології та інноваційні методи навчання. Використання інформаційних, комунікаційних та

мультимедійних технологій, а також вміння відбирати та аналізувати найбільш цінні та доцільні освітні ресурси є невід'ємною частиною професійної діяльності сучасного вчителя сьогодні [11].

Успішна цифрова трансформація освіти передбачає збереження та розвиток фундаментальних знань поряд з опануванням сучасних цифрових технологій. Саме поєднання глибоких знань, критичного мислення, креативності та цифрових компетентностей дозволить учням ефективно реалізувати себе в динамічному світі.

Однією з найбільш істотних позитивних рис цифровізації освіти є розширення освітнього і дослідницького простору, можливість урізноманітнення форм і методів навчання, спрямованих на потреби здобувачів освіти [4].

На думку Гончарової Н., одним з перспективних напрямів використання смартфонів та планшетів в освітньому процесі є використання додатків доповненої реальності [11]. За їх допомоги можна перетворити статичні сторінки підручників на динамічні та інтерактивні простори і таким чином зробити навчання більш цікавим та ефективним. Завдяки різноманітним візуальним елементам і можливості взаємодіяти з матеріалом учні краще запам'ятовують інформацію, розвивають дослідницькі навички та творче мислення.

На сьогодні розроблено чимало освітніх додатків, інтерактивних посібників, 3D-карток з AR (доповненою реальністю), 3D-пазлів тощо, за допомогою яких забезпечується прямий або непрямий живий погляд на фізичне середовище реального світу, елементи якого «доповнюються» через генеруючу комп'ютером використання додатків інформацію сприйняття [13; 15; 16].

Діяльнісний підхід у контексті цифровізації освітнього простору передбачає активну участь учнів у процесі навчання, їхнє самостійне дослідження, творчість та розвиток критичного мислення. Його актуальність набуває нового звучання, оскільки:

- використання інтерактивних матеріалів та забезпечення можливості самостійного дослідження є ефективним способом підвищення мотивації учнів до навчання;

- навчаючись аналізувати інформацію, робити висновки та вирішувати проблеми, учні готуються до життя в сучасному світі, де навички критичного мислення є надзвичайно цінними;

- завдяки індивідуалізації кожен учень отримує можливість розвиватися в своєму власному темпі та напрямку, розкриваючи свій потенціал;

- цифрові інструменти відкривають нові горизонти для розвитку навичок спілкування та співпраці;

- учні адаптуються до вимог сучасного цифрового світу.

Авторами деталізовано, які саме цифрові тенденції (напрямки розвитку цифрових технологій) є перспективними в умовах сьогодення [3]. Отож, протягом 2020-2030 рр. актуальними будуть:

- штучний інтелект;
- робототехніка, 3D-друк;
- розвиток технологій хмарних обчислень та віртуалізації;
- блокчейн;
- розподільчі обчислення, самокеровані машини та ін.

Науковці зауважують, що цифровізація має позитивний вплив на розвиток освіти в цілому, проте виділяють наступні ризики [3]:

- погіршення здатності до чіткого, логічного та виразного висловлювання своїх думок;

- відсутність постійного реального спілкування педагога та учнів;

- без стабільного інтернет-підключення виникають серйозні перешкоди для ефективного виконання завдань, які передбачають використання онлайн-ресурсів.

Швидкий розвиток цифрових технологій кардинально змінив характер взаємодії учасників освітнього процесу. Поява нових гаджетів, розширення сфери застосування цифрових сервісів та бурхливий розвиток соціальних мереж безпосередньо вплинули на міжособистісну комунікацію в класі. В

умовах сучасності цифрова компетентність стала важливою для комфортного життя в суспільстві. А отже, формування цифрових навичок є одним з найважливіших завдань освіти.

Вартує уваги розроблена колективом Інституту проблем виховання НАПН України Концепція виховання в цифровому просторі, яка є результатом глибокого аналізу сучасних тенденцій у розвитку цифрових технологій та їх впливу на процес виховання. Концепція містить науково обґрунтовані положення та стратегічні напрями виховання дітей та молоді в умовах цифрової трансформації суспільства.

Для оцінки ефективності формування особистості учня в цифровому просторі визначено критерії та показники, які відображають здатність раціонально використовувати цифрову інформацію, мислити критично, ефективно спілкуватися та демонструвати цифрову та соціальну компетентність [4, с. 46].

Раціональне використання цифрової інформації передбачає вміння перевіряти факти, розпізнавати фейкові новини, захищати свої персональні дані та використовувати цифрові інструменти для навчання та творчості.

Критичне мислення необхідне для успішної навігації в інформаційному просторі сучасного глобалізованого світу. Воно дозволяє аналізувати інформацію, перевіряти її достовірність, формувати власну думку та робити вибір, який відповідає загальнолюдським цінностям та ідеалам.

Ефективна комунікація в цифровому освітньому просторі неможлива без дотримання етичних норм щодо електронного листування, участі у обговореннях соцмереж, чатах, блогах.

Цифрова компетентність передбачає комплекс знань і навичок, необхідних для безпечного, ефективного та творчого використання різноманітних цифрових інструментів. Це не тільки вміння працювати з програмами та пристроями, а й постійне навчання та адаптація до нових технологій.

Соціальна компетентність у сучасному світі включає в себе вміння використовувати цифрові сервіси для ефективного вирішення життєвих проблем та задоволення потреб суспільства.

Завдяки запропонованим критеріям можна отримати детальну картину рівня цифрової грамотності учнів, оцінивши їхні знання, вміння та ставлення до цифрових технологій.

Висновки та перспективи подальших розвідок напряму.

Цифрова трансформація освітнього простору початкової школи – це не просто впровадження нових технологій, а зміна всієї парадигми навчання. Діяльнісний підхід, поєднаний з цифровими інструментами, дозволяє створити більш ефективне, цікаве та індивідуалізоване освітнє середовище. Однак, його повне використання в контексті фундаментальної підготовки все ще є предметом дискусій та подальших досліджень.

Цифрова трансформація освіти є потужним інструментом, який значно розширює можливості освітнього процесу. Однак, важливо розуміти, що технології самі по собі не гарантують високої якості навчання. Для досягнення цієї мети необхідно створювати сприятливе освітнє середовище, забезпечувати доступ до якісних освітніх ресурсів та вдосконалювати професійні компетентності педагогів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Гасинець Я. С., Вакерич М. М., Куртяк Ф. Ф. (2023). Цифрова трансформація освіти майбутнього: стандарти, норми та правила. Академічні візії, (16). URL: <https://www.academy-vision.org/index.php/av/article/view/143>.
2. Гуревич Р.С., Кадемія М. Ю., Опушко Н.Р., Ільницька Т. С., Плахотнюк Г.М. Роль цифрових технологій навчання в епоху цивілізаційних змін. Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання в підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми. Т.62. 2021 DOI: 10.31652/2412-1142-2021-62-28-38.

3. Духаніна Н. М., Лесик Г. В. Цифровізація освітнього процесу: проблеми та перспективи. International scientific and practical conference «Modern directions of scientific research development» (May 18-20, 2022), Chicago, USA. Chicago: BoScience Publisher, 2022. P. 406-409. URL: <https://ela.kpi.ua/bitstream/123456789/49235/1/p.406-409.pdf>
4. Концепція виховання дітей та молоді в цифровому просторі / Національна академія педагогічних наук України. Київ, 2021. 52 с.
5. Кучерак І. В. Цифровізація та її вплив на освітній простір у контексті формування ключових компетентностей. *Інноваційна педагогіка*. 2020. Вип. 22(2). С.91-94. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/innped_2020_22\(2\)_22](http://nbuv.gov.ua/UJRN/innped_2020_22(2)_22).
6. Мар'єнко М., Сухих А. Організація навчального процесу у ЗЗСО засобами цифрових технологій під час воєнного стану. *Український Педагогічний журнал*. 2022. №2. С. 31-37.
7. Пометун О. І. Діяльнісний підхід. *Енциклопедія освіти*. 2021. 250-251 с.
8. Рейчел Паркер (Rachel Parker) і Бо Ст'єрне Томсен (Bo Stjerne Thomsen). Біла книга. Діяльнісний підхід у школі. The LEGO Foundation. Березень, 2019. URL: https://cms.learningthroughplay.com/media/dx1copjh/ltp-at-school_ukranian_version.pdf
9. Сіпій В.В., Гончарова Н.О. Діджиталізація освітнього простору закладів загальної середньої освіти. Цифрова компетентність сучасного вчителя нової української школи: (Моделювання цифрового навчального середовища закладу загальної середньої освіти): зб. матеріалів всеукр. наук.-практ. семінару (Київ, 5 березня 2020 р.). Інститут інформаційних технологій і засобів навчання НАПН України, м. Київ, Україна, С. 94-96.
10. Толочко С. В. Цифрова компетентність педагогів в умовах цифровізації закладів освіти та дистанційного навчання. *Вісник Національного університету «Чернігівський колегіум» імені Т. Г. Шевченка*. 2021. №13 (169). С. 28–35. URL: https://er.chdtu.edu.ua/bitstream/ChSTU/2801/1/visnik_block_%2313_169_176str_40ekz1.pdf#page=28
11. Цимбалару А. Д. Нова українська школа: освітній простір учня початкової школи: навч.-метод. посіб. К.: Видавничий дім «Освіта», 2020. 160 с.
12. Яворська Т. (2023). Цифрова трансформація освітнього процесу в умовах воєнного стану в Україні. *ВИЩА ОСВІТА УКРАЇНИ У КОНТЕКСТІ ІНТЕГРАЦІЇ ДО ЄВРОПЕЙСЬКОГО ОСВІТНЬОГО ПРОСТОРУ*, 91((II) 1), 217-226.
13. Animal 4D+. URL: <https://play.google.com/store/apps/details?id=com.OctagonStudio.Animal4DPlus&hl=uk&pli=1>
14. Bygstad B., Ovrelid E., Ludvigsen S., Dæhlen M. From dual digitalization to digital learning space: Exploring the digital transformation of higher education. *Computers & Education*. 2022. № 182-104463. URL: https://www.researchgate.net/publication/358384440_From_dual_digitalization_to_digital_learning_space_Exploring_the_digital_transformation_of_higher_education
15. Ocean 4D+. URL: <https://play.google.com/store/apps/details?id=com.Octagon.Ocean4D&hl=uk>
16. WOW 4D+. URL: <https://play.google.com/store/apps/details?id=com.OctagonStudio.Wow4D&hl=uk>

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

ВІКТОРИНА Олена Миколаївна – кандидат філологічних наук, старший викладач кафедри теорії і методики середньої освіти КЗ «КОІППО імені Василя Сухомлинського», ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3083-7317>

ГАГАРИНА Наталія Павлівна – кандидат педагогічних наук, старший викладач кафедри дошкільної та початкової освіти КЗ «КОІППО імені Василя Сухомлинського», ORCID: 0009-0004-8760-1606

ДМИТРИЄВА Світлана Анатоліївна – вчитель початкових класів опорного закладу «Ліцей № 1 імені Героя України Березняка Євгена Степановича Помічнрянської міської ради Кіровоградської області»

ДОМАРАНСЬКИЙ Андрій Олександрович – кандидат географічних наук, доцент, старший викладач кафедри теорії і методики середньої освіти КЗ «КОІППО імені Василя Сухомлинського», ORCID: 0009-0005-1106-7045 (<https://orcid.org/0009-0005-1106-7045>)

ДРОБІН Андрій Анатолійович – кандидат педагогічних наук, старший викладач кафедри інформаційно-комунікаційних технологій та безпечного освітнього середовища КЗ «КОІППО імені Василя Сухомлинського», ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4414-0465>

ЄФІМЕНКО Світлана Миколаївна – кандидат педагогічних наук, старший викладач кафедри інформаційно-комунікаційних технологій та безпечного освітнього середовища КЗ «КОІППО імені Василя Сухомлинського», ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8577-1741>

ЗАЄЦЬ Сергій Володимирович – директор комунального закладу «Новопразька спеціальна школа Кіровоградської обласної ради», вчитель-дефектолог, корекційний педагог

ЗАЙЦЕВА Світлана Костянтинівна – завідувач закладу дошкільної освіти (ясел-садка) № 70 «Оленка» м. Кропивницький

МИТРОФАНЕНКО Юрій Станіславович – доктор історичних наук, старший викладач кафедри теорії і методики середньої освіти КЗ «КОІППО імені Василя Сухомлинського», <https://orcid.org/0000-0001-5371-3918>

МОРОЗ Людмила Миколаївна – вчитель-логопед комунального закладу «Олександрівський ліцей № 1 Олександрівської селищної ради Кропивницького району Кіровоградської області»

МОТОРНА Оксана В'ячеславівна – вчитель хімії вищої кваліфікаційної категорії, старший вчитель комунального закладу «Ліцей «Сокіл» Кропивницької міської ради»

НЕБЕЛЕНЧУК Ірина Олександрівна – кандидат педагогічних наук, старший викладач кафедри теорії і методики середньої освіти КЗ «КОІППО імені Василя Сухомлинського», ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2778-5381>

ПАВЛЮХ Вікторія Вікторівна – старший викладач кафедри педагогіки, психології і корекційної освіти КЗ «КОІППО імені Василя Сухомлинського»

ПАШАНОВА Тетяна Олегівна – старший викладач кафедри дошкільної та початкової освіти КЗ «КОІППО імені Василя Сухомлинського», <https://orcid.org/0009-0009-3859-5883>

СКУРЕНКО Світлана Леонідівна – методист кафедри дошкільної та початкової освіти КЗ «КОІППО імені Василя Сухомлинського»

ТАРАПАКА Наталія Володимирівна – кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри дошкільної та початкової освіти КЗ «КОІППО імені Василя Сухомлинського», ORCID: (<https://orcid.org/0000-0002-5955-8426>)

ТІХОНОВА Наталія Георгіївна – кандидат педагогічних наук, старший викладач кафедри дошкільної та початкової освіти КЗ «КОІППО імені Василя Сухомлинського», ORCID: 0009-0003-1486-7158

ТУРЧАК Анатолій Леонідович – кандидат педагогічних наук, професор, доцент кафедри педагогіки, психології і корекційної освіти КЗ «КОІППО імені Василя Сухомлинського», ORCID: 0000-0003-2966-0144

ФУРСИКОВА Тетяна Володимирівна – доктор педагогічних наук, доцент, доцент кафедри інформаційно-комунікаційних технологій та безпечного освітнього середовища КЗ «КОІППО імені Василя Сухомлинського», ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3744-0707>

ЧЕРТКОВА Наталія Сергіївна – завідувач науково-методичної лабораторії суспільно-гуманітарних та естетичних дисциплін КЗ «КОІППО імені Василя Сухомлинського»